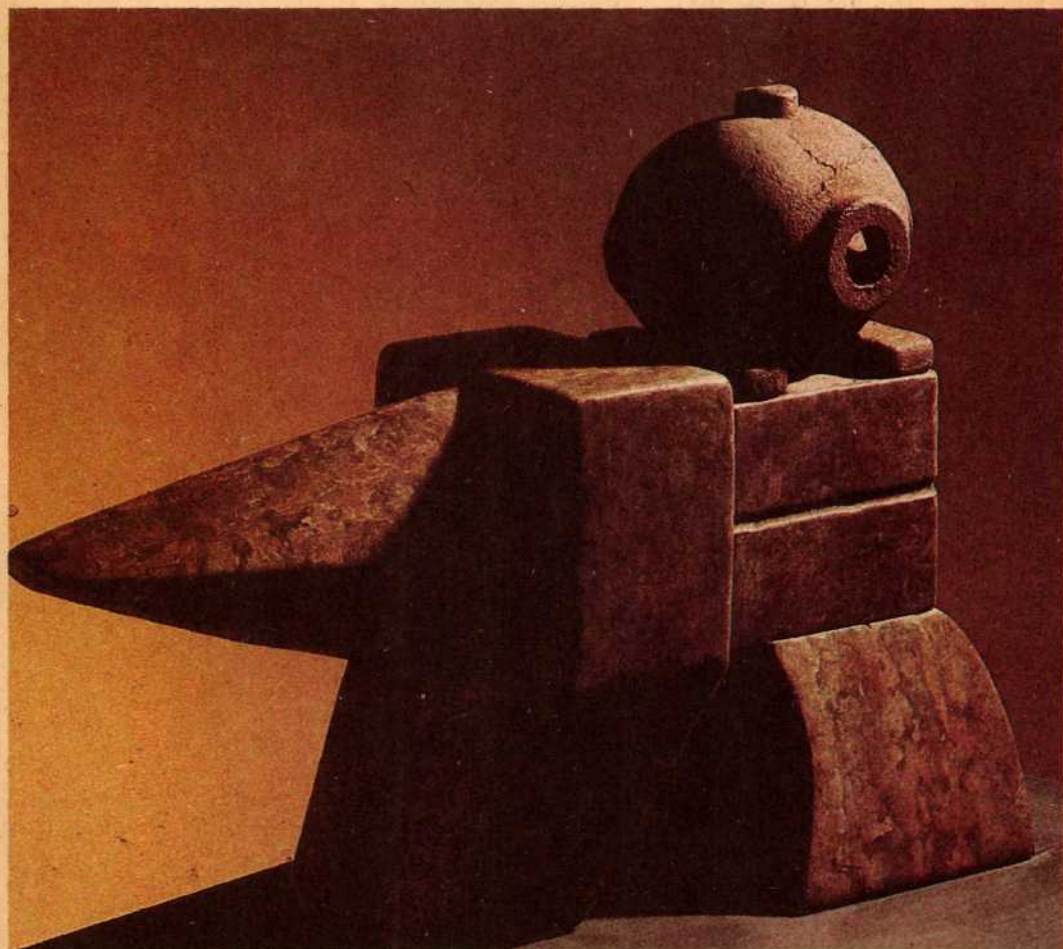

Vikerkaar

6/1990

Beat generation luules ja proosas: Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Lawrence Ferlinghetti jt; Juhani Salokannel Jaan Krossi ohtlikust tegevusest; Eero Medijainen Balti Liidu tekkest; Fanny de Sivers: Euroopa tähepärg; Küllö Arjakas: Punane terror Soome lahe kohal; «Vaatenurgas» väitlused Mart Laari jt «Kodu loo» üle; Hans Haavaja ülikooli almanahhist; Ivo Rull Matti Mogučist jm

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Juuni 1990. Nr 6

Sisukord

- Allen Ginsberg *Järebmärkus Howlile* 1
Jack Kerouac *Teel* 2
Allen Ginsberg *Luulet* 18
William Burroughs *Kalamürgitrikk* 31
Gregory Corso *Luulet* 35
Lawrence Ferlinghetti *Luulet* 39
Hannes Varblane *Beat Generation elik patused pühakud* 43
Jaak Olep *Jüri Ojaver. Võitlus materjaliga* 49
Juhani Salokannel *Teksti sees on tekst* 52
Eero Medijainen *Balti Liidu loomisest* 61
Magnus Ilmjärv *Eesti Soome välispoliitikas 1937–1939* 68
Dixi
Fanny de Sivers *Euroopa tähepärg* 76
Elav ajalugu
Küllo Arjakas *Punane õhuterror Soome lahe kohal* 78
Seitsmekümnendad...
Jaanus Paal *Tõde vabastab teid II, ehk kaks lühimonoloogit* 80
Vaatenurk
Peep Mühlis *Eduard Parhomenko Kodu lugu ja ajalugu* 83
Evald Laasi *Ühest ebaõnnestunud ajaloolasest väljaandest* 86
Astric Reirila *Üksainus elu* 88
Hans Haavaja *Oodatud pettumuse puhul* 90
Ivo Rull *Kahes tuhandes eksemplaris ja ilma roppusteta* 92
Kaleidoskoop
Andres Herkel *Teadvus, teadus ja metapsühholoogia* 93
Mart Helme *Orientalistikapäevad Tartus* 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvidiapositiivid: Tiit Veermäe

Esikaanel: Jüri Ojaver. «Paene». «Vastulöökk». Paekivi, malm. 53×29×78. 1990. Tiit Veermäe foto.

Tagakaanel: Jüri Ojaver. Bareljeef «Kawe» keldris hukkunutele. 1990. Tiit Veermäe foto.

ALLEN GINSBERG

Järelmärkus Howl'ile

Inglise keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Püha! Püha! Püha! Püha! Püha! Püha! Püha! Püha! Püha! Püha!
Püha! Püha! Püha! Püha! Püha!
Maailm on püha! Hing on püha! Nahk on püha! Keel ja
noku ja käsi ja perseauk pühad!
Kõik on püha! kõik on pühad! igal pool on püha! Igapäev on igavik!
Igaüks on ingel!
Tagumik on sama püha kui seerav! hull on püha nagu sina mu hing
oled püha!
Kirjutusmasin on püha luuletus on püha hääl on püha kuulajad on
pühad ekstaas on püha!
Püha Peter püha Allen püha Solomon püha Lucien püha Kerouac
püha Huncke püha Burroughs püha Cassady pühad tundmatud
hooravad ja vaelevad kerjused pühad inetud inimhinged!
Püha mu ema hullude varjupaigas! Pühad Kansase esiisade türad!
Püha röökiv saksofon! Püha bebopi apokalüpsis! Pühad džässibändid,
marihuaanahipid rahu peyotepiibud & trummid!
Püha pilvelõhkujate ja kõnniteede üksindus! Pühad miljonitest kiha-
vad kohvikud! Püha müstiline pisarate jõgi voolamas asfaldi all!
Püha üksik taevane roolihull! Püha keskklassi hiigellammas! Pühad
mässukarjased! Kes songib Los Angelest ONgi Los Angeles!
Püha New York Püha San Francisco Püha Peoria & Seattle Püha
Pariis Püha Tanger Püha Moskva Püha Istanbul!
Püha aeg igavikus püha igavik ajas pühad kellad ajas püha neljas
mõõde püha viies Internatsionaal püha Ingel Moolokis!
Püha meri püha kõrb püha raudtee püha vedur pühad visioonid pühad
hallutsinatsioonid pühad miraaklid püha silmamuna püha kuristik!
Püha andustus! arm! halastus! usk! Pühad! Meie! kehad! Kannatamine!
suuremeelsus!
Püha üleloomulik ülisärav arukas hea hing!

JACK KEROUAC

TEEL

ON THE ROAD

(Juhuslik katkend romaanist)

Inglise keelest tõlkinud Peeter Sauter

See Harrisburgi öö tuli mul jaamas pingil ära magada; hommikul viskasid jaamaülemad mu välja. On vist nii, et kui su elu pihta hakkab, siis sa usud väikese lapsukesena oma isa katuse all kõike. Seejärel tulevad laodikeialaste päevad, kui sa saad aru, et oled armetu ja vaene ja pime ja paljas ja lähed läbi painajaliku elu hädise ja jäleda mardusena. Komberdasin vaevaliselt raudteejaamast välja; ma ei kontrollinud enam olukorda. Hommik tundus mulle kõle nagu haud. Olin nälga kõngemas. Mitu kuud tagasi Sheltonis Nebraska osariigis ostetud köhatilgad olid mu kotis ainuke kaloreid sisaldav asi. Imesin pudelit suhkrust pärast, mis seal oli. Ma ei teadnud, kuidas edasi toime tulla. Komberdasin linnast välja, mul oli vaevalt nii palju jõudu, et ennast linna piirile vedada. Teadsin, et kui ma veel üheks ööks Harrisburgi jääksin, siis mind arreteeritaks. Neetud linn! Sain ühe otsa sõita ühe kuivatunud, kõhna mehega, kes uskus tervendavasse kontrollitud nälgimisse. Kui ma talle ida poole sõites rääkisin, et olen nälga suremas, ütles ta: «Väga hea, väga hea, paremat ei saakski sinu jaoks olla. Ma ise ei ole kolm päeva söönud. Ma elan sada viiskümmend aastat vanaks.» Maniakk selline; hüpiknukk, kondikott, piitsavars. Saanuks ma mõne maheda paksukesse peale, kes öelnuks: «Peame õige selle resto juures kinni ja võtame endale ühed ubadega seapraed.» No ei, just sellel hommikul pidi mind tervisliku nälgimise maniakk peale võtma. Saja miili pärast muutus ta kuidagi malbeks ja koukis pagasiruumist võileivad välja. Need olid tal kaubanäidiste vahel peidus. Ta sõitis mööda Pensylvaniat ringi ja äritses tinutamisriistadega. Hävitasin võid ja leiba. Korruga puhkesin ma naerma. Ta oli läinud Allentowni mingeid ärikõnesid võtma, ma istusin autos ihuüks ja ma naersin ja naersin. Paganas, ma olin loppis ja mul oli kõrini. Aga see hull tõi mu New Yorki, koju.

Äkki leidsin ennast Times Square'ilt. Ma olin rännanud kaheksa tuhat miili risti-põiki läbi Ameerika kontinendi ja nüüd tagasi Times Square'il, just tipptunnil, vaatasin oma puhaste teelolija silmadega seda New Yorgi metsikut saginat, seda täielikku hullumeelsust: miljonid ja miljonid sebivad dollarite järel ringi, idioodi unenägu — kokku kraapida, võtta, anda, ähkida, kärvata, kõik selleks, et jäledasse Long

Islandi tagusesse hauakambrisse maetud saada. Selle maa kõrghooned — maa teine ots, kus sünnib Ajalehenduse Ameerika. Ma seisin metroo sissekäigu juures ja katsusin vaimu koguda, et ühte kena pikka koni üles korjata, ja iga kord, kui ma kummarduda tahtsin, pressis inimmass mu eest läbi ja koni kadus silmist, ja lõpuks litsuti ta puruks. Mul polnud raha, et bussiga koju sõita. Times Square'ilt Patersonini tuleb mitu head miili. Kujutate pilti, kui ma läbi Lincoln Tunneli ja üle Washington Bridge'i neid viimaseid miile New Jerseysse jalutasin. Täitsa lõpp. Kus Hassel oli? Otsisin teda Väljakult. Seal teda polnud, ta istus Riker's Islandi baarides. Kus Dean oli? Kõik teised? Kus see elu oli? Mul oli kodu, kuhu minna, koht, kus ma võisin horisontaali visata ja kaotused ja kasud kokku rehkendada, ma teadsin, et üht-teist kasulikku oli selles möödunud ka. Pidin kellelki bussiraha lantima. Pommisin lõpuks ühte katoliku õpetajat, kes nurga peal seisis. Ta hakkas sabistama ja andis mulle veerand dollarit. Jooksin momentaanselt bussi peale.

Koju jõudes kittisin kõik sisse, mis külmutuskapis leidis. Tädi ärkas üles ja vahtis pealt. «Kulla väike Salvatore,» rääkis ta itaalia keeles. «Küll sa oled kõhn, hirmus kõhn. Kus sa küll kõik selle aja olid?» Mul oli seljas kaks särki ja kaks kampsunit ja presentkotis katkised puuvillakoristamise püksid ja räbaldunud mokassiinid. Otsustasime tädiga, et raha eest, mis ma talle Californiast saatsin, ostame uue külmutuskapi; sellest pidi saama perekonna esimene külmutuskapp. Ta läks magama; ma ei suutnud magama jääda, lesisin voodis ja tõmbasin suitsu. Laual lebas mu poolik käsikiri. Oktoober, ma olin tagasi kodus ja töö juures. Esimesed külmad tuuled lõgistasid akna-raame, jõudsin tagasi üsna õigel ajal. Dean olla meil käinud ja mind oodates paar ööd meil maganud; pärastlõunati kodus tädi meie vana-dest kaltsudest vaipa, nüüd oli see magamistoas põrandal, kirju ja mitmekesine nagu elu ise, ja Dean istus ja ajas temaga juttu ja siis lasi ta umbes kaks päeva enne minu tulekut San Franciscosse jalga, arvatavasti läksime kuskil Pensylvanias või Ohios teineteisest mööda. Ta elas seal oma elu; Camille oli just korteri saanud. Mill Citys polnud mul pähegi tulnud teda üles otsida. Nüüd oli juba liiga hilja ja mina tundsin Deani järele samuti puudust.

Teine osa.

1.

Läks üle aasta, enne kui ma Deani jälle nägin. Ma olin kogu selle aja kodus, lõpetasin oma raamatu ja hakkasin ühtedel kursustel õigust õppima. 1948. aasta jõulude ajal sõitsime, kingikoorem kaasas, mu vennale Virginiasse külla. Ma olin Deanile kirjutanud ja ta vastas, et tuleb jällegi itta; ja ma teatasin talle, et jõulude ja uue aasta vahel võib ta mind Virginia osariigist Testamentist üles leida. Ühel päeval, kui kõik meie lõuna-sugulased (nad on sitked maatöö inimesed, kes

räägivad madala ninahäälega saakidest ja ilmast ja et kes on lapse saanud ja kes maja ostnud ja muud sedasorti tüütut korduvat plära) elutoas istusid, keeras majaesisele külavaheteele üleni mudane «Hudson 49». Mul polnud aimugi, kes see on. Üks noor musklis väsinud olemisega sell, seljas katkine T-särk, silmad punased ja habe ajamata, tuli ukse taha ja helistas. Tegin ukse lahti ja sain äkki aru, et see oli Dean. Ta oli tulnud ühe jutiga San Franciscost mu venna ukse taha ja jõledamalt kähku, sest alles äsja olin ma talle kirjutanud ja ütelnud, kus ma üldse olen. Autost paistis veel kaks magavat kuju. «Toho kurat! Dean! Kes seal autos on?»

«Hei-hei, hei-hei, mees, see on Marylou. Ja Ed Dunkel. Õudselt tahaks ennast kuskil siva puhtaks pesta, me oleme üsna audis.»

«Kuidas te nii väledalt siia tõmbasite?»

«Noo, tead, see «Hudson» läheb täiesti korralikult.»

«Kust sa ta said?»

«Ostsin kokkuhoitud raha eest. Ma tegin raudteel nelisada dollarit kuus.»

Järgmine tund aega valitses kohutav segadus. Lõuna sugulased ei jaganud üldse, mis toimub, vahtisid ainult Deani Maryloud ja Ed Dunkelit, saamata sotti, kes need sellised on. Ma läksin tädi ja Rockyvennaga kööki asja arutama. Nad elasid ikkagi oma pisikeses majauberikus üheteistkümnakesi. Pealegi, vend pidi just ära kolima ja pool ta mööblit oli sealt juba minema tassitud. Ta pidi naise ja titega kuhugi Testamentile lähemale kolima. Nad ostsid elutuppa uue mööbli ja vana pidi minu tädile Patersoni viidama, ainult me polnud veel otsustanud, kuidas. Kui Dean sellest kuulis, pakkus ta kohe, et tuleb oma «Hudsoniga» appi. Et ta veaks minuga koos mööbli kahe väleda otsaga Patersoni ja teise korraga tooks mu tädi ka ära. Nii jäigi. Mu vennanaine tassis kolmele äravajunud reisumehele üht-teist lauale ja need istusid sööma. Marylou polnud Denverist saati maganud. Minu meelest oli ta nüüd nagu vanem ja ilusam.

Ma sain teada, et Dean oli 1947. aasta sügisest saati Camille'iga õnnelikult San Franciscos elanud, ta käis raudteel tööl ja ajas kõvasti raha kokku. Temast sai pisikese vahva plika Amy Moriarty issi. Siis ühel päeval linna vahel jalutades viskas tal kõik ära. Ta nägi ühte «Hudson 49» müügil ja tõmbas kohe panka kogu oma raha järele. Ja ostis masina hoobilt ära. Ed Dunkel lõi ka kampa. Nüüd olid neil näpud põhjas. Dean rääkis Camille'i pehmeks, et ta on kuu aja pärast tagasi. «Ma käin New Yorgis ja toon Sali ära.» Camille ei olnud sellisest väljavaatest just üleliia rõõmus.

«Mis mõtet sellel on? Miks sa minuga niimoodi teed?»

«See on tühiasi, see on tühiasi, kallid — noh — tead — Sal on muudkui küsinud ja palunud, et ma talle järele tuleksin ja ma lihtsalt täiesti pean seda tegema — aga tead, seda kõike ei ole mõtet nüüd seletama hakata — kohe ma räägin sulle, miks... Ei, kuule, ma ütlen sulle, mispärast.» Ja ta ütleski taile, miks ja muidugimõista

ei saanud sellest mitte midagi selgemaks. Suur Pikk Ed Dunkel töötas samuti raudteel. Raudteel koondati kõvasti koosseise, ja kui nad pärast pikemat vahet sinna uuesti tööle tahtsid minna, siis neid enam ei võetud. Ed oli kohtunud ühe plikaga, kes elas oma kokkuhoitud raha eest San Franciscos, Galateaga. Need kaks udupead otsustasid koos plikaga plika rahade peal itta tulla. Ed käis neiuale tugevasti pinna peale; neiu oli ainult siis nõus kaasa tulema, kui Ed temaga abiellub. Dean ajas neile paari nobeda päevaga paberid korda, nad abiellusidki ja tõmbasid mõned päevad enne jõule, 110 rauas*, LA ja lõunapoolsete lumevabade teede poole minema. LA-s korjasid nad 15 dollari bensusraha eest reisibüroost ühe meremehe peale. See mees läks Indianasse. 4 bensusdollari eest võtsid nad enne Arizonat veel ühe ema koos iidoodist tütreaga peale. Dean pani selle vaimuhaige tüdruku enda kõrvale istuma ja võttis ette, nagu ta ütles. «Tead, me rääkisime kogu aeg, tead, mees, selline pisike plika, väike kadunud hing, me rääkisime tulest ja sellest, kuidas kõrb paradiisiks muutub, ja tema papagoist, kes hispaania keeles ropendab.» Kahest reisijast lahti saanud, keerasid nad Tucsoni peale. Edi värske naine Galatea virises kogu tee, et ta on väsinud ja tahab motellis magada. Aga nii oleks neil juba enne Virginiat rahad läbi saanud. Kahel ööl surus ta peatumise läbi ja lasi kümnelisi lendu. Tucsonis saidki rahad otsa. Dean ja Ed jätsid Galatea mingi hotelli fuajeesse ja jätkasid reisi.

Ed Dunkel oli pikk rahulik ajuvaba kambamees, alati kõigeiks valmis, mida Dean ette pani, ja Dean oli liiga ametis, et millegi üle juurelda või muret tunda. Ta kihutas parajasti läbi Las Crucese New Mexicos, kui tundis korraka tugevat tõmmet oma esimese naise Marylou järele. Marylou elas üleval Denveris. Vaatamata meremehe jõuetule protestile keeras ta põhja ja jõudis õhtuks Denverisse. Ta otsis Marylou ühest hotellist üles. Kümme tundi käis neil ägedam nikkumine. Kõik otsustati ümber: nad jäävad kokku, Marylou on ainuke, keda Dean kunagi armastanud on. Dean ei jõudnud Maryloud nähes oma endist käitumist ära kahetseda ja muudkui ohkis Marylou jalgu emmates, et kõik aga okey saaks. Marylou sai Deanist aru, paitas ta juukseid, ta teadis, et Dean on hull. Dean katsus meremeest pehmeks rääkida ja tassis talle hotelli baari, kus vana kamp alati viina viskas, mingi linnu kohale. Aga meremees saatis tüdruku pikalt ja jalutas minema, arvatavasti istus Indiana bussi peale; rohkem nad teda ei näinud.

Dean, Marylou ja Ed Dunkel kihutasid mööda Colfaxi kallast üle Kansase legendike ida poole. Nad sattusid lumetormidesse. Öösel Missouris pidi Dean pea rätikutesse mähkima ja aknast välja torkama. Lumeprillidega nägi ta välja nagu mingi munk lumeraamatuid uurimas. Akent kattis tollipaksune jää. Ta sõitis läbi oma esivanemate sünnimaa ja see ei tekitanud ta peas mingit mõtet. Hommikul läks masin jäätunud kallakul külglibisemisse ja vajus ojja. Mingi farmer pakkus, et tõmbab nad välja. Siis võtsid nad ühe hääletaja peale, kes

* 110 miili tunnis teeb umbes 117 kilomeetrit tunnis. *Tlk.*

lubas dollari, kui nad ta Memphisesse viivad. Memphises viskas neile korralikult ära, sest mees kondas mööda oma maja, võttis käe maha ja teatas, et dollarit ei leia. Nad lasid üle Tennessee edasi. Dean oli enne sõitnud üheksakümneaga, aga masin sai avariis kannatada ja nüüd tuli hoida stabiilset seitsetkümmend, muidu lennanuks mootor mööda mäekülge laiali. Nad tulid kesktalvel üle Suurte Suitsumägede. Nad polnud peale kommide ja juustüküpsiste kolmkümmend tundi midagi söönud, kui nad mu venna ukse taha saabusid.

Nad õgisisid; Dean seisis, võileib käes, grammeri ees, hüples ja koogutas, kuulates ühte ägedat popplaati «The Hunt», Dexter Gordon ja Wardell Gray puhuvad seal, nagu vähegi jõuavad, publik rõõgib, kokku annab see plaadile ilgema saundi. Lõuna omad vahtisid üksteisele otsa ja vangutasid kohkunult pead. «Mis sõbrad need küll Salil on,» ütlesid nad vennale. Too ei osanud midagi kosta. Lõuna omad ei kannatanud üldse mingit *crazy* värki, Deani-sugust igatahes mitte. Dean ei pööranud neile mingit tähelepanu. Deani hullus oli veidralt õide puhkenud. Ma ei saanud sellest enne aru, kui me koos tema ja Marylou ja Ed Dunkeliga välja läksime, et «Hudsoniga» väike ring teha, ja esimest korda omavahela jäime ja rääkida saime. Dean hoidis rooli, oli näha, et talle tuli mingi idee, ta mõtiskles minuti, näppudega roolile koputades, jõudis korraga otsusele ja auto sööstis minema nagu reaktiivlennuk.

«Kena nüüd, lapsukesed,» rääkis ta, hõõrus nina, kummardus ettepoole, et paremini teed tunnetada, õngitses sahtlist sigarette ja nõjatus autot juhtides kord ette, kord taha. «Me peame ära otsustama, mida me järgmisel nädalal teeme. Nüüd kohe. Jumala eest.» Ta tõmbas kõrvale, et ühest muulavankrist mööda saada, selles istus sõidule kaasa rap-pudes mingi vana neeger. «Just,» rääkis Dean. «Just. Vaadake teda! Mõtelge korraks, kes ta selline on, oodake, mõtelge korraks.» Ja ta lasi masina aeglaseks, et me saaksime ringi pöörata ja uuesti vaadata. «Just täpselt. Vaadake nüüd teda hästi, ma annaks kõik, mis mul on, et teada saada, mis mõtted selles peas liiguvad. Et sinna sisse ronida ja pihta saada, mida selline sõup oma kõrvitsapealsete ja suitsusinkide üle nuputab. Sal, sina ei tea, aga üheteistaastaselt elasin ma aasta otsa Arkansases ühe farmeri juures. Mul tuli ilgemaid töid teha, ükskord pidin surnud hobust nulgima. Ma ei ole nüüd viis aastat Arkansases käinud, me sattusime Ben Gaviniga sinna 43. aasta jõulude ajal; üks mees, kelle autot me pihta üritasime panna, ajas meid püssiga taga; ma räägin seda kõike selleks, et sa aru saaksid, et ma lõuna värki jagan. Ma olen — no, tead, mees, ma olen selle lõuna värgi sees olnud, ma tean seda iga kandi pealt, ma olen su kirju lugenud. Nojaa. Jah.» Ta rääkis ja tõmbas masina kõrvale ja jäi hoopis seisma, siis kihutas jälle saja kümneaga minema, ise rooli kohal kõveras. Ta istus liikumatult ja vahtis ettepoole. Marylou naeratas malbelt. See oli uus Dean, küpsenud, välja kujunenud. Jumala eest, ütlesin endamisi, ta on muutunud. Kui ta rääkis sellest, mida vihkas, purskus silmist raevu,

ja kui ta õnnelik oli, voogas sealt rõõmu, iga ta lihas tuksus tegutsemisvalmilt. «Kuule, mees, mul oleks sulle palju rääkida,» ta müksas mind. «Mees, tead, me peame surmkindlalt enda jaoks aega leidma . . . Mis Carlost on saanud? Lähme kõik tema poole, seda me homme hommikul kõigepealt teemegi. Marylou, nüüd otsime kuskilt leiba ja liha ja teeme New Yorgis endale väikese söögi. Sal, kui palju sul raha on? Asjad paneme kõik tagaistmele, tädi mööbli, ise istume kõik ette punkti ja räägime New Yorki sõites juttu. Marylou, musi, sa istud minu kõrvale, siis Sal, Ed istub akna all, suur Ed raputab võmme maha, kui ta juba selle ameti peale jäi. Ja kulgeme kõik koos va mõnussasse elamisse, sellepärast, et nüüd on selleks kõige õigem aeg ja AEGA TUNNEME ME KÕIK.» Ta hõõrus ägedalt oma lõuga, tõmbas autoga kolmest veokast mööda, keeras sisse Testamenti äärelinna, ise igas suunas ringi vahtides, ta nägi 180 kraadi raadiuses kõike ilma pead liigutamata. Ta leidis hoobilt tühja koha ja me olimegi pargitud. Juba oli ta masinast väljas. Dean tormas raudteejaama, me lonkisime järele. Ta ostis suitsu. Deani liikumine oli muutunud täiesti hullumeelseks, paistis, et ta teeb kõike korraga. Ta pea käis vasakule-paremale ja üles-alla, käed liikusid energiliselt ja rapsakalt, ta samm oli kiire, juba ta istus, jalg üle põlve, juba oli jälle püsti, hõõrus käsi, kohendas riideid, kergitas pükse, vaatas ringi ja ütles: «Mnjaa,» pilk vilksamas siia-sinna ja kogu aeg torkis ta mind ribidesse ja rääkis ja lobises.

Testamentis oli õudsalt külm; neile tuli ootamatult lumi maha. Dean seisis tühjal ja kõledal, raudteega paralleelselt jooksva peatänaval, seljas ainult T-särk ja püksid rebadel, rihm lahti, nagu kavatseks ta neid hakata maha ajama. Ta tuli ja torkas oma pea meie vahele, et Maryloule midagi öelda, tõmbas pea tagasi, et Marylou näo ees kätega vehkida. «Nojaa, ma tean! Mina ju tean sind, kallid, mina tunnen sind.» Ta naeris nagu hull, naer algas madalalt ja lõppes kõrgel nagu raadios selle maniaki naer, ainult et ta naeris kiiremini ja rohkem nagu itsitas. Siis rääkis jälle asjalikult. Meil polnud mingit vajadust sinna äärelinna tulla, aga Dean leiutas vajadusi. Ta pani meid kõiki tegutsema. Marylou läks otsima toitu, mina ajalehte ilmatega, Ed sigareid. Deanile meeldis sigareid suitsetada. Ta pani lehte sirvides ja juttu ajades ühe põlema. «Oo, meie pühitsetud ameerika vahuajajad Washingtonis planeerivad tu-le-vi-ku-raskusi — oo, noo! — oi-oi ei-hei!» Juba oli ta autost välja ja pani jooksu, uurimaks värvilist plikat, kes parajasti jaama eest mööda läks. «Sa vahi,» ütles ta ja torkis konksus sõrmega sinna ja iseenda poole; ta irvitas: «Pisike on küll kenasti mustaks tõmmanud. Nojaa.» Istusime autosse ja lendasime tagasi mu venna maja juurde.

Kui me majja tagasi jõudsime ja ma nägin jõulupuud ja kingitusi, tundsin kalkuni praadimise lõhna ja kuulasin sugulasi juttu puhumas, sain aru, et mul olid siiani olnud kenad maajõulud, aga nüüd

ma tundsin jälle ühte asja sees lahti minemas ja selle asja nimi oli Dean Moriarty, mind tõmbas tee peale ühte ringi tegema ja ma läksin.

2.

Me pakkisime mu venna mööbli auto pagasiruumi ja tagaistmele ja tõmbasime õhtul uttu; lubasime kolmekümne tunni pärast tagasi olla — kolmkümmend tundi tuhande miili peale, põhja ja tagasi. Aga Dean just nii tahtiski. Ots oli küll täitsa tõsine, aga me ei pannud seda õieti tähelegi; soojendus ei töötanud, aken tõmbas uduseks ja läks järk-järgult jäässe; Dean kummardus muudkui aga välja, endal seitsekümmend rauas, ja hõõrus kaltsuga aknale jäässe auku, et üldse teed näha. «Oo, püha auk!» Suures «Hudsonis» oli nii palju ruumi, et ees võis isuda neljakesi. Jalgade peal oli meil tekk. Raadio ei töötanud. Auto oli jumalast uus, viis päeva tagasi ostetud ja juba katki. Makstud oli ka ainult üks osamaks. Tõmbasime põhja suunas, mööda 301. teed Washingtoni poole. See on sirge, kahe sõidureaga kiirtee ja liiklust oli vähe, Dean lobises, teised olid vait. Ta vehkis ägedalt kätega, vahel kummardus ta minu juurde välja, et midagi selgeks teha, vahel tal polnudki käsi rooli küljes, aga masin lendas noolsirgelt, kordagi kõrvale kaldumata, mööda valget keskjoont, mis ennast aina lahti keris ja meie vasa-kule kummile musi andis.

Dean tuli ilma mingi põhjusega ja täpselt samamoodi läksin mina temaga kaasa. Ma olin hakanud New Yorgis koolis käima ja moosisin ühe kena kollakaspruunide juustega itaallanna Lucille'iga ringi; mõtlesin temaga ausalt öelda abielluda. Ma olin juba aastaid otsinud tüdrukut, kellega abielluda tahaks. Iga kord, kui ma mõnda plikat kohtasin, pidin mõtlema, et kuidas ta naisena võiks olla. Ma rääkisin Lucille'ist Deanile ja Maryloue. Marylou tahtis tema kohta kõike teada ja temaga kokku saada. Me sõitsime mööda kõverikku külalateed läbi Richmondi, Washingtoni, Baltimore'i kuni Philadelphiani välja ja ajasime loba. «Ma tahan naise võtta,» rääkisin ma. «Et mu hing võiks temaga koos olles puhata. Ja nii kuni vanaduseni välja. Selline ringitõmbamine, särgid-värgid, ei saa lõpmatuseni kesta. Me peame omadega kuhugi välja jõudma.»

«Mees, mees,» ütles Dean. «Ma uurin juba aastaid, et kuidas sinu sees nende kenade asjadega nagu abielu ja kodu lood on...» See oli nukker öö, see oli lõbus öö ka. Philadelphias läksime ühte putkasse ja sõime viimaste toidudollarite eest hamburgereid. Baarimees — kell oli kolm hommikul — kuulis, et me rääkisime rahast, ja pakkus, et me saaksime need hamburgerid ja veel kohvi ilma rahata, kui astuksime tagant läbi ja peseksime nõud ära; tal polnud nõudepesumees tööle tulnud. See läks meile peale küll. Ed Dunkel ütles, et ta on juba vana-dest aegadest pärlipüüdja ja surus käed kaussi. Dean jõlkus, käterätik käes, ringi. Marylou samuti. Lõpuks hakkasid nad pottide ja pannide vahel moosima ja vajasid ühte pimedasse panipaika. Baarimees võttis

JACK
KEROUAC.

asja niikaua, kui ma Ediga nõude kallal olin, rahulikult. Tegime need nõud viieteist minutiga ära. Koidu ajal sõitsime juba läbi New Jersey ja lumises kauguses kerkis meie ette New Yorgi kesklinn ja pilved ta kohal. Dean sidus kampsuni ümber pea, et kõrvadel soe oleks. Ta rääkis, et me oleme araablaste jõuk, kes tuleb New Yorki õhku laskma. Sahistasime läbi Lincoln Tunneli ja tegime siis haagi Times Square'ile. Marylou tahtis seda näha.

«Oh, kurat, ma tahaks Hasseli üles leida. Vaadake hästi ringi, äkki saame talle pihta.» Vahtisime tänavaääri. «Vana Hasseli-mees on kadunud. Oleks te teda Texasas näinud.»

Nõnda oli Dean läbi igasugu supi tulnud Friscost üle Arizona ja Denveri neli tuhat miili nelja päevaga ja see oli alles algus.

3.

Läksime Patersonis minu poole ja panime und. Õhtupoolikul ärkasin ma esimesena üles. Dean magas Marylouga minu voodis, meie Ediga minu tädi voodis. Põrandal vedeles Deani lömmis hingedeta kohver, millest sokid välja tolknesid. Alt poest teatati, et mulle on telefon. Jooksin alla, see oli New Orleans. See oli New Orleansi kolitud Old Bull Lee. Old Bull Lee esitas oma kõrge vinguva häälega kaebuse. Paistis, et keegi neiu Galatea oli äsja tema poole saabunud ja otsis Ed Dunkelit, Bullil polnud aimugi, kes need sellised olid. Galatea Dunkel osutus raskeks kaotajaks. Ütlesin, et Bull teda rahustaks, Dunkel on koos Deani ja minuga, ja kõige tõenäolisemalt korjame me Galatea läänerannikule tagasi sõites New Orleansist üles. Siis rääkis plika ise. Ta tahtis teada, kuidas Ediga lood on. Ta muretses, kas Ed on ikka õnnelik.

«Kuidas sa Tucsonist New Orleansi said?» küsisin ma. Ta ütles, et küsis kodust telefoni teel raha ja sõitis bussiga. Ta tahtis kangesti oma kallist Edi kätte saada. Ma läksin üles ja rääkisin Suure Ediga. Ed istus tugitoolis üsna mureliku näoga, ta on tõtt öelda lausa ingel.

«Hea küll,» ütles Dean järsku ärgates ja ennast voodist üles ajades. «Nüüd on meil otsekohe süüa vaja. Marylou, tõmba kööki ja vaata, kas seal on midagi. Sal, sina ja mina läheme alla ja helistame Carlolle. Ed, vaata kas sa saad siin natuke tuba korda teha.» Ma läksin Deanile järele, kolinal trepist alla.

Mees, kes poodi pidas, ütles: «Sulle tuli just praegu veel üks kõne — seekord San Franciscost. Dean Moriarty nimelisele mehele. Ma ütlesin, et siin sellenimelist ei ole.» See oli Camille, musirull, kes Deanile helistas. Poepidaja Sam, pikk mees, vana rahulik sõbramees, vahtis mind ja kratsis pead: «Mida kuradit, sa pead rahvusvahelist litsimaja või?»

Dean itsitas lollakalt. «Mees, jumala eest!» Ta hüppas telefoni-putkasse ja võttis San Franciscosse väleda kõne. Siis me helistasime

Carlole Long Islandile koju ja ütlesime, et ta läbi astuks. Carlo jõudis kahe tunni pärast kohale. Vahepeal panime me Deaniga ennast teiseks otsaks valmis, et Virginiast ülejäänud mööbel ja mu tädi ära tuua. Carlo Marx astus sisse, luuletused hõlmas, istus kirjutuslauatooli ja vahtis meid unise pilguga. Esimese poole tunni jooksul keeldus ta üldse rääkimast, ühe sõnaga, ei võtnud asjast osa. Ta oli jäänud vaiksemaks kui Denveri Sittade Päevade ajal, seda tegid temaga Dakari Sitad Päevad. Dakaris kõndis ta, habe ees, koos väikeste lastega mööda äärelinna tänavaid, lapsed viisid ta ühe posija juurde, kes tulevikku ennustas. Tal oli pilte nendest rohuhiitidega Dakari tänavaurgastest. Ta ütles, et oli tagasiteel laevalt maha hüpanud, umbes nagu Hart Crane. Dean istus põrandal kõlari juures ja kaifis ühte väikest lugu, mis peal oli, «A Fine Romance» — «Little tinkling whirling doodlebells. Ah! Kuulge! Istume kõik maha ja vahime siia kõlarisse, kuni me salaasjadele pihta saame — tinklydoodlebell, whee.» Ed Dunkel istus samuti põrandal, tal olid pihus mu trum mipulgad ja korruga hakkas ta loole rütmi kaasa lööma, hästi tasakesi, nii, et me vaevu kuulsime. Kõik kuulasid hinge kinni pidades. «Tik . . . tak . . . tik-tik . . . tak . . . tak.» Dean pani peopesa kõrva peale, ta suu vajus lahti, ta ütles: «Ah! Wheel!»

Carlo vahtis silmi pilutades seda lollitamist pealt. Lõpuks lõi ta käega vastu põlve ja ütles: «Mul on midagi teatada.»

«Jah? Noh?»

«Mis selle New Yorki sõidu tähendus on? Mis kahtlast äri sa nüüd siis ajad? Kuhu sa, mees, teel oled? Kuhu sa teel oled, Ameerika, oma särava autoga õhe kihutades?»

«Kuhu sa lähed?» kajas Dean, suu lahti, vastu. Me istusime ja ei osanud enam midagi rääkida, polnud enam midagi öelda. Nüüd jäi ainult minna. Dean tõusis ja ütles, et nüüd võib Virginiasse tagasi sõita. Ta käis duši all. Ma tegin ühe suure kausitäie riisi ja panin sinna kõik sisse, mis veel kapis oli. Marylou nõelus Deani sokid kinni ja me võisimegi minna. Dean, Carlo ja mina zuumisime läbi New Yorgi. Lubasime Carlole, et kolmekümne tunni pärast, parajasti enne uusaastaõhtut trehvame. Oli öö. Jätsime ta Times Square'ile ja sõitsime uuesti läbi selle tunneli, mille kasutamise eest nad sind nõörivad, ja New Jerseysse ja teele. Me jõudsimme Deaniga teineteist rooli taga vahetades Virginiasse kolmekümne tunniga.

«See on nüüd esimene kord üle aastate, kui me omavahel oleme ja rääkida saame,» ütles Dean. Ja ta rääkis öö otsa. Me sahistasime läbi magava Washingtoni ja üle Virginia põldude tagasi nagu unenäos, koidu ajal tulime üle Appomattoxi jõe ja jõudsimme kella kaheksaks hommikul venna ukse taha. Dean oli kogu aeg kõigest, mida ta nägi, ja kõigist üksikasjadest ja kõigest, millest ta rääkis, maksimaalselt endast väljas. Tõeline usutunne oli ta endast välja viinud. «Muidugi ei saa keegi väita, et jumalat ei ole. Me oleme igasugu olemisi läbi teinud. Mäletad sa, Sal, kui ma esimest korda New Yorki tulin

ja tahtsin, et Chad King mulle Nietzschet õpetaks. Vaata, kui ammu see oli! Kõik on korras, jumal on olemas, me tunneme ju aega. Kõik, mis peale kreeklassi asja eelduseks võeti, on jama. Geomeetria ja geomeetrilise mõtteviisiga sa asja sisuni ei jõua. Asi on see kõik kokku.» Ta surus sõrme peopessa ja keeras seda seal, auto hoidis kindlalt keskoont. «Ja mitte ainult see, aga meile on mõlemale selge, et mul ei ole aega seletada, miks sina tead ja mina tean, et jumal on olemas.»

Teel (III osa, 8 ptk)

Inglise keelest tõlkinud Juhan Habicht

Hommikul oli süda õudselt paha. Kohe kõige esimese asjana läks Dean üle maisipõllu uurima, kas varastatud auto peaks itta-sõidu vastu. Ma keelasin, aga ta läks ikkagi. Tagasi tulles oli ta näost kahvatu. «Mees, see on inspektori auto ja igas jaoskonnas tuntakse mu sõrmejälgi, sellest aastast, kui ma viissada autot ära ajasin. Mis ma nendega tegin — ma lihtsalt tahtsin sõita! Ma pean liikuma! Kuule, me lõpetame vanglas, kui me siit momentaanselt minema ei pane.»

«Selles on sul kuradima õigus,» ütlesin mina ja me hakkasime oma kola kokku korjama, nii kiiresti kui käed võtsid. Lipsud ja särgisabad ripakil, jätsime kogu selle väikse mõnusa perega hüvasti ja tuiasime tee poole, kus meid keegi ei tunneks. Väike Janet nuttis, nähes meid — või mind, või mida iganes — minemas, ja Frankie oli hoolitsev, ma suudlesin teda ja vabandasin.

«Ta on ikka tõi segane,» ütles Frankie, «tõega meenutab mu oma meest, kes jalga lasi. Täpselt sama tüüp. Ma loodan kangesti, et mu Mickey selliseks ei kasva, nagu nad nüüd kõik on.»

Ja ma jätsin hüvasti väikese Lucyga, kellel oli lemmikpõrnikas pihus, ja väike Jimmy magas veel. Kõik see käis sekundite jooksul, kaunil pühapäevahommiku koidikul, kui me oma kompsudega välja astusime. Meil oli kiire. Iga hetk tundus, et nurga tagant ilmub patrullauto ja vajub meile peale.

«Kui see püssiga moor iganes teada saab, oleme küpsed,» ütles Dean. «Me lihtsalt peame takso saama. Siis on oht möödas.» Me oleksime ühe talupere üles ajanud, et nende telefoni kasutada, kuid koer peletas meid eemale. Iga minutiga läks olukord ohtlikumaks; mõni varajase ärkamisega maamees leiab kortsu aetud auto maisipõllu vahelt. Lõpuks lasi üks armas vanaproua meil helistada ja me kutsusime Denveri all-linnast takso, aga see ei tulnud. Tuiasime teed pidi edasi. Varahommikune liiklus elavnes, iga auto paistis võmmide ristlejana. Siis me äkki nägimegi ristlejat tulemas ja ma teadsin, et

nüüd on lõpp senisel elul ning algab vanglate ja raudse kurbuse õudne periood. Aga ristleja osutus meie taksoks ja sellest hetkest olime lennus ida poole.

Reisibüroo oli suurepärase pakkumine — et keegi viiks «Cadillaci» 47. aasta limusiini Chicagosse. Omanik oli sellega Mehhikos käinud koos kogu oma perega ja ära tüdinenud ning pere rongi peale pannud. Ta tahtis ainult isikutunnistust ja et auto päralt jõuaks. Mu paberid veensid teda, et kõik saab korda. Ütlesin talle, et ärge muretsegu. Deanile ma ütlesin: «Ja ei mingit jamamist selle autoga.» Dean hüples vaivastusest üles-alla, et aga seda näha. Meil tuli tund aega oodata. Lebasime kiriku taga murul, samas kohas, kus ma aastal 1947 olin jupp aega mingite hulgustega lobisenud, peale Rita Bettencourti kojusaatmist, ja ma jäin läbielatud hirmu peale magama, nagu pealelõunaste lindude poole. Aga Dean pani linna. Ta jõudis end tuttavaks rääkida lähima einelaua ettekandjaga, määras kohtamise, kutsudes teda oma «Cadillaciga» sõitma, ja tuli mind nende uudistega äratama. Tõusin, vastu uutele sekeldustele.

Kui «Cadillac» kohale jõudis, kihutas Dean sellega samal hetkel «benziini võtma» ja reisibüroo mees vaatas mind ning küsis: «Millal ta tagasi tuleb? Reisijad on puha minekuvalmis.» Ta näitas mulle kaht iiri verd poissi, jesuiidikooli õpilast, nende kohvrid olid pingi peal.

«Ta läks ainult benziini järele. Ta tuleb kohe tagasi.» Lõikasin nurga peale ja nägin, kuidas Dean töötava mootoriga autos ootas ettekandjat, kes oma hotellitoas riideid vahetas; tegelikult nägin ma sealt, kus seisin, ka tüdrukut peegli ees siidisukki jalga tõmbamas ja neid silumas, ma oleksin tahtnud nendega koos minna. Tüdruk tuli jooksujalu välja ja hüppas «Cadillac'i». Ma lonkisin tagasi reisibüroo bossi ja reisijaid julgustama. Seisin uksele ja nägin põgusalt väljast, kui «Cadillac» üle Cleveland Place'i kadus; Dean, sportsärgis ja rõõmus, kätega vehkimas ja tüdrukule midagi seletamas, ise rooli kohal kummargil, tüdruk istus nukralt ja uhkelt tema kõrval. Täies päevavalges sõitsid nad parkimisplatsile, parkisid tagaservas telliskiviseina ääres (Dean oli seal kunagi tööl olnud) ja seal, nagu Dean kinnitab, tegid nad ära, ilma et see praktiliselt üldse aega oleks võtnud; pealegi oli Dean jõudnud tüdrukut veenda, et see meile järele tuleks, kohe kui reedel oma palga kätte saab, tulgu bussiga ja kokku saame Ian MacArthuri korteris Lexingtoni Avenüül New Yorgis. Tüdruk nõustus tulema; tema nimi oli Beverly. Kolmkümmend minutit ja Dean oli mürinal tagasi, pani tüdruku hotelli juures suudluste, hüvastijätusõnade ja lubadustega maha ning ilmus reisibüroo ette, et reisijaid peale võtta.

«Viimane aeg kah!» ütles reisibüroo boss, «ma arvasin, et sa oled kadunud koos «Cadillaciga.»»

«See on minu vastustusel,» ütlesin, «ära muretse» — seda ma pidin ütlema, kuna Dean oli nii hoos, et igaüks oleks teda hulluks pidanud. Dean muutus asjalikumaks ja aitas jesuiidipoiste pagasi paika. Need

jõudsid vaevu istuda ja mina jõudsin vaevu Denverile jumalagajätuks viibata, kui auto juba paigast liikus, suur mootor võimsa, lendutõusva jõuga müdisemas.

Me polnud veel kaht miiligi Denverist, kui spidomeeter katki läks, sest Dean surus tublisti üle 110 miili tunnis.

«Noh, ilma spidomeetrita ma ei tea, kui kiiresti ma liigun. Ei jää muud üle kui Chicagosse kihutada ja kulunud aja järele vaadata.» Tunde järgi poleks kiiruseks seitseskümmendki pakkunud, aga sirgel Greeley poole viival kiirteel jäid kõik autod meist maha nagu surnud kärbsed. «Miks me kirdesse sõidame, on seepärast, et on absoluutselt vajalik külastada Ed Walli rantšot Sterlingis, sa pead temaga kohtuma ja tema rantšot nägema ja see aparaat liigub nii kiiresti, et meil ei teki ajaga mingit muret ja me jõuame Chicagosse ammu enne selle mehe rongi.» Olgu, ma jäin nõusse. Hakkas sadama, aga Dean ei lasknud hetkekski lõdvemale. See oli suur kaunis auto, viimane vana stiili limusiin, must, suure pikendatud kerega ja valgeküljeliste kummidega ja küllap kuulikindlate akendega. Jesuiidipoisid — St. Bonaventura koolist — istusid taga, lõbusad, et olid liikvele pääsenud, ning neil polnud meie kiirusest aimugi. Nad püüdsid vestelda, aga Dean ei vastanud neile midagi, võttis särgi seljast ja sõitis palja rinnaga. «Oh, see Beverly on lahe mõnus väike tots — ta tuleb minu juurde New Yorki — me abiellume kohe, kui ma Camille'i käest lahutuspaperid saan — kõik liigub, kõik toimub, ja meie liigume. Jah!» Teadsin, et mida kiiremini me Denverist minema saame, seda parem, ja nüüd tegime seda tõsikiiresti. Hämardus, kui kiirteelt ära pöörasime ja külavahetele jõudsime, mis viis meid läbi lohutute Ida-Colorado tasandike Ed Walli rantšo poole keset koioti-tühermikku. Aga sadas ikka veel ja muda oli libe ning Dean lasi hoo seitsmekümneni, ma ütlesin, et ta veel vähemaks võtaks või me libiseme välja, aga tema ütles: «Ära muretse, mees, sa ju tunned mind.»

«Seekord küll mitte,» ütlesin, «sa lased tõega liiga kiiresti.» Ja tema muudkui lendas mööda kleepuvat muda, ja just kui ma olin seda öelnud, tuli järsk vasakpööre ja Dean väntas rooli, et seda ära võtta, kuid suur auto vaid lohises ja hüples.

«Vaadake ette!» hüüdis Dean, kes ei teinud väljagi ja maadles hetke oma kaitseingliga, ja lõpetasime, tagaots kraavis ning esiots teel. Suur vaikus langes üle kõige. Kuulsime tuule vingumist. Me olime keset metsikut preeriat. Veerandi miili kaugusel oli farmihoone. Ma ei suutnud kirumist lõpetada, ma olin Deani peale nii vihane ja tema tempudest tüdinud. Ta ei öelnud midagi, võttis mantli ja läks läbi vihma farmi poole abi otsima.

«Kas ta on su vend?» küsisid poisid tagaistmelt. «Autoga on ta püsti kurat, eks? — ja jutu järgi naistega ka.»

«Ta on hull,» ütlesin, «ja-jah, ta on mu vend.» Nägin, et Dean tuleb traktoril koos farmeriga. Nad haakisid ketid külge ja farmer vedas meid kraavist välja. Auto oli mudast pruun, kaitseraud oli täitsa kort-

NEAL
CASSADY,
Dean
Moriarty
prototüüp.

sus. Farmer nõudis meilt viis dollarit. Tema tütreid vahtisid vihmas. Kõige kenam ja häbelikum varjas end eemal põllul ja piilus sealt ja tal oli ka põhjust peljata, sest ta oli absoluutselt ja lõplikult kõige kenam tüdruk, keda me Deaniga kogu oma elu jooksul kohtasime. Ta võis olla kuusteist, ja tal oli legendike kibuvitsa olemus, kõige sinisemad silmad, kõige ilusamad juuksed, ja metsiku antiloobi siirus ning kiirus. Iga kord, kui me tema poole vaatasime, pööras ta pilgu kõrvale. Ta seisis seal keset võimsat tuult, mis puhus otsejoones Saskatchewanist saati ja puistas juukseid tema kauni pea ümber nagu elusaid laineid. Ta muudkui punastas ja punastas.

Saime farmeriga asjad ühele poole, heitsime veel viimase pilgu preeria inglile ja sõitsime edasi, nüüd aeglasemalt, kuni läks päris pimedaks ja Dean ütles, et Ed Walli rantšoni pole enam palju. «Nii-sugune tüdruk ajab mulle hirmu nahka,» ütlesin. «Ma jätaksin sinnapaika kõik, mis mul on, ja heidaksin end tema meelevalda, ja kui ta mind ei tahaks, siis ma lihtsalt läheksin ja kukutaksin end üle maailma ääre.» Jesuiidipoisid itsitasid. Nad olid täis lapsikusi ja koolinalju ning nende kanaajudes oli vaid posu valesti mõistetud Aquino Thomast, millega nad oma loba võrtsitasid. Me Deaniga ei pööranud neile absoluutselt mitte mingisugust tähelepanu. Me sõitsime mudaste legendike vahel ja Dean rääkis oma kauboipäevadest, ta näitas meile teejuppi, kus ta oli kord terve päeva ratsutanud; kohta, kus ta oli tara parandanud, see oli siis, kui jõudsime Walli maa-dele, mida oli igavene lahmakas; ja kus vana Wall, Edi isa, oli mööda karjamaid varssu plaginal taga ajanud, ise karjades: «Võta kinni, võta kinni, kurat ja põrgu!» «Ta pidi iga poole aasta takka uue auto ostma,» rääkis Dean. «Ta nagu poleks hoolinudki. Kui mõni metsik pääses meie käest minema, siis ta kihutas autoga järele kuni lähima jootmiskohani ja sealt jooksuga edasi. Luges iga teenitud senti ja korjas katlasse. Hull vanamees. Ma näitan sulle mõnda tema vanadest romu-dest, mis kuuri taga seisavad. Peale viimast kinniistumist olin ma siin tööl. Siin ma elasin ja kirjutasin kirju.» Me pöörasime teelt kõrvale ja sõitsime piki jalgrada mööda talvekarjamaad. Kurvameelne kari valgenäolisi lehma täitis järsku meie valgusvihu. «Siin nad on! Walli lehmad! Me ei saa neist ealeski läbi. Me peame välja ronima ja nad eemale peletama! Ha-ha-ha!» Aga seda polnud siiski tarvis ja tollhaaval pugesime nende vahelt läbi, kergete müksude saatel, kui nad seal mälusid ja ammusid, nagu terve meri ümber auto. Eemalt paistsid Ed Walli maja tuled. Üksik tuli, mille ümber laius sadade miilide kaupa legendik.

Idakalda elanikule on preeria kohale laskuv täielik pimedus lausa kujuteldamatu. Ei tähti, ei kuud, ei mingit valgust peale selle, mis paistis Wallide köögiaknast. Õue varjude tagant algas lõputu maailm — ja sellest polnud enne koitu vähimatki näha.

Kui olime uksele koputanud ja pimedas Ed Walli hüüdnud — ta lüpsis laudas lehma — jalutasin ma ettevaatlikult pimedusse, umbes kuus

meetrit, mitte rohkem. Mulle tundus, et kuulsin koiotte. Wall ütles, et küllap oli see mõni tema isa metsikutest hobustest, kes kuskil eemal hirnus. Ed Wall võis olla meievanune, pikk, kõhn, teravate hammas- tega, vähese jutuga. Kunagi olid nad koos Deaniga tänavanurkadel seisnud ja tüdrukutele järele vilistanud. Nüüd juhata ta meid lahkelt oma hämarpruuni tühjalt seisvasse külalistetuppa ja askeldas ringi, kuni leidis paar tuhmi lampi ja pani need põlema ning küsis Deanilt: «Mida põrgut su pöidlaga juhtunud on?»

«Ma andsin Maryloule ühe litaka ja siis läks nii rängalt mädanema, et ots tuli ära amputeerida.»

«Mis põrgu pärast sa seda siis tegema pidid?» Oli näha, et ta oli olnud Deanile vanema venna eest. Ta raputas pead, lüpsik seisis ikka ta jalgade juures. «Eks sa üks põrunud ajudega lurjus oled muidugi kõik see aeg olnud.»

Selle ajaga oli ta noor naine rantšo suures köögis igavesti uhke laua katnud. Ja veel vabandas virsikujäätise pärast: «See pole miskit muud kui koor ja virsikud koos külma pandud.» Muidugi oli see kõige tõelise- sem jäätis, mis ma elus üldse saanud olen. Algus oli suurejooneline ja lõpp lausa külluslik: seda aegu, kui me sõime, tekkisid üha uued asjad lauale. Edi naine oli hea kehaga blondiin, aga nagu kõik eraldatud maakohas elavad naised kurtis temagi pisut igavuse üle. Ta nimetas raadiosaateid, mida tavaliselt õhtuti kuulab. Ed Wall ainult istus, pilk kätel. Dean sõi ahnelt. Ta tahtis, et ma mängiksin kaasa välja- mõeldises, nagu oleksin mina väga rikas ja tema mu sõber ning auto- juht. Ed Wallile ei jätnud see mingit muljet. Iga kord, kui mõni loom laudas häält tegi, tõstis ta kuulatades pea.

«Kena on, ma loodan, et te, poisid, jõuate New Yorki välja.» Ta ei uskunud kaugeltki, et «Cadillac» võiks minu oma olla, ta oli kindel, et Dean on selle varastanud. Me olime rantšos umbes tunni. Ed oli kaotanud usu Deanisse, ja kui ta Deani poole vaatas, oli tema pilgus kahtlus. Kunagi olid olnud tormilised päevad, mil nad olid kahekesi kolistanud mööda Laramie linnakest, käsikäes, peale heinatööde lõppu, aga see kõik oli surnud ja läinud.

Dean niheles närviliselt toolil. «Jah, hästi, jah, hästi, ja nüüd, ma mõtlen, me parem paneme jälle edasi, sest me peame homme õhtuks Chicagos olema ja nangunii on mitu tundi kaotsi läinud.» Koolipoisid tänasid viisakalt pererahvast ja me olimegi jälle teel. Ma vaatasin, kuidas köögiakna tuli hääbus pimedusemeres. Siis pöördusin ettepoole.

JACK (Jean Louis) KEROUAC (1922 Lowellis, Mass., — 1969 St. Petersburgis, Flor.), «löödud (*beat*) supupõlve» ristiisa, «Ameerika üksildane proosatrompetist», biit- liikumise suurkuju. Katoliiklane, pärit töölis- perekonnast; kuni viienda eluaastani ei rää- kinud mitte inglise, vaid amerikaniseeritud prantsuse keelt (*joual'i*). 1940—41 õppis lühikest aega Columbia Ülikoolis, 1944 koh- tas Lucien Carri, William Burroughsit, Allen Ginsbergi ja Neal Cassadyt. 1947—50

«teel», kas üksi või koos Cassadyga. Kogu elu pidanud kõikvõimalikke ameteid ja lak- kamatult kirjutanud, viimastel aastatel ka joonud. J. K. raamatuid: *The Town and the City* (1950), *On the Road* (1957), *The Subterraneans* (1958), *The Dharma Bums* (1958), *Visions of Cody* (1959), *Doctor Sax* (1959), *Lonesome Traveller* (1960), *Big Sur* (1962), *Desolation Angels* (1965), *Satori in Paris* (1966). (Kirjutamisaastad on sageli olnud oluliselt varasemad.) H.V.

ALLEN GINSBERG

Laul

Inglise keelest tõlkinud Joel Sang

Maailma kaal
 on armastus.
Kandes üksinduse
 koormat
rahuldamatuse
 koormat kandes
 on midagi,
midagi meis endis
 on armastus.

Kes võiks salata?
 Unedes
puudutab ta
 su keha,
mõtteis
 teeb ta
imet,
 seni ängistab
kujutlusis,
 kuni sünnib
tegelikuna —

nähtav on ta puhtusest
 põlevas südames —
sest elu kanda
 on armastus,
kuid meie kanname
 loiult,
ja puhkame nii
lõpuks armastuse käte
 vahel
tuge otsides
 armastuselt.

Ei mingit puhkust
 armastuseta,
magamist
 unedeta

armastusest
 olla hull või tundetud,
vaevatud ingleist
 või masinaist,
viimane soov
 on armastus.

Ei saa olla mõrumat,
 ei saa salata,
kui salgad,
 ei suuda varjata:
kandam on liiga ränk.
 Peab ainult andma,
võtmata tagasi,
 nagu üksildasele
on antud
 mõte
terves oma pillavas
 äärmuses.

Kuumad kehad
 hõõguvad üheskoos
pimedas,
 käsi liigub
mööda ihu
 keskele,
nahk võpatab
 rõõmust,
õnnest hing
 tuleb silma —
jah, jah
 see on see
mida tahtsin,
 alati olen tahtnud,
alati olen tahtnud
 pöörduda tagasi
kehasse,
 kus ma sündisin.

ULG

(Howl)

Inglise keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Carl Solomonile

I

Ma nägin oma põlvkonna parimaid päid hullusest laostumas,
hüsteeriliselt alasti, nälgimas,
lohistamas end koidu ajal süsti jahtides läbi neegrikvartalite,
inglipäised hipid süttimas iidsest pühast ühendusest sinisilmse
dünamoga öö masinavärgis,
kes vaesuses ja prahis ja aukussilmselt ja suursuguselt istusid,
tardunult suitsetades mugavusteta korterite üleloomulikus pimedu-
ses hõljudes üle suurlinnakatustike nautides džässi,
kes paljastasid oma ajud Eli taeva all ja nägid Muhamedi ingleid
tuikumas üürikasarmute valgustatud katustel,
kes läksid läbi ülikoolide, silmis külm sära viirastumas Arkansas
ja Blake'i-valguse tragöödia sõjaõppurite seas,
kes visati akadeemiatest välja hulluse pärast & rõvedate oodide
avaldamise eest pealuukendel,
kes kõssitasid pesuväel räpastes urgastes, põletades prügikastides
raha ja kuulates läbi seina Terrorit,
kes said matsu kubemesse tagasiteel Loredo kaudu marihuaana-
vööd New Yorki viies,
kes neelasid tuld odavates hotellides või jõid tärpentini Paradise
Alley'l, surm, või põletasid oma keresid puhastustules igal
viimasel kui ööl
unenägudega, narkootikumidega, luupainajatega ja siis veel alkohol
ja türa ja lõputud munad,
võrratud pimedad tänavad läbi väriseva pilve ja välgatused tead-
vuses, mis hüpleb Canada & Patersoni pooluste poole, valgus-
tades kogu vahepealset Aja tardunud ilma,
peyoteüksindusi hallides, tagahoovi rohelist puud, kalmistuhom-
mikuid,
veinijoovet üle katusharjade, alevitänava poodiderida jokkis peaga
lõbusõidul neon vilkuv valgusfoor, päikest ja kuud ja
puudevärinat Brooklyni mõirgavas talvehämaruses, prügikasti-
jutlusi ja mõistuse suurvürstlikku sära,
kes aheldasid end metroosse lõputuks sõiduks benzedriini peal
Battery'st pühasse Bronxi kuni rataste ja laste lärm tõi nad
tagasi alla värisevad suud lõhki läbiklopitud aju kõledus kaotanud
kogu sära Loomaia peatuse räiges valguses,
kes sukeldusid terveks ööks Bickfordi allveevalgusesse ujusid välja

ja istusid kogu kolkunud õllepärastlõuna lohutus Fugazzis, kuulates vesinikugrammofoni hukatuseraginat, kes rääkisid vahetpidamata seitsekümmend tundi järjest pargist voodisse baari Bellevue'sse muuseumi Brooklyni sillale, platooniliste konversatsionalistide kadunud pataljon hüppamas alla rõdudelt alla tuletõrjeredelitelt alla aknalaudadelt alla Empire State'ist kuu pealt,

lobisemas karjumas oksendamas sosistamas fakte ja mälestusi ja anekdoote ja silmamunamatse ja haigla- ja vangla- ja sõjašokke, kogu intellekt valatud seitsme päeva ja öö absoluutsesse mäletamisse, sünagoogi püha liha tänavale visatud,

kes kadusid siin-ja-praegu zeni, New Jersey osariik, jättes maha segaseid teateid Atlantic City Hall'i piltpostkaartidel, taludes idamaiseid maiustusi ja Tangeri kondijahu ja Hiina migreene narkootikumiravil Newarki kõledas möbleeritud toas, kes lonkisid südaööl raudteehoovis mõeldes kuhu minna, ja läksid, jätmata maha murtud südameid,

kes panid suitsu ette kaubavagunis kaubavagunis kaubavagunis loksudes läbi lume üksildase farmi poole ennemuistses öös, kes uurisid Plotinust Poe'd püha Yepesi Johannest telepaatiat ja bebopi kabalat sest kosmos värises instinktiivselt nende jalge ees Kansases,

kes hulkusid üksi mööda Idaho tänavaid otsides nägemusi india inglitest kes olid ise india inglid,

kes mõtlesid et nad on ainsad hullud kui Baltimore kumas üleloomulikus ekstaasis,

kes hüppasid teab mis tujust Oklahoma hiinlase juurde limusiini talvise väikelinnatänavava vihmas,

kes aelesid näljastena ja üksikutena mööda Hustonit igatsedes džässi või seksi või suppi, ja käisid särava hispaanlase järel et vestelda Ameerikast ja Igatsusest, tühi töö, ja asuda siis Aafrikasse sõitvale laevale,

kes kadusid Mehhiko vulkaanidesse jättes järele vaid dungareevarju ja poeesialaava ja -tuha laiaili Chicago tuleasemele,

kes ilmusid välja Läänerannikul uurides FBI tegevust habemetes ja lühikestes pükstes suurte patsifistisilmadega seksikad oma tumedas nahas jagades arusaamatuid lendlehti,

kes põletasid sigaretiotsaga oma kättesse auke protesteerides kapitalismi tubakasuitsuima vastu,

kes levitasid superkommunistlikke pamflette Union Square'il nuttes ja riideid seljast rebides kui Los Alamose sireenid itkesid nende pärast ja Wall itkes ja Staten Islandi praam itkes ka, kes varisesid kokku valgetes võimlates paljad ja värisevad teiste kontide murdmise ees,

kes andsid detektiivile vastu kaela ja röökisid mõnuga politsei-

- autos sest neil polnud muud süüd kui nende endi arutu praadiv pederastia ja joomine,
- kes ulgusid põlvili metroos ja lohistati katuseservale ja visati alla genitaalide ja käsikirjade lehvides,
- kes lasid pühadel mootorratturitel endale taha keerata ja luksused rõõmust,
- kes lendasid ja keda lennutati nende inimseeravitega, meremehed, atlandi ja kariibi armastuse hellitused,
- kes hoorasid hommikul õhtul roosiaedades ja linnaparkide ja kalmistute rohus pillates oma seemet priipärast kellele tahes,
- kes luksused aina püüdes itsitada aga lõpetasid nuttes türgi sauna kabiini ees kui blond & alasti ingel tuli neid mõõgaga läbi torkama,
- kes kaotasid oma poisid saatuse kolmele vanale nõiamoorile heteroseksuaalse dollari ühesilmsele nõiamoorile ühesilmsele nõiamoorile kes piilub välja üsast ja ühesilmsele nõiamoorile kes ei tee muud kui istub oma perse peal ja lõigub käsitöotelgedel intellektuaalseid kuldniidikesi,
- kes kopuleerisid ekstaatiliselt ja küllastumatult õllepudeliga kallimaga sigaretipakiga küünlaga ja kukkusid voodist välja, ja jätkasid mööda põrandat ja alla halli ja lõpuks minestasid seinal viirastumas ülim vitt ja viimane teadvuseunts minema lip-samas,
- kes püüdsid leevendada miljoni tüdruku ülelöömist värisedes päikeseloojangus ja olid hommikuks punaste silmadega aga valmis leevendama päikesetõusu ülelöömist valgutades tagumikke küünides ja alasti järves,
- kes läksid hoorama mööda Coloradot müriaadi varastatud ööautodega, N. C. (night-car), nende luuletuste salakangelane, kõvamees ja Adonis Denverist — rõõm mäletada tema loendamatuid tüdruku-temurdmisi tühjades korterites & lõunastes tagahoovides, kinode vankuvatel pinkidel, mäeharjadel koobastes või üksildasi aluseelikutõstmisi kõhnade ettekandjatega tuttavas teeservas & john'ide eriti salajasi gaasijaamasolipsisme & kodunurgaradasid ka,
- kes vajasid ära suurtes räpastes kinodes, kadusid uima, ärkasid äkki Manhattanil, ja korjasid end üles keldripohmelusest koos südametu Tokaiga ja Kolmanda Avenüü õudsete terasviirastustega ja tuikusid töötutebüroosse,
- kes käisid öö läbi kingad verd täis jääs kaidel oodates et uks East Riveril avaneks tuppä täis keskküttesoojust ja oopiumit,
- kes lavastasid suurejoonelisi enesetapudraamasid Hudsoni kalda majajärsakutel sõjaaja sinises kuuvalguseuputuses & nende päid pärjab unustuses loorber,
- kes sõid kujutluse lambapraadi või seedisid krabisid Bowery põhjamudas,

kes nuuksusid tänavaromanssides lapsevankrid täis sibulaid ja halba muusikat,
kes istusid kastides hingates pimedas sildade all, ja tõusid ja läksid koju pööningule klavessiini ehitama,
kes kõhisid Harlemi kuuendal korrusel tulekroon peas tiisikushaige taeva all ümberringi teoloogilised apelsinikastid,
kes kribisid öö läbi kirjutada tantsides läbi kõrgelennulise luule millest kollaseks hommikuks sai stantside abakadabra,
kes keetsid pahaksläinud loomakopsu -südant -jalgu -saba, borši ja tortillat unistades puhtast vegetaarsest kuningriigist,
kes pugesisd lihavagunite alla et leida ühtainust muna,
kes viskasid oma käekellad katuselt alla et saada lubatähte Igavikku väljaspool Aega, & äratuskellad kukkusid neile pähe iga päev kõik need kümme aastat,
kes lõikasid veenid läbi kolm korda järjest ebaõnnestunult, loobusid ja olid sunnitud avama vanakraamipoodi kus nad mõtlesid et nad on vanaks jäänud ja nutsid,
kes põletati elusalt oma süütutes flanellsärkides Madison Avenue'1 keset tinavärsside raginat ja moe terasrügementide umbejoonud möllu ja reklaamitähedate nitroglütseriinkriiskeid ja jubedate intelligentsete kirjastajate sinepigaasi, või kelle ajasid alla Absoluutse Reaalsuse purjus taksod,
kes hüppasid alla Brooklyni sillalt seda tuli tõesti ette ja kõndisid minema tundmatud ja unustatud Chinatowni supialleede tulekärude tontlikku segadusse, mitte ühtainsatki priid õlut,
kes pudenesid meeleheites välja oma aknast, kukkusid välja metrooaknast, hüppasid solgisesse Passaic'usse, kargasid neegrite seljas, röökisid üle kogu tänava, tantsisid paljajalu katkistel veiniklaasidel, peksid puruks pornograafilisi plaate nostalgilise Euroopa 1930ndate saksa džässiga ja kallasisd viski kõrist alla ja öökisid soigudes kuradima peldikusse, kõrvus sosinad ja auruvilede koor,
kes kimasid mööda minevikumagistraale sõites vaatama üksteise võidusõidu-Kolgatat vanglaüksindust või Birminghami džässiinkarnatsiooni,
kes kihutasid läbi maa seitsekümmend kaks tundi et välja uurida kas ma olen näinud ilmutust või sina oled näinud ilmutust või tema on näinud ilmutust Igavikust,
kes sõitsid Denveri, kes surid Denveris, kes tulid tagasi Denveri & ootasid asjata, kes vaatasid üle Denveri & konutasid & molutasid Denveris ja läksid lõpuks ära, et leida üles Aeg, & nüüd nutab Denver taga oma kangelasi,
kes langesid põlvili lootusetutes katedraalides paludes üksteise pääsemise ja valgustumise ja rindade eest, kuni hing süütas sekundiks oma juuspeene niidi,
kes tormasid vanglates läbi oma teadvuse oodates võimatuid roima-

reid kuldpäiseid ja reaalsusesarmiga südames, kes laulsid õrnu
 blues'e Alcatrazile,
 kes kadusid Mehhikosse rõõmurohtusid kasvatama, või Rocky Mounti
 Buddhat teenima või Tangerangisse poisse või Lõunamerele musta
 seiklust või Harvardi Narkissost Woodlawni lillerahvast, või
 hauda,
 kes nõusid psühhiaatrilisi abinõusid süüdistades raadiot hüp-
 noosis & jäid kindlaks oma vaimuhaiguse & käte & kaagikohtu
 juurde,
 kes pildusid CCNY dadaismilektoreid kartulisalatiga ja esinesid
 seejärel ise hullumaja graniittrepil paljaksäetud pea ja arlekiini-
 kõnega enesetapust, nõudes kohest lobotoomiat,
 ja kes said hoopis insuliini metrasooli elektrit hüdroteraapiat psühho-
 raapiat tegevusteraapiat pingongi & amneesiat,
 kes huumorivaeses protestis keerasid kummuli ainult ühe sümboolse
 pingpongilaua, jäädes lühiajaliselt katatooniasse,
 tulles aastate pärast tagasi tõeliselt kiilaspäistena, kui mitte arves-
 tada vere parukat, ja pisaraid ja sõrmi, tagasi Idakalda hullulinnade
 silmnähtavasse hullusaatusesse,
 Pilgrim State'i Rocklandi ja Greenstone'i läppunud koridoridesse,
 näägeldes hinge kajadega, väherdes kesköö üksinduskohtutes
 armastuse dolmenriikides, eluunenäo luupainaja käes, keha
 muutunud kiviks kõvaks kui kuu,
 nüüd kui ema on lõpuks * * * *, ja viimane fantastiline raamat
 korteriaknast välja virutatud, ja viimane uks suletud kell 4 p.l. ja
 viimane telefonitoru vastuseks hargile visatud ja viimane
 möbleeritud tuba tühjaks tehtud viimasestki mentaalse mööbli
 tükist, kollane paberroos peldikus traatkonksu otsa kägardatud
 isegi see kujuteldav, vaid tilluke lootusrikas viirastuskübe —
 ah, Carl, kui sina pole terve pole ka mina terve, ja nüüd oled
 sa tõesti selles aja totaalses loomasupis sees —
 ja kes seejärel jooksid mööda jäiseid tänavaid haaratuna äkki
 alkeemilisest ideest kuidas kasutada ellipsit kataloogi meet-
 rit & võnkuvat tasandit,
 kes haudusid välja ja tõid ilmale vastandatud kujundite kaudu tek-
 kivaid lünki Ajas & Ruumis, ja püüdsid hinge peaingli lõksu
 2 visuaalse kujundi vahele ja ühendasid elementaarverbe
 ja panid kokku noomeni ja teadvuse mõttekriipsu hüpates lakke
 ja tundes end nagu Pater Omnipotens Aeterna Deus,
 taasloomas süntakseid ja norme vaesele inimproosale ja seismas
 su ees kõnevõimetult ja intelligentselt ja häbist värisedes, välja-
 heidetud ikka veel pihtides hingest et sobitada mõtte rütmi
 oma paljas ja lõputus peas
 hullusonimise ja inglitrummiga Ajas, teadmatuses, siiski pannes kirja
 siin selle mis võiks jääda öelda ajas pärast surma,
 ja tõusid surnuist džassi tondirüüs bändi kuldsarve varjus ja puhusid

Ameerika alasti kannatavast armastusevaimust välja eli eli lamma
lamma sabahtanii saksofonikarje mis lõhkus linnad maha viimse
raadioni,
eluluuletuse absoluutse südamega mis kisti välja nende endi keha-
dest ja on söödav tuhat aastat veel.

II

Mis tsemendist ja alumiiniumist sfinks lõhestas nende pealuud ja
sõi ära nende ajud ja kujutluse?

Moolok! Üksindus! Pask! Inetus! Prügikastid ja kättesaamatud
dollarid! Lapsed vingumas treppide all! Poisid nuuksumas sõja-
vões! Vanamehed nutmas parkides!

Moolok! Moolok! Viirastuv Moolok! Armastuse puudumise Moolok!
Vaimne moolok! Moolok hirmus kohtumõistja inimese üle!

Moolok arusaamatu vangla! Moolok oimuluude hingetu vangimaja ja
ja kurbuste kongress! Moolok kelle majad on kohtumajad! Moolok
jõletu sõjakivi! Moolok peastpõrunud valitsused!

Moolok kelle mõistus on puhas masinavärk! Moolok kelle veri on
ringlev raha! Moolok kelle sõrmed on kümme armeed! Moolok
kelle rind on inimsööja dünamo! Moolok kelle kõrv on suitsev
haud!

Moolok kelle silmad on tuhat pimedat akent! Moolok kelle pilve-
lõhkujad seisavad piki tänavaääri nagu loendamatud Jehoovad!
Moolok kelle vabrikud tukuvad ja krooksuvad udus! Moolok
kelle korstnad ja antennid kroonivad linnu!

Moolok kelle armastus on lõputu nafta ja kivi! Moolok kelle hing
on elekter ja pangad! Moolok kelle vaestemaja on geeniuuse spek-
ter! Moolok kelle saatusemärk on sootu vesinikupilv! Moolok
kelle nimi on mõistus!

Moolok kelle sees ma istun üksinda! Moolok kelle sees ma unistan
inglitest! Roojane hooraja Mooloki sees! Suhuvõtja Mooloki
sees! Armutus ja inimtühjus Mooloki sees!

Moolok kes asus aegsasti mu hinge! Moolok kelle sees ma olen kehatu
teadvus! Moolok kes peletas mu välja minu loomulikust ekstaasist!
Moolok kellele ma andun! Tõuse üles Moolokis! Valgus voolab
alla taevast!

Moolok! Moolok! Robotkorterid! nähtamatud äärelinnad! luukambrid!
pimedad kapitalid! deemonlikud tööstused! viirastuslikud rahvad!
nähtamatud hullumajad! graniittürad! vördjalikud pommid!

Nad murravad tööd teha tõstes Moolokit Taevasse! Kõnniteed, puud,
raadiod, tonnid! tõstes linna Taevasse mis eksisteerib ja on
igal pool meie ümber!

Ilmutused! ended! hallutsinatsioonid! miraaklid! ekstaasid! läinud
alla mööda Ameerika jõge!

Uned! jumaldamised! valgustused! religioonid! terve laevatäis
sensitiivset paska!

Läbimurded! üle jõe! peks ja ristilöömised! läinud allavoolu! Kõr-
gused! Ilmutused! Meeleheitel! Kümneaastased loomakarjed ja
enesetapud! Mõistused! Uued armastused! Hullud põlvkonnad
Alla Aja kaljudele!

Jõe püha tõeline naer! Nad nägid seda kõike! hullud silmad! pühad
silmad! pühad hääled! Nad ütlesid hüvasti! Nad hüppasid ka-
tuselt alla! üksindusse! lehvitates! lilled peos! Alla jõkke! tä-
navale!

III

Carl Solomon! Ma olen sinuga Rocklandis¹

kus sa oled segasem kui mina

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sul võib olla küll jube

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa jäljendad mu ema varju

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa oled tapnud oma kaksteist sekretäri

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa naerad seda nähtamatut nalja

Ma olen sinuga Rocklandis

kus me oleme suured kirjanikud samal hirmsal kirjutusmasinal

Ma olen sinuga Rocklandis

kus su seisund muutub tõsiseks ja sellest teatatakse raadios

Ma olen sinuga Rocklandis

kus pealuufakulteedid ei võta enam vastu meelte vaklasid

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa jood Utica vanatüdrukurindade teed

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa trambid oma lapsehoidjate Bronxi harpüüade kehadel

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa klimberdad katatoonilisel klaveril et hing on süütu ja
surematu ta ei sure iial jumalata selles relvastatud hullumajas

Ma olen sinuga Rocklandis

kus ka viiskümmend hoopi ei too iial su hinge keha juurde
tagasi tema palveteekonnalt risti juurde tühjuses

Ma olen sinuga Rocklandis

kui sa süüdistad oma arste hullumeelsuses ja plaanitsed heebrea
sotsialistlikku revolutsiooni fašistliku rahvuskolgata vastu

Ma olen sinuga Rocklandis

kus sa kord lõhestad Long Islandi taeva ja äratad oma elava
inimliku Jeesuse üleiniimlikust hauast

¹ Rockland — Rocklandi vaimuhaigla

Ma olen sinuga Rocklandis

kus kakskümmend viis tuhat hullu seltsimeest on koos laulmas
Internatsionaali viimaseid salme

Ma olen sinuga Rocklandis

kus me ärkame koomast elektriseeritud iseenda hingede lennuki-
mürast üle katuse nad on tulnud heitma ingellikke pomme haigla
lööb iseenesest kumama kujutluslikud seinad kukuvad kokku
Oo kõhnad leegionid jooksevad välja Oo sirav-särav armušokk
igavene sõda on siin Oo unusta aluspesu me oleme vabad

Ma olen sinuga Rocklandis

mu unedes sa kõnnid merereisist tilkudes mööda maanteed pisarates
läbi Ameerika mu maja lävele Läänekalda öös.

San Francisco, 1955—1956

«ÄRA SAA VANAKS»

Inglise keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

I

Kakskümmend kaheksa aastat tagasi ta istus elutoas kušetil ja ja sil-
mitses mind, ma ütlesin

«Ma tahan psühhiaatri juures käia — Mul on seksuaalseid raskusi —
homoseksuaalsus»

Ma olin koju tulnud segastest üliõpilasaastatest. Nädalavahetusel
ma pidin temaga rääkima.

Ta nägu kangustus, «Sa tahad öelda, et sulle meeldib meeste pee-
niseid suhu võtta?»

Sama kangestunult: «Ei, ei,» valetasin ma. «See ei tähenda seda.»

Nüüd lamab ta alasti vannis, soe vesi sääрте alt ära voolamas.
Laiaõlgne Peter, kes on ju kiirabiartst, tõstis ta üles
selles kahhelruumis. Me hõõrusime ta kuivaks, käsi tema all hoides,
hommikumantel õlgadele —

ta tatsus üle läve oma vaibatatud magamistuppa,
istus pehmele madratiservale, kurnatud, ja kõhis vesist rõga.

Me tõstisime tema valgekstalgitatud paistes jalad üles, pistisime need
pidžaamapükste säärtesse,

sidusime vöönoõri kinni, ja hoidsime pidžaamapluusi varrukast ta

käe ees lahti, pikkamööda.
Suu sisse langenud, valehambad kausis, pööras ta pead,
vaatas Peter'i poole üles, et vabandavalt naeratada,
«Ära kunagi saa vanaks.»

II

Minu kutse peale tuli mu vanim õepoeg
vanaisale seltsiks, vahest näiteks korterisse ööbima.
Tal polnud tööd ja kodutu oli ta niikuinii.
Terve õhtupooliku luges ta ajalehti ja vaatas vanu filme.
Hiljem videvikus, telekas kinni keeratud, me istusime pehmete pat-
jadega kušetil,
Louis istus oma tugitoolis, see oli pöördtool ja selle seljatuge sai
alla lasta —
«Mis sorti tööd sa siis otsid?»
«Nõudepesu, aga keegi rääkis, et see paneb su käenaha koledasti
punetama.»
«Ja kuidas oleks jooksupoisiametiga?» Tema tütrepoeg lõpetas
keskkooli kolledži jaoks liiga kehvade hinnetega.
«Need konditsioneeritud ruumid ja neonlambid on nii eba-
tervislikud.»
Surev mees vaatas teda, noogutas nende väidete peale.
Ta alustas omapoolseid pakkumisi. «Sa võiksid olla taksojuht, aga
kui sulle otsa sõidetakse? Ja neid röövitavat ka teinekord.
Või lähleksid merele, aga laev võib põhja minna ja sa võid ära
uppuda.
Sa võid proovida toidukaubanduses karjääri teha, aga banaanikast
võib riulilt alla libiseda
ja sul pea lõhki lüüa. Või kui sa oleksid kelner, siis sa võiksid
libiseda ja kukkuda koos täis kandikuga, & sul tuleks lõhnutud klaasid
kinni maksta.
Vahest võiksid puusepp olla, aga su põial võib haamri all viga saada.
Või majakavaht — aga Belmari rannikul on salakavalad süva-
hoovused ja sa võid külmetada.
Või arst, aga ükskord võid sa nakatunud skalpelliga kätte lõigata,
haigeks jääda & surra.»

Hiljem, pärast videvikupidamist, voodis, prillid eest ära võetud,
ta ütles oma naisele
«Miks ta oma juukseid ei kammi. Need tolknevad tal silmade ees,
kuidas ta üldse näeb nii?
Ütle talle, et ta varsti koju lähleks, ma olen liiga väsinud.»

Amherst, 5. oktoober 1978

III

Resigneerunud

Aasta varem, kui meie pool oli üks ilus poeet ja minu Tiibeti guru,

Külla kutsutud pärast õhtusööki mäeküljel
me imetlesime Boulderi hajusaid vilkuvaid tulesid all

läbi tohutu klaasakna —

Pärast kohvijoomist üritas isa väsinult naljatada

«Kas elu on elamist väärt? Sõltub elajast —»

Laama naeratas oma sekretärile —

see oli vana nali, olin seda kuulnud juba lapsepõlves.

Siis jäi isa vait, vaatas põrandale

ja ohkas, pea raskelt maas

öeldes eikellelegi — —

«Mis sa oskad parata . . .?»

Buffalo, 6. oktoober 1978

SICKNESS BLUES

Lord Lord I got the sickness blues, I must've done something wrong
There ain't no Lord to call on, noy my youth is gone

Sickness blues, don't want to fuck no more

Sickness blues, can't get it up no more

Tears come in my eyes, feel like an old tired whore

I went to see the doctor, he shot me with poison germs

I got out of the hospital, my head was full of worms

All I can think is Death, father's getting old

He can't walk half a block, his feet feel cold

I went down to Santa Fe take vacation there

Indians selling turquoise in dobe huts in Taos Pueblo Square

Got headache in La Fonda, I could get sick anywhere

Must be my bad karma, fuckin these pretty boys

Hungry ghosts chasing me, because I been chasing joys

Lying here in bed alone, playing with my toys

I musta been doing something wrong meat & cigarettes

Bow down before my lord, 100 thousand regrets

All my poems down in hell, that's what pride begets

ALLEN
GINSBERG
New York
1960

Sick and angry, lying in my hospital bed
Doctor Doctor bring morphine before I'm totally dead
Sick and angry at the national universe O my aching head

Someday I'm gonna get out of here, go somewhere alone
Yeah I'm going to leave this town with noise of rattling bone
I got the sickness blues, you'll miss me when I'm gone

Boulder, July 19, 1975

ALLEN GINSBERG (s 1926 Patersonis, N. Jer.), luuletaja, avaliku elu tegelane, ühiskonnakriitik ja kultuurifenomen, biitliikumise suurkuju. Isa — õppejõud & literaat, ema — teda paljuski mõjutanud, 12 viimast eluaastat vaimuhaiglas. A. G. õppis 1943—48 Columbia Ülikoolis, sõlmis süvasuhted Jack Kerouaci, William Burroughsi, Neal Casady ja Herbert Hunckega. 1948 juunis elas Harleemis läbi Blake'i-ilmutuse — vapustus kogu eluks. 1949—51 Patersonis, kontakt W.

C. Williamsiga. 1952 New Yorgis mitmesugustel töödel, enamasti küll töötu. 1953 — Kuuba, Yucatani poolsaar, Mehhiko. 1955—56 Berkeleys, kanoniseerib biitliikumist. 1957. a-st alates — maailmakodanik. Luuletuskogusid: *Howl and other Poems* (1956), *Empty Mirrors* (1961), *Kaddish and other Poems* (1961), *Reality Sandwiches* (1963), *Planet News* (1968), *The Fall of America* (1972), *Poems All Over the Place, Mostly Seventies* (1978) jt. H.V.

WILLIAM BURROUGHS

KALAMÜRGITRIKK

(«Peatükk romaanist «Nova Express»)

Inglise keelest tõlkinud Juhan Habicht

Ma rändasin koos Meriti firmaga kontrollides müüjate pettusi koos kamba «ostjatega» — kaks keskealist vittu mustadest sviitritest kookonis ühel tšinhuahua mis vingus ja klähvis ja meeskonna juht Bob Schafer kes oli ameerika fašist oma Roosevelti naljadega — See juhtus Iowas see laul tuli autoraadiost: «Vana lehm jäi möödunud kevadel aiaauku kinni» — Ja Schafer ütles: «Jumal küll, kas me oleme kord Hicksville'is» Ööseks jäime Pleasantville'i Iowas kummid ütlesid üles meil polnud sõja ajal selleks otstarbeks kummilimiiti — Ja Bob jõi end täis ning näitas jõeäärses võõrastemajas kohalikele oma ametimärki — Ja mina leidsin Meremehe fuajeest potipalmi alt — Me püüdsime kohalikke sulisid «kalamürgitrikiga» — «Mul on neid mürgikalul, doktor, tsisternis, Lõuna-Ameerikast, ma olen ihtüoloog ja see neetud Candiru torkas mulle ära — Veri nagu põleks, eks — Doktor, nüüd see hakkab jälle peale» — Ja Meremees mängis maha oma Valge Põletava Agoonia näitemängu ajades tohtrit mööda tuba taga nagu tõrvik ta ei pannud kunagi mööda — Sulid põletas ta maani maha — Nii nagu me Bobiga «panime lõksu» nagu need vanad vitud ütlesid ja saime kinni mõne sünge müüja käsi pikalt firma taskus, me mängisime vaheldumisi jõhkralt võmmi ja kavalat võmmi — Nii ma jalutasin sisse selle Pleasantville'i suli juurde ja ütlesin et Veenuse viirus on mind nakatanud ja et ma lahustun mürgisteks mahladeks ja assimileerun möödakäijates kui ma oma ravimit ei saa ja korrapäraselt — Nii ma jalutan sisse vana lõhnab nagu kompostihunnik ja aurab siivselt ja nähvab mulle: «Mis siis sind vaevab?»

«Veenuse kleepmädanik, doktor.»

«Noormees, minu aeg ei ole naljategemiseks.»

«Doktor, ma vajan esmaabi.»

Vana sitt aga lahe. Ma jalutasin tonksa peale jälle välja —

«Tal oli ainult üks ports, Meremees.»

«Sa oled täis — Sa assimileerisid suli — Jättis mu haigena maha —»

«Jah. Ta oli vana ja kõva ja mitte küllalt kõva Woo põhjuslike ensüümide jaoks.»

Meremees oli õõnes ja apteeki juba suleti nii ma ei tahtnud et ta füüsiliseks muutuks ja mu mõtisklusi segaks — Järgmine suli kirjutas kanister erogeense happega ühel pool ja Nagasaki Ahi teisel pool — me tonksasime välja kummipuude all ja pikk punane vaip me jalgade all ulatus aastasse 1910 — Me võinuks seda homme apteegist

osta — Või lebada hiina pesumaja musta suitsu peal — triivides läbi kopitanud üuritubade piljardisaalide ja piprakastme — Vajuda tagasi kurba lihasse väike ja nõudlik teatraalses üüritoas vananevad singid lips ümber püsti tabab veeni nagu Kleopatra rästikut pruukimas — Lülitub tagasi läbi külmade hallide odavate näitlejate — joonnud unes pöörlevad habemetüükais kummitused — Tühjad taskud kulunudmetalses metrookoidikus —

Ärkan võõrastemaja fuajees hingeõhk raske hoopis teiselaadiline keha nahktugitooli vormunud — Ma olin haige aga mitte nõela järele — See oli musta suitsu äng — Meremees ikka magas ja paistis väga noor hõredate vuntsidega — Ma äratasin ta üles ta vaatas ringi silmade hüdrauliline kontroll aeglane silmad selgelt loetamatud —

«Paneme tänavale» — «Ma olen õõnes —»

Ma olin tegelikult väga õõnes ma nägin ma seisatasin peegli ees ja seadsin lipsusõlme kulunud kaeluses — See oli odavate söögimajade ja odavate saloonide piirkond einet saab igalt poolt rahatagi ja rasked baarmenid ümised «Sweet sixteen'i» — Ma astusin mõtlemata nagu hobune ja jõudsin hiina pesumajja mis on Clara massaažisalongi kõrval — Me imendusime sisse hiinakas volksas üht silma ja jätkas särgiesise triikimist — Me jalutasime uksest ja eesriidest läbi ja must suitsu pani me kopsud tantsima narkari tantsu külitasime koikudel ja hiinaka poiss soojendas meie kuulikesi ja andis piibud — Peale kuut piipu me suitsetame aeglaselt ja tellime kannu teed poiss läheb seda tooma ja sõnad paisuvad mul kurgus nagu oleksid nad juba kirja pandud kui ma nad välja ütlen — «Huultelt lugemine» öeldakse meie seas selle kohta see on ainus võimalus Roomas hakkama saada — «Ma kontrollisin kohalikku valvehärja — Ta tuleb igal öösel 2.20 McSorleysse ja sunnib kohalikke pedesid seda loomuvastast tegu oma isiku peal sooritama — Täpselt samal ajal, et võid kella õigeks panna — Mina ei paneks — Mina ei paneks — Enam ei — Glub — Glub — Glub» — «Nii jääb meile vähemalt kakskümmend minutit külgaknast sisse ja välja ning kaheksatunnine edumaa St Louisi suunas enne kui nad märkavad — Peatuks ja küllastaks perekonda — mälupildid tunglevad sisse — Väike Sinine Poiss ja kõik need rasked hõbedased lauanõud ja pangamajad ja klubid — Külmad rasked silmad nihutamas terase ja nafta aktsiaid — Ma olen pärit jõukast St Louisi perekonnast — Sai selleks õhtuks kokku lepitud — Kui me välja tulime tabasin ma jaapani plika pesu kokku korjamas mu ihu kiheles aine käes ja ma leppisin taga kohtingu pärastlõunaks — Seks enne röövi käib hea plaani juurde — Sissemurdmine võib tekitada erootilisi pingeid ja kujutelmi eriti kui asjad valessti lähevad — (Kord Peoras me Meremehega ründasime üht apteeki ja me ei leidnud õiget konksu narksikapi jaoks ja taskulamp ei funktsioneerinud ja valvehärja nuuskis ukse ümber ja seal me olime ja kihisesime välja nagu kaldale uhutud idioodid — Noh ja võmmid said meie olust sihukese puraka et nad vedasid meid raudteejaama ja me oleme rongis väriseme ja

ORLOVSKY,
CORSO,
BURROUGHS.
Tangeris.
1961.

põleme aine puudusest ja sulava liha ja soojade juurviljade ja kolkuva sperma lõhn täidab kupee — me aurasime nagu kompostihunnikud keegi ei suutnud meie poole vaadatagi) — Ma ärkasin kergest uimast ja jaapani plika tuli — kolm hõbedast numbrit plahvatasid mu peas — Ma astusin Madridi tänavale ja võitsin jalgpalli-ennustuse — Tundsin ladina vaimu selget ja banaalset kui päikesepaiste kohtasin Pacot skooritabeli juures ja ta ütles: «Que tal Henrique?»

Ja ma läksin oma amigot vaatama kes võttis aga jälle oma arstimit ja tal ei olnud raha mulle andmiseks ja ta ei tahtnud üldse midagi muud kui oma arstimit võtta ja seisis seal oodates et ma ära läheksin ja ta saaks seda võtta just kui ta oli öelnud et ta enam ei võta nii ma ütlesin «William no ma hagas caso.» Ja ma kohtasin sel ööl Mar Chicas kuubalast kes ütles et võin tema kambas töötada — Järgmisel päeval ütlesin head aega Williamile ja seal polnud kedagi kuulamas ja ma kuulsin teda haaravat oma arstimit ja nõelte järele kui ma ukse kinni panin — Kui ma nuga nägin ma teadsin et Master William oli surmast märgitud nagu iga teinegi — Pues ma nägin Nähtamatut Meest mingis hotellitoas püüdsin noaga teda tabada ja ta ütles: «Kui sa mu tapad vaju see kast tappidest laiali nagu pehkinud alussärk» Ja ma nägin tuliste sõrgadega krabimonstrumit akna juures ja Master William võttis mingit valget arstimit ja oksendas tualetis ja me põgenesime Kreekasse koos umbes minuealise poisiga kes nimetas Master Williamit kogu aeg «selleks lolliks ameeriklaseks» — Ja Master William nägi välja nagu hüpnotisöör keda ma kord Tetuanis nägin ja ütles: «Mul on üks trikk Krabi vastu aga see on väga tehniline» — Ja me ei osanud välja lugeda kirja läbipaistvatelt lõuenditelt — Pariisis ta näitas mulle meest kes õhus neile lõuenditele pilte maalib — Ja Nähtamatu Mees sõnas:

«Liha on tehtud neist värvituteist lõuenditest — Kui värv ja kiri on peal siis muutub lihaks — Need on Sõna ja Kujutis mis kirjutavad sõnumi mis oled sina värvitule lõuendile ja määravad kogu liha.»

Ja mina ütlesin: «William, tu eres loco»

WILLIAM STEWARD BURROUGHS (s 1914 St. Louis, Missouri), proosakirjanik, praegu vabakutseline New Yorgis, viimasel ajal kirjutab palju SF-it. Pärit hästikindlustatud perekonnast. Õppinud Harvardis antropoloogiat (1936 kunsti bakalaureus), viinis arstiteadust. Töötanud ajakirjaniku, eradekteiivi, baaripidajana ... 1944 kohtus Gins-

bergi ja Kerouaciga. 1944–57 narkomaan, mida kajastavad ka mitmed ta raamatud. Teosed: *Junkie* (1953), *The Naked Lunch* (1959), *The Yage Letters* (1963; kirjaveetus Ginsbergiga 1953.a-st), *Nova Express* (1966), *Cities of the Red Night* (1981), *Queer* (1985). H. V.

GREGORY CORSO

Naisevõtt

Inglise keelest tõlkinud Andres Ehin

härra ja proua Goldbergile

Kas võtan naise kunagi? Kas saab must korralik mees?

Kas üllatan naaberkorteri tüdrukut,
endal velvetülikond seljas, bakalaureusekübara
ripatsid silmade ees?

Ei vii ma teda kinno, vaid surnuaiale ta viin,
räägin talle seal õudusjutte hundihambulistest
libavannidest ja haralistest klarnetitest,
siis ihkan ma teda ja suudlen teda ja hellitan teda,
ja juba ongi ta soojaks saamas ja mina mõtlen, et
tasuks ehk vihastuda, kui ta nüüd ütleks:

«Sul peab olema tundeid! Nii ilus on tunda!»

Selle asemel võtan ta oma käte vahele,
surun ta vana viltuvajunud hauaplaadi vastu
ja kogu öö tähistaeva sodiaagi all kosin ma teda ...

Ja kui ta tutvustab mind oma vanematele,
kas pean siis istuma, selg sirge ja juuksed korralikult
kammitud

ning lips ümber kaela kui poomisnöör,
kas pean siis istuma, põlved koos, nende üürikorteri
kehva sohva peal,

julgemata küsida, kus on neil siin kemps?
Kuidas saaksin end tunda teisiti, sest olen ju
noor mees, kes tihtilugu unistab kallist
Flash Gordoni seebist.

No on alles plass nii noorel mehel
istuda terve perekonna ees, kui see perekond mõtleb:

«Me pole teda ju enne ihusilmaga näinud! Ja tema
tahab meie Mary Lou kätt!»

Pärast teed ja kodutehtud kooke küsivad nad minult:
«Millega te tegelete?»

Kas rääkida neile tõtt? Kas ma meeldin neile siis enam?

Lõpuks nad ütlevad: «Olgu peale, abielluge —
 meie kaotame tütre, aga võidame poja.»
 Kas nüüd on paras aeg küsida, kus on neil siin kemps?
 Mu jummal! Ja see laulatus veel!
 Kogu ta suguvõsa, kõik ta sõbrad on koos —
 ja ainult näputäis minu omi,
 kõik nad on habetunud pätid, kes jooma ja sööma peal väljas.
 Ja see pastor veel! Ta vahib mind niisuguse pilguga,
 nagu näeks ta mind pihku tagumas,
 ja juba ta küsibki minu käest: «Kas sa võtad selle naise
 oma seaduslikuks laulatatud abikaasaks?»
 Ja minul hakkab lõug värisema ja ma vastan:
 «Säh sulle kooki moosiga!»
 Ma annan pruudile musi ja kõik need matslikud
 onklid patsutavad mulle õlale:
 «Poiss, ta on nüüd päriselt sinu! Ha-ha-haa!»
 Ja nende pilkudest võib näha,
 kuidas nüüd lähevad lahti rõvedad mesinädalad —
 kõik need tobedad riisipudingid, kõlksuvad konservipurgid
 ja läikima löödud kingad.
 Niagara juga! Meid on terved hordid! Meid —
 rohelisti naisemehe! Meie noorikuid! Lilli!
 Me kõik voolame kokku õdusatesse hotellidesse.
 Kõik me kavatseme teha täna öösel üht ja sedasama asja.
 Ja see ükskõikne hotelliregistraator — temagi teab,
 mis meil kavas on.
 Ja need fuajee mänguautomaadid — nemadki teavad.
 Ja vilet laskev liftipoiss — ka tema teab,
 ja iga jooksupoiss teab.
 Nad kõik teavad! Nii et mina tahaks sellesamuse
 peaaegu et tegemata jätta.
 Mis oleks, kui ei heidakski sängi! Jõllitaks kogu öö
 hotelliregistraatorile otse silma sisse!
 Ja röögiks: «Ma eitan mesinädalaid! Ma eitan
 mesinädalaid!»
 Hüppaks lausa marutõbisena sisse igasse
 kiimalisse magamistuppa
 ja kisendaks: «Raadiol on kõht ees! Kassil on kopp taga!»
 Oijaa! Ma olen elanud Niagaras igavesti!
 Tumedas koopas joa all!
 Just seal olen ma istunud! Olen hull Mesinädalamees!
 Ma leiutan uusi vahendeid, kuidas lõhkuda abielusid!
 Ma nuhtlen teid mitmenaisepidamisega!
 Ma olen abielulahutuse pühak . . .
 Kui ma ometi abiellun, kui must korralik naisemees saabki,
 küll on siis tore tulla koju oma naise juurde

ja istuda kamina äärde, kui tema talitab köögis —
 tal on põll ees, ta on noor ja veetlev ja ta
 ihkab minult last saada
 ja ta on minu tuleku üle nii õnnelik, et
 kõrvetab veiseprae põhja,
 ja siis tormab ta nuttes minu juurde
 ja mina tõusen oma suurest perekonnapea tugitoolist üles
 ja lausun: «Mõõkhambuline Jõuluvana!
 Kiirgavad ajud! Kurttum õun!»
 Mu Jummal, missuguseks abielumeheks ma olen muutunud!
 Jajah, ma peaksin naise võtma!
 Aga nii palju tuleks enne ära teha! Näiteks
 hiilida hilja õhtul härra Jonesi majja
 ja katta ta golfikeppide kolleksioon
 tuhande üheksasaja kahekümnendatel aastatel
 ilmunud Norra raamatutega
 või riputada Rimbaud' portree ta muruniitja külge,
 või kleepida ta teivastara Tannu Tuva postmarke täis.
 Ja kui proua Heldust tuleb kogukonna korjanduskarbiga,
 siis on vaja ta läbi kabistada ja jutustada talle,
 et taevas on märgata ebasoodsaid endeid!
 Ja kui valimiste eel tuleb linnapea mu häält jahtima,
 siis tuleb talt küsida, millal teeb ta lõpu
 vaalade tapmisele inimeste poolt!
 Ja kui piimamees tuleb, siis jätta talle sedel
 tühja pudelisse:
 «Pingviinitolmu! Too mulle pingviinitolmu!
 Mina tahan pingviinitolmu . . .»

Ja mis siis, kui ma olen naisemees Connecticutis
 ja lund on paksult,
 ja tema on sünnitanud lapse,
 ja mina olen kurnatud, öid magamata,
 olen langetanud oma lauba vastu vaikset aknaruutu,
 mu selja taga on minevik, mis on pakkunud
 mulle vaid tüütut ja labast argielu,
 ma olen põlvelõdistaja,
 kes on varustatud vastutustundega, aga mitte
 laimupiitsaga
 või supiga Rooma müüdes.
 Oi jee, kuidas küll võiks see välja näha!
 Kindlasti peaksin ma titale lutsimiseks andma
 veniva kilega kaetud Tacituse kõite
 ja kõristiks kotitäie purukspekstud Bachi plaate,
 peaksin kinnitama Della Francesca repro
 ta lapsevoodi kohale,

tikkima ta pudipõlle peale terve kreeka tähestiku
ja ehitama talle mänguaedikuks katusega Parthenoni . . .
Ei, ma kahtlen, kas oleks must saanud säherdust isa —
ei, ei — seda külaelu, seda lumevälja ja seda
vaikset aknaruutu küll mitte!

Pigem oleks see palav, haisev ja närvesööv
New York City —

see oleks seitsmendal korrusel, kus seinavahed
rotte ja prussakaid täis,

mu paks sakslannast naine kooriks kartuleid
ja kamandaks: «Hakka ometi tööle!»

Ja viis tatist jõmpsiakat vahiks üksisilmi Batmani filmi,
ja mu naabrid oleksid kõik hambutud ja kõõmased —
otseku nõiamaorid 18. sajandi mustalt missalt;

Kõik nad trügiksid minu juurde telekat vaatama,
aga majaperemees nõuaks, et ma üürivõla ära maksaksin,
ja võlgu nõuaksid mult sisse ka poodnik,
gaasikompanii ja elektrivõrk.

Võimatu oleks pikali heita ja unistada telefonilumest
või viirastuste parkimisplatsist.

Ei! Ma ei tohi naist võtta! Eladeski ei tohi ma
naist võtta!

Aga kujutage pilti, kui ma oleksin abielus ilusa
rafineeritud daamiga —

ta oleks pikk ja kahvatu ja seljas oleks tal
elegantne must kleit

ja käes pikad mustad ballikindad,

ta hoiaks pikka suitsupitsi ühes

ja pokaali viski ning soodaga teises käes

ja me elaksime pilvelõhkuja hiigelaknaga tornitipus,

kust me võiksime näha kogu New Yorki

ja selge ilmaga isegi kaugemale.

Ei, ma ei suuda ette kujutada, et oleksin

abielus oma vangla-aastate unelmaga . . .

Nojah, aga kuhu jäi siis armastus? Olen unustanud armastuse —

mitte sellepärast, et ma pole armastuseks võimeline,

hoopis sellepärast, et pean armastust niisama ülearuseks

nagu kingade kandmist . . .

Ma pole kunagi tahtnud naiseks võtta tüdrukut,
kes tuletaks mulle meelde ema.

Ja naitumine Ingrid Bergmaniga on ikka ja jälle võimatu.

Üks tüdruk ehk sobiks, aga tema on juba abielus.

Aga ega mehedki mulle meeldi . . .

Aga keegi peaks mul ikkagi olema!

Sest mis siis saab, kui olen kuuekümnene vanapoiss

ja elan ihuüksi oma möbleeritud toas

ning mu aluspesul on kuseplekid peal.
Ja kõik teised on abielus! Kogu maailm peale minu
on abielus!

Ja ometi tean, et üks naisterahvas võiks mul olla,
nii nagu temalgi võiksin olla mina —
ja miks siis ka mitte paari minna.

Sest nii nagu tema oma võõrandunud ja uhkes
üksinduses ootab oma printsi,
nii ootan ka mina teda — must miljon aastat
oleme teineteisest ilma olnud ja meie elu on
naeruväärne.

GREGORY CORSO (NUNZIO) (s 1930
New Yorgis Greenwich Village'is), luuletaja.
Lapsepõlv: orbudekodu, kasuvanemad, pa-
randusmajad, 17aastaselt Clintoni vangla,
kust vabaneb 20aastasena. Vanglas loeb palju.
1950 kohtab Greenwich Village'is Ginsbergi.
1952 on ametis «Los Angeles Examiner'i»

juures. Reisis Lõuna-Ameerikasse, Aafri-
kasse, 1957 Pariisi. Luuletuskogusid: *The
Vestle Lady on Brattle* (1955), *Gasoline*
(1958), *Bomb* (1958) *The Happy Birthday
of Death* (1960), *Long Live Man* (1962),
The Mutation of the Spirit (1964), *Elegial
Feelings American* (1970). H.V.

LAWRENCE FERLINGHETTI

Tema

Inglise keelest tõlkinud Andres Ehin

Ta on prohvetina tagasi me juures
Ta on tõreda prohvetina tagasi me juures
Tal oli piiblipärane pard
kahjuks on ta selle ära ajanud
Tal on mikrijuhe ümber kaela
kui ta luulet loeb
ja ta on korruga mitu poeti
ja ta on vana mees kes ühtvalu luuletab
luuletust vanast mehest
kelle iga kolmas mõte on surm
ja kes kirjutab luuletust
mis on nagu pilt sigarikarbi kaanel
mis kujutab meest kes karp käes hoiab
millel on jällegi mehe kujutis
kellel karp käes
ja need mehed on aina väiksemad ja väiksemad
iga korruga ikka pisemad ja pisemad
see on kahaneva tõe enese pilt

Ta on prohvetina tagasi me juures
et näha kuulda ja põhjalikult aru anda
kahaneva maailma
praegusest olukorrast
Tal on silmades trukkimismasinad
mille abil ta tollhaaval trukib
olemasoleva kõiksuse
iga kosmogoonilise
kuulujutu külge
Ja ta pilk jääb pidama
mis tahes asjal või olevusel
ja ta ootab et see ennast liigutaks
Ta on nagu kass kes piidleb surnud valget hiirt
ja kahtlustab seda peitupugemises
otsekui oleks see hiir tilluke saatuse lõngakera
ja ta ootab vaguralt
et see endast elumärki annaks
oma sugu ja suhtumist ilmutaks
ja ta on vagur otsekui Issanda talleke
mis on hakitud hullumeelseteks kotlettideks
Ja ta korjab üles iga kahtlase asja
ja ta korjab üles iga isiku ja olendi
uurides seda ja saputades seda
pannes valge hiire oma pilli järgi tantsima
ja ta mõtleb et see on elus
ja ta ajabki sellele elu sisse
ja ta raputab selle rääkima

Ta on kass kes öösel ringi hüilib
ja magab maha oma budalikkuse ühel lillal tunnil
ja kuuleb kolme käe kokkupleksumise heli
ja loeb oma koljuluu kirja
oma olemasolu hieroglüüfi

Ta on lobisev eesliperse pulga otsas
ta on kahel jalal kõndiv väliraadiosaatja
ja ta hoiab kõnetoru kõrva ääres
ja ta hoiab kõnetoru suu juures
ja ta kuuleb *surma surma*

Ja tal on üksainus pea
üheainsa keelega
mis suu tagaosas juurdub
ja ta räägib oma loomaliku keelega
inimese leiutatud keeles
mida ükski teine loom ei mõista
ja ta keel näeb ja ta keel kõneleb
ja ta oma kõrv kuuleb mida öeldi

ja ta taob selle endale pähe
 ja ta kuuleb *surma surma*
 ja keel on tal suus selleks et lausuda seda sõna
 mida ükski teine loom ei mõista
 Ta on haraline juurestik mis kõnnib ringi
 silm otsekui oksaauk otsa ees
 ja ta silm käib sisse- ja väljapoole
 ja näeb ja on hull
 ja on hull ja näeb
 Ja ta on ainsuse neljanda isiku hull silm
 millest keegi ei kõnele
 ja ta on ainsuse neljanda isiku hääl
 mitte kellegi suust
 hääl mis on ikkagi olemas
 oma pikerguse pea ja narrimütsis näoga
 oma pikkade hullude surmajuustega
 millest keegi ei kõnele
 Ja ta räägib endast ja ta räägib surnutest
 oma surnud emast ja tädi Roosist
 kel on pikad juuksed ja pikad küüned
 mis muudkui kasvavad pikemaks
 ja nad ärkavad ta jutus ellu
 ilma maniküüriga
 Ja ta on tulnud tagasi oma mustade juustega
 oma musta silma ja mustade kingadega
 ja oma suure musta
 aruanderaamatuga
 Ja ta on suur must lind kellel üks jalg õhus
 et kuulatada kuidas elu ise ilmutab end
 tema ergukava koorikul
 ja ta räägib end laulma
 oma nahast välja pugema
 ja ta noolib seda koorikut keelega
 ja ta koksib silma vastu seda koorikut
 ja ta näeb *valgust valgust* ja kuuleb *surma surma*
 Ja ta on üleni pea viirastuslik pea
 ja just temal on sisaliku pilk
 ja see tema lahtinööpimata viirastus on uks
 mille lävel ta seisab ja ootab ja kuulatab
 kätt mis koputab ja plaksutab ja plaksutab ja koputab
 tema *Surma Surma*
 Sest ta on iseenda ilutuledes lovesselangemine
 ja ta on iseenda pettekuju
 ja ta on iseenda kahandaja
 ja ta pilk pöördub maailma kahanevasse pähe
 ja ta kuuleb oma oreli jutlustamas

Surma Surma

kurt muusika

Sest ta on tulnud maailma lõppu

ja ta on sõnusünnitav õitsev liha

ja ta sõnastab sõna mida ta kuuleb oma lihas

ja see sõna on *Surm*

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm Surm

Surm

San Francisco, 1959

LAWRENCE FERLINGHETTI (s 1920 New Yorgi äärelinnas), luuletaja, proosakirjanik, kirjastaja, üks haritumaid biitliikumise tegelastest, kirjutab seniajani ja palju. Seitsmenda eluaastani kasvas Pariisis sugulaste juures (enne seda orbudekodus). Bakalaureuseks sai Põhja-Carolina Ülikoolis, magistriks Columbia Ülikoolis doktoriks

Sorbonne'is moodsa luule alal. 1953 asutas San Franciscos raamatukaupluse «City Lights», 1955 kirjastuse *City Lights Books*, samast aastast tihedas kontaktis biitkirjanikega. Luuletuskogud *Pictures of the Gone World* (1955), *A Coney Island of the Mind* (1958), *Starting from San Francisco* (1961); romaan *Her* (1960). H.V.

HANNES VARBLANE

Beat generation

elik patused pühakud

Elu pole ülesanne, mis tuleb lahendada, vaid reaalsus, mida tuleb kogeda.

S. Kierkegaard

Kummaline oli see punkt, kelle eludest vermiti hõbedollarina nimetus tervele põlvkonnale, ühele paljudest «löödud sugupõlvvedest», biitpõlvkonnale. Allen Ginsberg oli armunud Neal Cassadyse, William Burroughs Ginsbergi, Jack Kerouac näikse olevat aga armastanud vaid oma ema. Ginsbergi boyfriend, biitnike poeetiludus Peter Orlovsky ei sallinud Burroughsi silmaotsaski ja Lucien Carr andis teda armastuses armutult jälitavale Dave Krammererile nuga. Burroughs kihutas Mexico Citys oma naisele narkouimas Wilhem Telli mängides (viskiklaas õunaks) kogemata kuuli pähe. Bill Cannastra pistis purjuspäi pea metroovaguni aknast välja ning jäi sellest ilma. Naisi & plikasid oli neil jalaga segada, tihtipeale ühiseid, ning kui mõni neist narkootikumide & alkoholi kuritarvitamisest Bellevue'sse sattus või suitsiidi suri, elasid nad kõik seda valusalt üle. Midagi head ei töotanud ka kriminaalne allilmaseltskond, mis neid, põhiliselt keskklassist intelligendihakatisi (kes Columbia Ülikoolis, kes Harvardis käind), vastupandamatult enda poole tõmbas. Tõsi küll, Kerouac on siin erand, polnud ta keskklassist ning allilm talle ka eriti ei istunud. Aga protestivaim & kogemustenälg oli kõigil ülisuur ning vanglad ja hullumajad seda ka rahuldasi. Täiendustki tuli sealt. Carl Solomoni kohtab Ginsberg hullumajas. (C. S.: «Kes sa selline oled?» A. G.: «Vürst Mõškin.» C. S.: «Mina olen Kirillov.») Gregory Corsol ning Herbert Huncke'il on mõlemal tõhus vanglakogemus. Alkohol, narkootikumid, kõikvõimalikud seksuaalsuhted, hullumajad, kuritegevus, vanglad ning surm olid selles kentsaka *life-style*'iga maailmas ainsad püsiväärtused. Kõik ülejäänud oli muutumises. Kui kirjanduse väärtustab elukogemuste pagas, pidanuksid alibiitnikud olema küll kõik lausa kirjandusgeeniused. Ginsberg oma hingeliste, vaimliste ning ihuliste kogemuste nälgas näikse olevat kõiki oma kaasvõitlejaid palavalt armastanud ning polevat lakanud neid armastamast ka mitte siis, kui letaalse lõpu poole joov Kerouac kuulutas end antisemiidiks ning Burroughs moondus klaasistund pilguga koletiseks. Ei enama või vähemana kui

Suure Armastajana eksponeerib Barry Miles biitpõlvkonna Jeeriku Pasunat oma 1990. aasta algul ilmunud uurimuses «Ginsberg» (Viking, £ 20), tehes seda sellise kirglikkusega, et biograafia üht arvustust on olnud võimalik pealkirjastada «Saint Allen».

Eks ta ole. Kellele kena, kellele kole, ainult et faktitäpsusele vaatamata on kõigel sellel tegelikkusega üpris vähe pistmist. Biitpõlvkonna puhul tuleb eristada kõmupressi poolt produtseeritud ning võimendatud, paljuski äraspidist *beat-life-style*'i-müüti, biitideoloogide endi müüdiilomet, nende avaldusi oma elu- ning mõtteviisi kohta ning lõpuks biitkirjandust, mida sugugi mitte alati ei loonud biitnikest biitkirjanikud.

Biitliikumist võib tõlgendada mitmeti. Me võime ta rüütada keskklassi & kapitalismi vastu astuva mäsleja räbalaise (*beatnik versus square*). Samas võime biitnikes näha ka vaimselt allasurutute, hingeliselt sandistatute vastuhakku, kelle mäss ühiskondlikust aspektist vaadatuna on põhjendatult ning johtuv autsailerist enesest. Teatud vanuses tunneb iga noor inimene end vaimselt vägistatuna ning, samastamata end mingi klassi või sotsiaalse grupiga, võtab maailma biitpositsioonilt.

Biitnikud järgivad midagi, eelnevad millelegi, neil on juured, nagu järeltulijadki. Nad on konkreetne ajas ning kohas määratletud fenomen. Teisalt võime sama tõsimeelselt väita: iga põlvkond on mingil määral «löödud», ükski tulev põlv pole rahul eelneva kogemusega, vaid otsib tema poolt kogemata, arvatavalt talle ainuomast kogemust. Iga uus põlvkond, asudes «uuele ringile», satub paratamatult olukorda, kus vanad teed ja võimalused tunduvad olevat ammandatud, vanad väärtused väärtusetustunud ning selle adumine toob kaasa hirmuseguse rahutuse, sunnib otsima uusi kontakte, kaasama kaaslasti, samas aga ka süüvima iseendasse & Jumalasse.

USA 1940.—50. aastate biitpõlvkonnal olid oma vaimsed eelkäijad. Ma ei rõhutaks siin mitte niivõrd I maailmasõja järgse hemingwaylik-fitzgeraldliku džässiajastu «kadunud sugupõlve» küütlevat kuma, vaid Ameerika transsendentalistide otsemõju biitnike vaimuse kujunemisel. Väliselt vormilt võib ju Whitman igati sobida Ginsbergi isalikuks õpetajaks, ent Ginsbergis istub Emersoni vaim ning Thoreau biitvasteks on

ilmsegelt Kerouac. Ginsbergi—Kerouaci omavaheline suhegi kordab Emersoni—Thoreau suhet.

Põlvkondade üksikliikmed evivad erinevaid lähtepunkte ning erinevaid saatusi, ent miski seob neid, sunnib samasuunalisele rööbasteele. «Löödud sugupõlvel» on selle «miski» võtmeks terminisse «beat» ruumunud mitmetähenduslikkus. Muusikaterminina lööki & rütmi tähistades on «beat» džässielamuste kirjeldamisel biitkirjanike sõnavaras kasutusel ka oma esmatähenduses. Ent «beat» tähendab ka «füüsiliselt & emotsionaalselt kurnatud». Kui Jack Kerouac vestluses J. C. Holmesiga esmakordselt väljendit «beat generation» kasutas, siis püüdis ta iseloomustada põlvkonda, kes oli löödud, hüljatud, omadega läbi, ning biitnik (keda veel sõnasutatult olemas polnud, sest selle termini võttis kasutusele ajaleheneeger Herb Caen alles 1957. a, vrd *sputnik*) oli USA keskclassi elu põhihoovusest irdunud, võõrandunud isend. Kerouac ise polnud terminiga «biitnik» üldsegi rahul. Ta olevat «löödute» kuningas, aga mitte biitnik. Selle hilisavaldu-sega püüab ta vaidlustada kõmureporterite poolt propageeritud lihtsustatud müüti patu-sest biitpõlvkonnast. Kõigis oma kirjutistes & intervjuudes on ta rõhutanud tõika, et 1954. a oli tal Lowellis vanas lapsepõlvekirikus ilm-utus, milles talle sai selgeks, et termini «beat» süvatähenduseks on «beatific» ('õndsakste-gev, õnnis'). Seega eelpoolmainitud võõran-dumine oli ühtaegu pöördumine vaimsesse transsendentsusse. Olemaks õndsad, tuli «löödutel» Püha Franciscusena armastada kõike elavat. Õndsad aga tahtsid nad olla.

Biitideoloogile on biitnik eksistentsialist, kes teab — siinilmas on ta lootusetult üksini ning tal tuleb õppida selle teadmisega elama. Ta peab võtma lootusetuse igavikulisust ning üksindust kui ainutõde. Olla «löödud» tähendab olla teisel pool kaotust. *The way down is the way out.* Biitnik astub tavaini-meste «rottide võidujooksust» välja. See ei tähenda aga loobumist elust kui sellisest. Olles kannatustest küll mingil määral võlutud, ot-sib biitnik lootusetusest ning üksindusest siiski väljapääsu. Neil otsinguil on tal abiks ida & lääne religioonid, müstika, seks, narkootiku-mid, alkohol, liikumine; üldistatult öeldes kõikvõimalik kogemus. Biitniku elu on viibi-mine pidevas piirsituatsioonis. Tema põhi-vaenlaseks on Aeg. Aeg tuleb võita, ta tuleb elamise meeletus intensiivsuses kokku pressi-da. Biitnikule on kaootiline, pidevalt muutuv maailm reaalsus, millega ta seisab silmitsi ning mida ta igal hetkel on valmis kohtama ühtaegu rõõmsa vaimustuse ning agoonia-laadse ängiga. Sellest johtuvalt on biitniku kontaktid maailmaga nagu ka inimsuhted

vahetud ning intensiivsed. Teine inimolend ei saa biitnikule olla tähtis väljaspool mo-menti, hetkedialoog on kõik, tal pole aega ega küllaldaselt tulevikku mingi isiku või gru-piga süvasuhetesse astumiseks. Alibiitnikute omavahelised suhted olid aga vägagi pika-ajalised & komplitseeritud, kuigi maailma momentaanset meelelist vastuvõttu ei sisenda-nud nad mitte ainult teistele, vaid ka enestele.

Biitnik on oma loomult jumalaotsija, tema põhiimpuls on religioosne. Eneseleidmiseks tuleb leida Jumal. Ent Püha Graali otsingud on ikka ning alati jäänud vaid otsinguiks ning nii on biitnikudki läbi katoliikluse või judaismi, zen- või mahajaana-budismi, läbi müstiliste ilmutuste või *satori*'te sunnitud tõdema — ka biitpõlvkond on Jumalast hüljatud orbude põlvkond, kelle osaks jäänud seista illusioonidest vabana & ihuüksi eksis-tenksi südaõises pimeduses.

Biitnik on kogu aeg teel Kättesaamatu poole. Ameerika Unistusest on talle vähe. Biitliku elades ei taha biitnik ühel hoobil pääseda mitte ainult asise jänkiriigi, vaid kogu materiaalse maailma, kogu Universumi küt-keist. Biitniku arvates on end Ameerikaks nimetav «konditsioneeritud õhuga kummitus» kaotamas sidet loovjõududega inimestes ning looduses. Tahtmata jagada natsiooni kurba saatus elab biitnik oma seaduste järgi vabalt, instinktiivselt, alalise ühenduses Jumalaga. Biitnikud andsid valuvormi noortele, kes hak-kasid pidama end Suurteks Maanteepüha-kuiks, Pöidlaküüdi Palverändureiks, kes lu-nastavad hääbumisele määratud Ameerika teedel ta patte. Biitnik samastab end Ameerika Heerosega. Autoga süstikuna kontinendi ühelt kaldalt teisele sõostvas Neal Cassady's terendub Kerouacile «hullunud Ahab». Ainult kus, kes või mis on Valge Vaal? Biitheerose määratu kineetiline energia kannab endas ohtu. Surmavaenlast Aega võites, ühelt elamuselt teisele kihutades pole Heerosele aega süvenemiseks. Kogetu jääb pinnapealseks ning kurvvalt tuleb tal nentida: *digging everything—digging nothing.* Biit-heerose amokijooksulaadne teelolek on oma olemuselt paaniline pagu, sest sisimas ta teab — isegi Heerosele fema otsatus ahnuses ei saa osaks elutäius, täiuslik elu on olematus.

Paljusid neist seisukohtadest jutlustasid biitkirjanikud ka oma raamatutes. Allakir-jutanu arvates pole olemas terminisse «biit-kirjandus» ruumuvaid kirjanikke. Kirjandus-loolastele on üldse omane tung grupeerida & süstematiseerida. Rasterdatult, klammerdatult ning pakitult mahub ju lualaekasse rohkem kui segipaisatult. Viimasel ajal on aga kir-janduslugugi kujunemas kirjanikukeskse-maks. Üha rohkem lubatakse neil omaenese koledat kolpa kordavat räsitud mütsilodu

Mexico
City 1956.
Seisavad:
KEROUAC,
GINSBERG,
PETER
ORLOVSKY.
Esiplaaniil:
CORSO,
LAFCADIO,
ORLOVSKY.

kanda, üha vähem topitakse neid ühtse kõvakübara alla. Tõesti, keda pärjata biitkirjanikuks, keda mitte? Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Gregory Corso? Liiga suured pead neil meestel, et ühe kübara alla ära mahtuda. Lawrence Ferlinghetti? Ta polnud elulaadilt mingi biitnik ning biitpoeediks ennast ka ei pidanud, kuigi tema hoiakud ning luule on paljuski rohkem «biit» kui mõnel teisel paikapandud biitpoeedil. Ent *last not least*, ilma Ferlinghetti *City Lights Books*'i massitiraažis taskuseeriata poleks Ginsbergi läbilöögiunistus läänerrannikul küll teostunud. Cary Snyder? Süvaorientalist ning suur luuletaja, kuid biitkirjanikuks teda tituleerida küll ei julge. Samas poleks tema vahetu mõjuta nii jõuliselt hakanud biitkirjanduses juuri ajama Ida-orientatsioon ning õpetused. Snyderi mõju Kerouacile ning ka Ginsbergile on raske üle hinnata. *Beat-life-style*'i eelkäija, poistest üle kümne aasta vanem Suurmentor William Burroughs. On's ta kirjanduslik toodang siis ikka puhtalt biitkirjanduse raamesse mahtuv? Jätaks õige need raamid ning tõdegem, et on olemas sellised kirjanikud nagu Ginsberg, Kerouac, Corso, Ferlinghetti, Snyder, Burroughs, Orlovsky, Lamantia, Whalen, McClure ning ka sellised nagu John Clellon Holmes, vend Antoninus (William Everson), Henry Miller, Norman Mailer, William Gaddiss, Ken Kesey ning nentigem — neilgi on esimes-tega midagi ühist, midagi erinevat ning kokkuvõttes on nii esimesed kui teised iseseisvad oma nime ja näoga kirjanikud. Teisalt tuleb aga tunnistada, et ega ilma terminita «biitkirjandus» ikka hakkama ka ei saa.

Biitkirjanduse & müüdi Suur Ämmaemand oli Allen Ginsberg. New Yorgi akadeemilistes kirjandusringkondades Ginsbergil läbilöökuhtus, ida- ega läänerranniku väikesetiraažilised põrandaalused ajakirjad teda ei rahuldanud, ent läänerrannik oli tõusuteel ning aeg oli California jaoks küps. Vaist ei petnud teda ning kohe peale krestomaatiliskuuksa Six Gallery luulelugemise ning «Ulu» edu saab Ginsbergist missioonitundest kantud kirjanduspoliitiline suurorganisaator loomaks ida & läänekalda kirjanduslikku ühirsinnet. Allen, kes Kerouaci sõnul ei kaotanud eal pinda jalge alt ega sihti silme eest, taob rauda, kuni see kuum. Sama kindlakäeliselt kui kohtuprotsessidel kaitses biitpõisse Ginsbergi advokaadist vend, ohjas Allen *publicity*'t ning reklaami, kirjandus-agentidega lävimine sai talle aga igapäevatöök. «Ulg» ilmub 1956. aastal Ferlinghetti taskuseeria neljanda numbrina ning Ginsberg asub end ning oma sõpru propageerima kõikvõimalikes väljaandis üle kogu maa, rõhuasetusega New Yorgile. Kirjutisi biitelust

ning katkeid biitkirjanike loomingust ilmub sellistes ajakirjades nagu «Mademoiselle», «Life», «Times», «Village Voice». Ginsberg oli hiilgav püünemees ning ta kasutas selle ära. Tunnustus tuli, alul New Yorgis, hiljem üle kogu maa. Uksnes põlised läänerranniku kirjanikud on üpris üllatunud, kui kaks njuu-jorkerit Ginsberg & Corso ning mingist Massachusettsi väikelinnast Lowellist pärit hulkur Kerouac, kellel läänerrannikuga küll erilist pistmist pole, ajakirjanduses järsku San Francisco tippkirjanikeks tituleeritakse. Ent Ginsberg oli saanud, mida tahtis, ning kui 1957. aastal näeb ilmavalgust ühe põlvkonna rahutuse ning hämmingu kvintessents, Kerouaci «Teel», pole järsku miski enam endine. Massimeedium asub täistuuridel eksploateerima müüti, mille raadamisel Ginsberg nii palju higi oli valanud ning vaeva näind. Artikleid, intervjuusid ning biitbelletristikat trükitakse kõikjal. Eelpoolmainitud kordamata: «Harper's Bazaaris», «Evergreen Review's», «New Direction'is», «The Nation'is», «Dissent'is», «The Chicago Review's» jm. Ginsberg ise asub kohe oma uut suurrolli — rahvusvahelise mainega poeedirolli — harjutama ning kihutab kui tuhknai mööda Euroopat nii nagu Kerouac omal ajal mööda USA-d. Seetõttu on avalikkusest vähehooliv, häbelik ning end mitte üldsegi biitheerosega samastav Jack Kerouac sunnitud seedima pressi paranoilist huvi & rünnakuid. Vahetult «Teel» ilmumise järel samastab press Kerouaci Dean Moriarty'ga (kelle prototüübiks hoopiski Neal Cassady), mitte Sal Paradisega, ning nõuab vastust kõige biitpõlvkonda puutuva kohta. Kuid Kerouac kolbas biitluule pahede advokaadiks küll kõigist kõige vähem. Ning kui «Ulg» pani aluse Ginsbergi senini kõigutamatule kirjanduslikule karjäärile, siis teise biitkirjanduse tippteose «Teel» ilmumine sai Kerouaci kui kirjaniku allakäigute nurgakiviks. Õnneks oli Kerouac nende venivate aastate jooksul, mil ta ootas «Teel» ilmumist, üsna palju sahtlisse kirjutanud. Vastasel juhul oleks ta kirjanduslik kuhtumine olnud tunduvalt varasem kui füüsiline kadu. Ometi tuleb Kerouaci 1961. aastal kirjutatud ning järgmisel aastal ilmunud «Big Sur'i» lugeda biitliikumise luigelauluks. Massimeedium oma staare lavalaudadel kaua tantsikleada ei lase. Ginsberg kohaneb uute psühhodeeliste droogidega (LSD jt) ning asub uue kontrakultuuri hallutsinatsioonide juhtgrupis julgelt uutele eksperimentidele. Kerouaci arvates aga tarnitud LSD USA-sse salakavalad komnud, hävitamaks natsiooni lõplikult. Poliitikalembene Ginsberg leiab lohtu ajavaimule vastavas mäslevas vasakpoolsuses. Kerouacil jääb üle vaid nukralt nentida: mark-

sistlike kriitikute riistad on ikka veel Majakovski & Jessenini verest kleepuvad. Narkootikumide varjamises süüdistatuna arreteeritakse Neal Cassidy. Saab viis aastat ning Kerouac on süümepiinus, romaanis «Teel» ning mujalgi on ta tõesti liig avameelselt, lausa näpuganäitavalt, kirjeldanud Dean Moriarty narkootikumitarbimist, keda kõik nüüd juba Cassidy'ga samastavad. Ehkki Neal peale vabanemist asub Ken Kesey Merry Pranksterite psühhodeelilise bussi juhina roolima & loovima jõudu koguvast hipikultuuris, on biitmüüdi põhiheerose prototüübi ning selle looja maise kulgemise ette langemas tõkkepuu. 1968. aasta veebruaris sureb Neal Cassidy Mehhiikos raudteeliipreid lugedes alkoholi & droogide üledoosi, 21. oktoobril 1969 lõpeb Jack Kerouaci alkoholilembus letaalselt. R.I.P.

Suured kirjanikud sünnivad, kirjutavad, surevad, kuid raamatud jäävad. Oh, oleks kõik nii lihtne. Kehv kirjandus organiseerub & konspireerub kõikjal ja kõiges sama kõrgetasemeliselt kui võimu usurpeerinud kompartei, allutades oma totaalse kontrolli alla eelkõige kirjastamispoliitika. Ometi sirgub selle kirjandusliku potjomkini küla tagaüuedes noorus, kes ühel heal päeval üle & läbi võõbatud plankude & plagude peatänavale pressib. II maailmasõja järgses Ameerikas loodi silmapaistvaid kirjandusteoseid, ent toodeti ka palju prahti. Viiekümne aastate alguseks kujunes välja olukord, kus kontinendi ühelt rannikult teisele sirutus uus ühtne teadvus. Berkeley's ja San Franciscos ja Bostonis ja Black Mountain'i Kolledžis ja New York City's oli palju noori, kes ilmutasid end hajusalt üksikutes väikesetiraažilistes ajakirjades, käsi-kirjaliselt, ent ka avalikel lugemistel. Neid noori ühendas ühtne lugemus, ühtne huvi prantsuse luule vastu, ent eelkõige akadeemilise luule tüüpväärtuste totaalne eitamine ning raevukas vastuhakk kõrgelauliste kultuurikaanonitele. Järgides Ezra Poundi ning William Carlos Williamsi praktikat ning juhtnõure, töötasid nad välja oma arusaama luulest, lõid oma traditsioonid, oma pressi ning oma lugejas- & kuulajaskonna. Nad olid tihedas kontaktis moderndžässis ning abstraktset ekspressionismi viljelevate kunstnike loominguga. Sellesse avangardi kuulub ka biitkirjandus. USA modernluule «jälgist hernehirmutisest» Allen Ginsbergist kujuneb XX sajandi teise poole Ameerika üks välja-paistvamaid poete. Nüüdseks on ta luule- raamatute arv ületanud ammu meie sajandi- numbri piiri, ent on küsitav, kas selline produktiivsus on ikka see kõige õigem tee igavikulisusele. Esimeste kogude lõõgi raskust hilisemad siiski ei leevenda ning mine tea millis-

test kavala juudipoisi ridadest tulevik veel geniaalsust leiab. Biitpoeedid olevat toonud luule, tõsi küll, mitte kauaks, tagasi tänavatele. Ainult surnud ei ole angažeeritud, väitis Ferlinghetti. Kuid mida võivad teada angažeeritusest emakese demokraatia poolt ärähellitatud Ameerika luuletajad, kellele 3000-pealine kuulajaskond on juba rõõm, nii et piss püksi, võrreldes nendega, kellel on Lužniki staadioni ning Kremli Kongresside Palee totaalsete luulelugemiste ning totaalriigi totaaltiraažidega totaalkogemus. Biitpoeesiat puhtpoliitiliseks tituleerida tõesti ei saa. Ginsbergi on väitnud, et tema luule on vaid Ingellik Sonimine, millel pole mingit pistmist selliste lamedate materialistlike lollustega nagu näiteks: kes peaks kelle maha kõmmutama. Kuid biitluule on nii sisult kui vormilt suunatud luule ning etlemiselement temas vägagi tugev. Luuletuse rütmi ning hingamise probleemid on Ginsbergilegi alati tähtsad olnud ning ta väidab, et «Ulu» iga värsirida olevat ühe hingamistsükliga esitatav.

Biitkirjandus on paljuski automaatse kirjutamise produkt. Aastad 56—57 oli hea aeg kirjanduslikuks pöördeks ning kaks kõige märkimisväärsemat debüütluulekogu Frank O'Hara «Mõtisklusi häda ajal» ja Allen Ginsbergi «Ulg ja teisi luuletusi» ilmusid, esimene ida-, teine länekaldal, just neil aastail, paisates luuleilma süvaassotsiaatsioonide voo. O'Hara loogis see kui viiuliviis, Ginsbergil purskus kui kosest. Mõõdus nii mõnigi aasta, enne kui laiem lugejaskond mõistis, et Ginsbergi luule pole mitte müra kirjalik ekvivalent, vaid keele keisrilõige, mis muutis poeetilise sõnatarbimise nii naljaseks, et miski polnud enam luule eest kaitsitud. «Ulu» spontaanne keelekasutus on oma olemuselt armastusakt. Öilsate kujundite kõrval tõstetakse poeesia armastust väärivasse kõrgusesse ka psüühika sandistatud lapsed, üksinduse ning vägivalda ohvrid. Robert Bly arvates on luuletuses tehnikast tähtsam temasse kätketud mäsläv jõud. Nõrk luuletus sünnib siis, kui luuletuse mõte on kelleltki laenatud, kui ta pole poeedi läbitunnetatud kogemuse tulem, kui energia, mis peaks luuletuses vabanema, pole luuletaja enda poolt kogutud energia. Luuletus on eelkõige intensiivsus, tehnika on teisejärguline. «Ulu» intensiivsus annab õiguse pidada teda üheks XX sajandi luulet enim mõjustanud teoseks. Samaväärse mõjuga on olnud vist veel ainult «Ulust» kardinaalselt erinev T. S. Elioti «Tühermaa».

Samalalaadne intensiivne avatus iseloomustab ka biitproosat. Seepärast ei maksa imestada, et just pihikogemustega katoliiklane Kerouac sõnastab nn spontaanse proosa põhiseisukohad. Tõuke «Teel» kirjutamiseks

spontaanstiilis saanud ta Neal Cassady kirjadedest. Need olnud minavormis, hullumeelsed, ent alati täiesti tõsiselt võetavad, pihimuslikud, detailiküllased ja -täpsed. Kerouac oli professionaalioskustega masinakirjutaja ning «Teel» esmavariandi lõi ta 100 jala pikkusele teletaipaberirullile. Truman Capote on seetõttu põlglikult kähvanud: «Kirjutamine. Pole see mingi kirjutamine, see on vaid... kirjutusmasinasse tagumine.» Rängalt öeldud mehe kohta, kes 22aastaselt otsustas, et ei päevagi reata, ning seda tõotust ka 15 aastat täita suutis.

Kerouacile omistatakse ka nn skitseerimise toomine biitkirjanike loomearsenali. Skitseerida tuli erinevalt kunstnikest muidugi sõnaga, ent visand tuli sõnastada kohe, vahetult tänaval, metroovagunis või baaris. Kerouaci arvates tuleb üldse kirjutada teadvustamatult, pooltransis, kiiresti, end orgasmi seadustele allutades. Tulevikuproosa olevat sulam teadvuse kõledast kõrgusest ning ala-teadvuse hämarast taarnast. Kenneth Rexroth irvitab — Kerouaci olevat kõige kindlam lugeda hapnikumaskiga varustatult. Ometi on biitkirjanike juhtprosaist seisukohal, et enne vormimehhanismi avastamist peab see pakkuma lugejale poeetilise elamuse. Enamik prosaiste ei kujuta ette, et proosal võib olla ka kõla. Kerouac on üks väheseid XX sajandi ameerika prosaiste, kes kuulis oma lauseid ning nägi neis rütmilismuusikalisi konstruktsioone. Ta oskas suurepäraselt kirjutada kõnerütmilist proosat, proosat, mis tuleneb otseselt kirjutajast endast, tema füüsisest. Biitkirjanikud on alati rõhutanud: kirjutatu lähtugu kirjutajast, tema hingamisest, kõnest, füüsilisest seisundist. Sellest aspektist vaadatuna tunduvad nad uskumatult enesekesksed. Prousti-laadse Ameerika Proosa Ülempreester, «great rememberer» Kerouac näiteks usaldab Blake'i, Whitmani ning Thomas Wolfe'i järgides vaid iseenda

kordumatut kogemust. Erinevalt Proustist fikseerib ta selle koheselt või vähemalt võimalikult kiiresti. Biitkirjanikud võtavad kõne vahetuks talletamiseks kasutusele magnetofoni ning on seetõttu kaasajal üha enam levima hakanud salvestus- & elektronmälu-aparatuuri abil loodud kirjandusteoste loojate kauged eelkäijad.

Biitpõlvkond transformeeris ameerika kultuuri mõistuskeskselt kogemuskeskseks, kontrollilt avatusele, väärtustas tunnetusliku ning hingelise avatuse. USAs kardetakse seni sundnaasmist külma sõja aegsesse mak-kartistlikku kultuurikliimasse ning leitakse lohtu lootusest, et biitpõlvkonna poolt välja-võidetud vabadused on inimpsüühikas juba juurdunud ning seetõttu tagasipööratamatud.

Üks põlvkond ootas, et keegi ta üles kirjutaks, kas enda või teiste tarvis, ei tea. Biitkirjanikud tegid seda. Ning kuigi mulle meeldib nende poiste põlgus totaalse õiguse vastu, tuleb nentida, et palju targemaks ei saanud sellest keegi, kurvemaks aga küll. Biitkirjanikud on kurvad kirjanikud. Kerouac ja Ginsberg, kui rääkida suurimaist, olid oma põlvkonna laulikud, ent suudab siis laulik edasi elada, kui põlvkond sureb? Pioneeridena astusid nad esimestena üht natsiooni ähvardavasse kaosesse ning maksid selle kogemuse eest. Kuid kogemus jääb, raamatud jäävad, ning kaos ei ole enam sama kaos, sest esimese põldlaküüdi-põlvkonna vaim kihutab ikka veel läbi hipide kord põrguing-leiks, kord paradiisiotsijaiks moondudes, *easy rider*'ina ajas ja ruumis, ulgudes nüüd, siin ja praegu Maarjamaa punkide põues.

P.S. Ma tahaksin siinkohal tänuga meenu-tada kõiki neid poolboheemlasi ning maantee-hulguseid, kellega saatus oma helduses mind kuuekümnendate lõpul ning hiljemgi veel kokku viis. Eritänu Andres Ehinile ja Joel Sangale, biitkirjanduse esmatutvustajatele Eestis.

JAAK OLEP

JÜRI OJAYER. VÕITLUS MATERJALIGA

Kujutatav kunst on silma kunst. Seda on võimalik tajuda kas ainult nägemise või — nagu raidkunst — osalt ka kompimise kaudu. Ka kunstnik ise saab kujutatava kunsti vahenditega väljendada ainult seda, mida ta on kas näinud, näeb või kujutleb end nägevat. Neid asju, sündmusi, tundeid, mida kunstniku silm kunagi näinud ei ole või mida ei saa nägemismeelega hõlmata — kentaure, ingleid, Püha-Jüri võitlust lohega, ajaloolisi sündmusi, hambavalu, kodumaagatsust jne —, kujutab ta kas nende oletusliku või sümboolse välimuse abil. Ainult selles — asjades ja olude kajastamises välise kaudu — kujutava kunsti kolme liigi ühtsus seisnebki. Kui skulptuuri ja maali (või graafikat) ning neis väljendatavat võrrelda, torkab ju kohe silma füüsilise erinevus: raidkujud on kolmemõõtmelised, maalikujud tasapinnalised. Juba tasapinnalisusest tulenevad maali eelised skulptuuri ees: kuna maalikujundeis nähtav ruum, mass ja valgus on illusoorne, siis on võimalik maalida lõuendile kõike silmaga kogetut — nii üksikisikut kui rahvahulka, nii laevahukku tormisel merel kui suurlinna tulesid. Skulptuuril need võimalused puuduvad. Kui maalikunst loob illusiooni ruumist ja selles paiknevatest massidest, siis skulptuuris on kujund ja kujutamismaterjal samased: kujuri käsi vormib materjali kunstiliseks kujundiks ja seejuures ei kaota materjal oma looduslikke omadusi. Tahkete materjalide omadustest on kuju elastsus skulptuuri kui kunstiala aluseks. Skulptuurimaterjalide kõvadus ja töötlemise vaevalisus on pannud kujurid austama oma materjale. Erinevalt maali jaoks ei suutu skulptorid materjali kui vältimatusse abivahendisse kunstimõtte realiseerimisel, vaid kui võrdväärse partnerisse, mille looduslikud omadused määravad algusest peale kuju ja vormi suunitlust. Kõikide aegade suured kujurid on seda tõde tajunud ning ei olegi püüdnud skulptuurimaterjalidele «võõraid» ideid peale suruda. Saksa kujur Ernst Barlach on öelnud: «Skulptuurimaterjalidel on oma tunnetusareaal, mis läheb end päevalgele tuua. Kivi, pronksi või puu omadustest sõltub vorm, mille skulptor teostele annab. Materjali omadused seavad kunstilisele kujutlusele oma normid, sest sõltuvalt kivi või metalli massist, kivi või metalli omaduste kaudu vaatleb kujur seda maailma, mida ta tahab kujutada.»

Kujuri sõltuvusse skulptuurimaterjalidest on suhtunud erinevalt. On olnud aegu ja kultuure, mil on püütud materjalilooget eirata (jäädes mõistagi loodusseaduste raamidesse) ja aine omapära kas varjata või üle mängida. Siia kuuluvad hilisrooma, gooti, barokk- ja sümbolistlik skulptuur. On olnud ka niisuguseid aegu ja kultuure, mil raidkunsti väärtused on vahetult sõltunud skulptuurimaterjalide aineloogetist ja looduslikust omapärrast. Säärane materjali austav suhtumine on olnud pidev Kaug-Ida kultuurides: Hiinas ja Jaapanis. Kõige kaugemale materjalιαustuses on läinud aga orgaanilise koolkonna kujurid (H. Moore, B. Hepworth, H. Heerup, F. Wotruba jt), kes seadsid materjali omapära väljatoomise oma kunsti üheks peamiseks (teinekord ka ainukeseks) väljendusvõimaluseks. Noor Henry Moore (vanemas eas ta arvamused selles küsimuses küll muutusid) kirjutab: «Olen jõudnud arusaamisele, et kivist skulptuur peab tõepäraselt sarnanema kiviga, et tendents kivi elustada ja teha temast lihast ja verest olendit juuste ja armidega alandab kujuri silmamoondaja tasemele.»

Jüri Ojaver töötab valdavalt kiviga. Kivi kunstiline töötlemine on raske ja aeganõudev, mistõttu selliseid mehi on meil tänaseks vähe järele jäänud. Ometigi ei tohiks pidada seda väärtuseks iseeneses. Ehkki ma ei jaga orgaanilise koolkonna purismi kivi töötlemise asjus — eks ole Michelangelo «Pieta'gi» kivist — tundub Ojaveri käsitluslaad mulle kohati vägivaldsena. Teostes «Paine», «Paekivi», «Paene» ja «Mälestus» on ta vaatamata huvitavatele vormileidudele andnud kivile «võõra», ebakivise näo. Toon paar mulle sümpaatset seisukohta kivi töötlemise kohta. Taanlane Henry Heerup — ta töötas eranditult kiviga — kinnitab meile: «Graniit on looduse üliküps muna ja eeskätt selles materjalis peavad ühinema looduse ja skulptori tahe. Temas on varjul palju looduslikke vorme, mis ootavad päevalgele toomist.» Austerlane Fritz Wotruba ütleb: «Ka mina usun sellesse seaduspärasusse, mida ta meile peale sunnib; kes seda solvab, see seab ohtu palju rohkem kui lihtsalt esteetilise käsitluse. Kes kivi läbi puurib, tapab kuju mõtte, mis seal varjul on.» Seevastu taistes, kus kunstnik on kivi omadusi arvestanud, on tulemusedki nauditavad. Mõtlen siinkohal paekivist «Rutavat linna», mis kuulub eesti kivist skulptuuri

Jüri
Ojaver.
«PAENE»
Paekivi.
85×28×74.
1987.
Tiit
Veermäe
foto.

Jüri
Ojaver.
«TOETUSED»
Paekivi.
110×28×46.
1988.
Tiit
Veermäe
foto.

paremikku, ja mälestusmärki «Kawe» keldri kohal.

Kunstnikul on ka metallist töid. Neid — «Rohelist katusekatjat» ja «Veevalajat» — vaadates tundub mulle, et vormimuutuste suhtes paindlikum metall sobib talle vaat et

pareminigi. Jüri Ojaver on liialt agressiivne kunstnikunatuur selleks, et kiviga vaikset dialoogi pidada. Ta tahab ise materjalile vormi anda. Aga see, mis materjaliga kunstnik edaspidi oma tööd jätkab, jääb ikkagi tema enda otsustada.

JUHANI SALOKANNEL

TEKSTI SEES ON TEKST

Mis on Jaan Krossi romaanides kõige põnevam? Kas keelatud armastus, öised ratsaretked või see *Rakvere romaanis* esinev lõhkelaeng, mis osutus naeriseemneteks? Ei. Kõige põnevam selles ulatuslikus loomingus on kirjutamine.

Krossi teostes kirjutatakse pööraselt. Kogu aeg sünnib nii väikseid kirjasedeleid kui ulatuslikke uurimusi ja ülestähendusi. Kõik nad on tähtsad ja tähendusrikkad, nii suured kui väikesed. Tekstid muudavad saatuse käiku, nad ülendavad ja alandavad, ühendavad ja lahutavad inimesi. Kirjatööd kas lähevad kaduma või siis säilivad, võimumeeste suureks meelehärmiks. Tekst põletab, või siis ta ise põletatakse. Kirjutamine on kõigist tegevustest kõige ohtlikum.

JUHANI SALOKANNEL — soome literaat, kirjandusteadlane, tõlkija, estofiil. Oli 1980. aastatel kirjandusajakirja «Parnasso» peatoimetaja, mis asjaolul on olnud oma mõju Eesti-huvi tõusule Soome kirjandusavalikkuses. J. S. on muu hulgas soomendanud Jaan Krossi romaanid «Kolme katku vahel», «Keisri hull», «Professor Martensi ärasõit», «Rakvere romaan», koostanud ja tõlkinud Jaan Kaplinski seni ainsa esseeraamatu «Olemisen avara hiljaisuus» jpm. J. S-i eesti kirjanduse käsitlusist osutagem artiklile «Mõtteid eesti nüüdiskirjandusest» («Looming» 1981, nr 1), «Kuidas Jaan Krossile vastu seista» («Kirjanduse jaoksmaa '86». Tln, 1988, lk 259—263 ja «Soome kirjandusest ja selle hindamisest» («Looming» 1989, nr 4). Käesoleva kirjutise aluseks on olnud J. S-i ettekanne rahvusvahelisel Krossi-kollokviumil Tallinnas veebruaris 1990. K. P.

Püüan nüüd lähemalt vaadelda, kuidas funktsioneerivad kirjatööd Jaan Krossi kirjatöös, ta proosaloomingus. Mul on seejuures ka oma eesmärk. Tahan näidata, kui kaas-aegne kirjandus on Krossi romaanid ja novellid. Sellest ei ole võib-olla igal pool lihtne aru saada. Alguses oli ka Soomes nii.

Soomes nimelt ei kirjutata praegu tõsiseid, kunstiliselt täisväärtuslikke ajaloolisi romaanide; see žanr on alla käinud ja muutunud ajaviiteliseks, ta areng on seiskunud. Sellepärast näis Kross esialgu veider ja võõrastav: kas on ta vanaaegne ajalookirjanik — sellele võinuksid viidata teoste intriigid, seklused, dramaatika — või ei ole ta seda mitte? Kas on see nüüd vana vana aja kujutus või uus vana aja kujutus?

Nüüd, kui Krossi-tõlked üle maailma-kaardi tormavad, võib see küsimus tekkida mujalgi. Ma ei imestaks, kui ta tekiks ka vabanevas Eestis.

Teksti sisse paigutatud tekstid esinevad Krossi loomingus väga mitmel viisil, ja ka ta teosed ise on üsna erilaadilised. Ühed sõltuvad traditsioonist vähemkahtlustaval moel, teised jälle vaidlevad kogu aeg traditsiooniga, problematiseerivad selle. See haarab lugeja kaasa, eriti kui talle pakub huvi intertekstuaalne vaatlusviis ja ta soovib jälgida kirjandustekstide omavahelisi seoseid kaugemale, kui võimaldas varasem mõjude uurimine, kirjaniku biograafia või ühiskonna tõlgendamine. Üksik ilukirjandusteos kaotab oma harjumuspärase selgepiirilisuse, ta on nagu palimpsest, vana pärgament, mille

tekstiridade alt kumavad varasemate kirjutajate märkmed.

Alustan traditsioonist. Milline Krossi ajalooline romaan võiks olla kõige traditsioonilisem? Kas *Kolme katku vahel* — külluslik, seikluslik, kroonikalik romaan täiesti vana hea aja lihtsa vestmistrõõmu vaimus? Väga võimalik. Ka teose lähtekoht, selle alustekst, on kroonika: kuulus Balthasar Russowi esimene liivimaalaste ajalugu. Nende kahe teksti suhe tuleb ajaloolise romaani vallas tuttav ette. Esimene tekst istub ateljees modellina. Kirjanik maalib modellist oma pildi, oma teksti; kasutades oma inimesetundmist, detektiiviannet, kujutusvõimet, loob ta oma, mitte arhailise, vaid arhaiseeriva stiili, ja ka iseene «mina» tuleb tal kogu oma samastumisvõime jõul paisata heitlusse modelletegelasega. Portree, mis sedasi sünnib, on võimalikult ehtne ja äratuntav, see on sisseelamise ja samastumise sild kahe maailma, endise ja praeguse vahel.

Ma siiski kahtlustan, et see, oma kroonikaga vana kroonikat kujutav maalikunstnik aeg-ajalt piilub molbertil asuva lõuendi serva tagant ja pilgutab üle hiiglasliku pildipanoorami vaatajale silma. See tuleb vist siiski ta enda temperamentist, kujutamiseviisi illusiooni- ja sisseelamistaheltest loomust ennast ei soovi ta vaidlustada. Aga jäägu see probleem tulevaste uurimuste tarbeks.

Peale tervikteose võib traditsiooniline toime olla ka selle üksikasjal, jutustusse paigutatud teisel tekstil või viitel sellele. Siis püsitakse harjumuspärase realismi raamidest, kus detailid on allutatud tervikule, nad vaid kirjeldavad tõelisi või kujutletavaid meeleolusid.

Miljöö sisustamiseks ja ajapildi loomiseks on võib-olla ka see koht *Keisri hullus*, kus Jakob Mättik kahetseb, kui vähe kirjutavad omamaa ajalehed 1832. aasta Poola käärimistest ja kui teistmoodi räägib mässust «prantslaste häbematu «Constitutionnel»». Tavaline detail. Ja tähenduski on tavaline; see, kuidas lugeja seda osutust tõlgendas, kuidas ta nägi ajaloo analoogiat 1970. aastate Eestiga, toimus täpselt nüüsimuti, nagu see ikka toimub ajaloolise romaani serval, mis tahes ajal ja kus tahes maal, kui nimelt on elatud tsensuuri tingimustes.

Krossile iseloomulik on siiski niisuguste detailide küllus ja see kirglikkus, millega ta neile andub. Tekstid loovad kindlaid meeleolusid, kindlaid tähendusi. Kui tabavas kohas on *Keisri hullus* lugu Masingu sõnaraamatust! Pastori surres varastati ta mahuka eestiksaks sõnaraamatu käsikiri ning tänaseni pole sellest järel rohkem kui paari märksõna proovitõmmised ja otsimiskuulutus «Dörptsche Zeitung». See sündmus aeglustas eesti kirja-

keele arengut mitme aastakümne võrra. Romaani süžees on see kõrvalepõige, aga illustratsioonina tihendab kahtlustuste ja nuhkimise õhustikku, mis romaani täidab. Siin Eestis, isesüttivate kirikute ja koduloomu-seumide maal, võib lugeja suhtuda niisugusse detaili vist ainult väga ühemõtteliselt ja tõsiselt.

Kui pastor Masing on koostanud oma sõnaraamatut uurija alandlikkusega, siis Berend Falck *Rakvere romaanis* ei saa mitte jätta kiitlemata, kui kärmesti seadusetekesti kõverikud ta sullepeast kukuvad, ja salapärest krahv Sieversit tahab ta lummata saksakeelseid värsijuppe improviseerides. Balthasar Russow jälle kaalutleb, taalriplidid silme ees, oma kroonika läbimüügitõnu ja kordustrükide üle nagu kirjastaja kunagi.

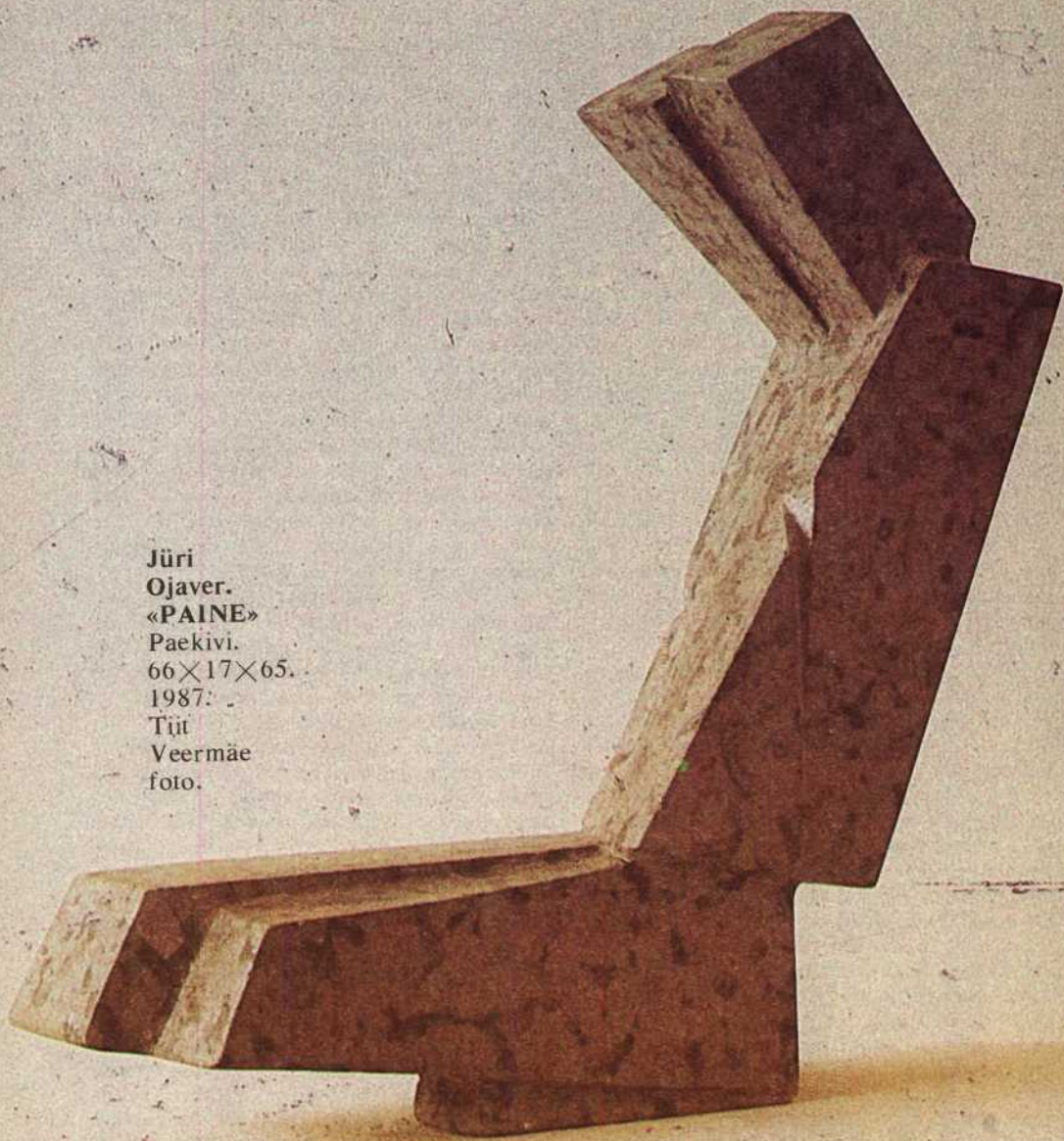
Kirjutajad võivad niisil suhtuda oma töösse väga erineval moel, kuid nende süvim meelelaad on tõsine: nad tahavad end kaitsta, päästa oma elu või midagi veel enam. Mistarvis kirjutada? «Et säiliks tõde kõigest, mis sündinud,» ütles Russow. Kui eri aegadel sulemehed neis teostes ei elakski, ikka on tõde nende kodumaal ohus. Kirjutades otsitakse tõde, kaitstakse seda, või peidetakse see ära tulevaste sugupõlvete tarvis — nii saab igast kirjutajast eetik ja võitleja, igivalvas intellektuaal. Krossi loomingust meenub mulle ainult üks tekstidokument, mida võib nimetada neutraalselt viisakaks, lõdvalt diplomaatiliseks: Timotheus von Bockile pühendatud värsstervitus, see on ehtne ja selle autor on J. W. von Goethe.

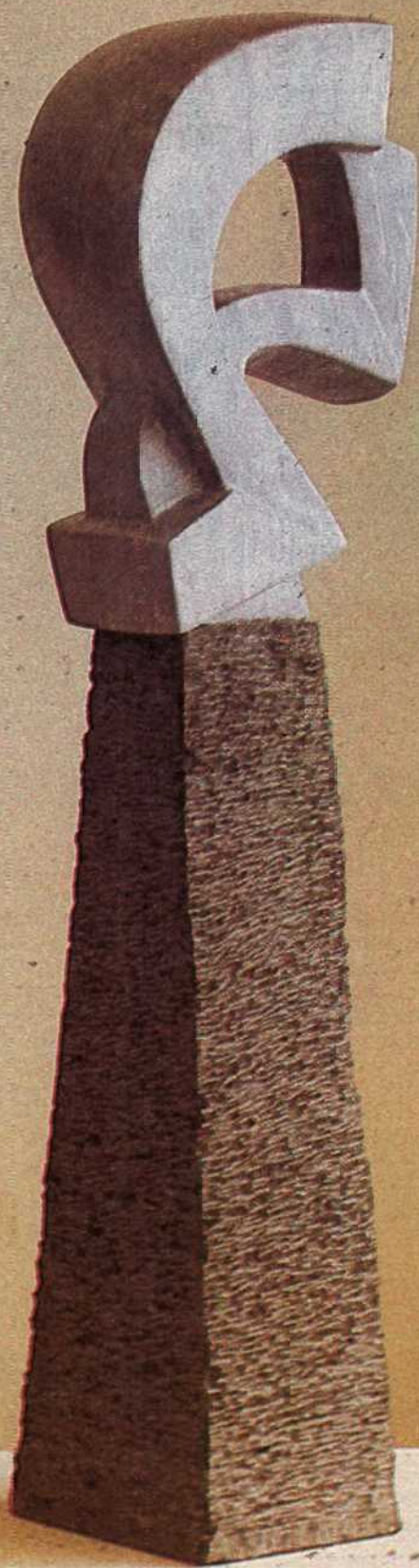
Ajalooline romaan vajab rohkesti kulisid, lavarekvisiite, kuid Jaan Kross tavatseb kaasaahaaratud tekstidele anda konstruktiivse ülesande: nad arendavad süžeed edasi või toovad sellesse üllatusi ja pingeid. See on juba vana konventsioon selles žanris, mäletame ju kõik neid salajasi päevaraamatuid, anonüümkirju, armastajate lembeläkitusi. Nii kulunud ja lavatolmuga kaetud, kui need riukad ka võiksid tunduda, kasutab Jaan Kross, intriigid armastaja, neid tõrgeteta. Miski ajaloolise romaani pärandist ei ole nii žanriteadlikule kirjanikule liiga vana või võõras.

Rakvere romaanis varitsetakse tähtsaid dokumente nagu elusat vaenlast. *Väljakaevamised* räägib käsikirjast, mis võib oma lugeja pidalitõppe nakatada. Balthasar Russowi peadpöörivatel saatusekäändudel lahestub kirjapanekuile nii palju tähendust, et üht teksti ei tohi isegi lugeda. Oma naise haigevoodi veeres istudes pistab Russow küünlaleeki avamata kirja, mille on saatnud sureva Elisabethi austaja.

Kuid kirjapanekud võivad anda alust ka moodsamalt tuntud teosestruktuurideks. Kaks kirja kutsuvad maalikunstnik Johann Köleril

Jüri
Ojaver.
«PAINE»
Paekivi.
66×17×65.
1987.
Tüt
Veermäe
foto.

Jüri
Ojaver.
«PEATUS»
Marmor,
graniit.
66×17×21.
1989.
Tiit
Veermäe
foto.

esile nii metsiku monoloogi, et sellest jätkub lühiromaaniks *Kolmandad mäed*. Novellis *Stahli grammatika* püüab noor Peeter Mirk sõjajaa Eestist Soome põgeneda, kaasas oma esikromaanini käsikiri. Kinnikukkumise järel tulipalavaks muutunud tekst paneb proovile algul kahe mehe sõpruse ja seejärel ahistatud indiviidi eluiba. Jutustus kulgeb krimk kirjanduse mõjusaima põnevuse jõul ja ühtlasi psühholoogilise nüüdisnovelli sügavustes. Ajaloolise ulatuvuse annab novellile antikvaarne raamatuharuldus, mis paoretke kaasa teeb ja millele viitab juba pealkiri.

Kui Peeter Mirk märkab, et ta romaan on ülekuulajate valduses, kaotab ta algul lootuse, kuid siis saab julguse tagasi: «m ä n g i d a igal juhul nii kaua kui võimalik». See on Mirgile, mitme novelli ja uue romaani peategelasele, iseloomulik seisukoht: intellektuaalne ja esteetiline eluotsioon ei tee teda ebapraktiliseks või araks tugitoolitarkpeaks, vaid temast uhkab noore mehe jõudu ja eluisu. Võitlus tõe eest on talle mäng, kus vastane tuleb ära petta, kus kangelane põgeneb, peidab end, põgeneb taas — selle asemel et traagiliselt rind paljastada ja oma asja eest hukkuda. Kõrvaltegelastena esineb Krossi teostes küll ka märtreid, aga nende hukkasaamine näitab vist alati ka nende endi teatavat saamatust ja eluvõõrust. Peategelased, nood Krossi sullemehed, annavad tunnistust sellest, et maailmas toime tulemaks peab kirjutaja oskama ka palju muud peale kirjutamise.

Kuid tagasi struktuuride juurde. Novell *Kahe kaotsiläänud paberi lugu* on väikesemõõtmeline pilt noore Kreutzwaldi kolimisreisist Peterburi. Neeva üleujutus viib keldripanipaigast kaasa pärimustekoguja ülestähendused, see on sama üleujutus, mida kujutab Puškin oma kuulsas luuleteoses. Novell asetab kõrvu tolle luuleteose ja märkmed Kalevi-poja heidetud kivist. Ja ongi kõik — edasi võib lugeja ise mõelda.

Sellist kombinatsiooni võime nimetada modernseks. Teos loob tähendusi, kuid jätab need lahtiseks, mitmeti tõlgendatavaks, selle asemel et teksti ja lugeja vahele asuks traditsiooniline jutustaja, kes siis, kaardikepp käes, paneks paika asjade omavahelised suhted ja korra.

Nüüd jõuan niisiis modernse Krossi juurde. Võib-olla et tähtsaim modernne joon kirjaniku jutustamistehnikas on ajaloodokumentide kasutamine. Vana romaan allutas oma kirjanduslikud allikad enesele. Aga Kross asetab sageli dokumendid lugeja ees viimasele niisama lähedale kui oma jutustajagi, lastes niisiis tervikpildil kujuneda alles lugemiskogemuses. Jutustaja ja dokumendid astuvad üles võrdväärseina, lõpptulemus sün-

nib nende vastastikusest toimest, ja nende vaheline pinge on jutustuse ülesehituse ja arengu tõukejõud. Nii jätab Kross lõpptulemuse lugeja vastutada, määrab lugeja aktiivseks osaliseks. Teos ei ole mitte suletud ja ühetähenduslik sõnaline objekt, vaid kirjanuslik sündmus, mille käigus lugeja oma lugemisaktiivteedi kaudu loob teose.

Professor Martensi ärasõit esitab oma eaka ja väärrika peategelase varjatud teadvuse voolu kuni salajasimate seksuaalsete tundeliigutusteni. Romaan toob ära ka lehekülgedele kaupa rahvusvahelise õiguse seadusteksti, kuiva ja käänullist. Traditsioonilise harmoonia-esteetika kohaselt oleksid need elemendid omavahel kindlasti karjuvas vastuolus. Aga romaan, ka muidu tänapäevane kunstivorm, on muutunud meie sajandil järjest heterogeensemaks; ta on, nagu soome kirjanik Matti Pulkkinen ütles, kõigesööja nagu siga. Äärmist psühholoogilist usutavust taotlev teadvuse vool ning äärmiselt objektiivne ja formaalne juriidiline keeletarvituse mahuvad nüüd Krossi ühtede ja samade kaante vahele, ning jääb lugeja hooleks, millise koosmõju nad annavad. Professor Martensist joonistatakse portree, kus tal on samal pildil mitu nägu, nagu Picasso maalidel.

Oma hiilguse tipul on moodne paljusopiline ja avatud kompositsioon muidugi *Keisri hullus*. Lugeja silme ette tuuakse Timotheus von Bocki läkitus Aleksander I-le, põhiseaduse kavand isevalitsuslikule Venemaale — see on nii tark tekst, et teeb ainuvõimu oludes oma kirjutajast kohemaid hullu. Siis tutvustatakse lugejat haigestunud Bocki assotsiatiivsete sõnavalingutega — kas on nende kirjutaja tõemeeli hull või siiski tark? Kirjanduses on ikka tarkadest hulludest ja hulludest tarkadest juttu olnud, kuid see viis, kuidas Kross loob oma mõistatuslikkuse atmosfääri, kuulub küll meie sajandi mood-sasse jutustamiskunsti. Kas mäletate von Bocki kirjutuslauasahtli kirjeldust? See on napijooneline, üksikasjalik esemete loetelu ja seesugusena täiesti nagu sürrealistlik luuletus. See on sama täpselt jälgitav kui Kafka toamiljööds. Ja see lihtne loetelu pani lugeja enese omas meeles tõhusamalt mõistatuslikkust ja salapära looma kui sisendusjõulisimigi ülepingutatud kujutus.

Keisri hullu sisetekstide hulk on nii mitmekesine kui ka problemaatiline; sisaldab see ju nii dokumentaalseid kui fiktiivseid dokumente. Nende suurte ja väikeste tekstide seas kõige ulatuslikum on tegelikult Timotheus von Bocki elu tervikuna; ma mõtlen tema teadaolevat elulugu ehk seda «elu teksti», millest räägib Juri Lotman oma semiootikauurimustes. *Keisri hull* on tekst sellest tekstist, on sellega samal tasapinnal,

ja ta intuitsiooni jõudu näitab kas või järgmine anekdootlik lugu romaani saatusest. Jaan Krossil oli raamat juba valmis kirjutatud, Bocki ja keisri suhted olid saanud oma lõpliku kuju, kui Lääne-Saksamaal leiti uus arhiiviallikas just sama asja kohta. Millest see tunnistab? Sellest, et vaistlikult oli kirjanik andnud loole õige seletuse, nii et tal jäi vaid üle lisada romaani soomendusele muhelev järeldõna, mis uut leidu puudutas.

Romaani Bock ja Bock Eestimaa ajaloost on kaks ise asja. See, kuidas teos oma peategelast esitab, on moodne romaan sõna parimas mõttes. Pean silmas Bocki kuju mõistatuslikkust. Siin on küsimus muus kui vanade jutumeistrite kunstis äratada lugeja uudishimu, ühesõnaga, panna ta raamat kaanest kaaneni läbi lugema. *Keisri hull* ei tee Bocki mõistatusest efekti, riugast, mis teose lõpus oma seletuse leiaks. Mõistatus jääb mõistatusseks, olulisemaks kui ta lahendamine osutub ta olemasolu. Põhiprobleem pole Bockis, vaid teadmises Bocki kohta, teadmises romaani- tegelasest, teadmises, mis ühel inimesel teise inimese kohta ülepea võib olla. Mõistatus ei ole ontoloogiline: miks on B. selline, nagu ta on? See on tunnetusõpetuslik: mida me võime teada B-st?

Oma vahvuse poolest kõlbaks Bock mis tahes vanaaegse jutustuse kangelaseks. Nüüd problematiseeritakse tema kaudu kogu romaani- tegelase mõiste, nii kangelane kui jutustamine kangelasest. Selle saavutab *Keisri hullu* jutustaja-lahendus, too Jakob Mättiku päevaraamat.

Muidugi on päevikromaan ideena vanimaist vanim. Aga nüüd on sellel taas uus sisu. Võrdleksin traditsioonilist realistlikku jutustavat proosat oma tabavuselt õhutõrjesuurtükiga, mis liikumatult aluselt tulistab liikuvat märklauda. Moodne, teadmatustega opereeriv proosa on nagu — noh nagu mis tahes relv, mis tulistab liikuvat märklauda liikuvalt aluselt. Kõik liigub, maailmaruum on kolme- või õigemini neljamõõtmeline.

Jakob Mättik muutub, tema pilt Bockist muutub. Lugejale ei pakuta mitte üht jutustust, vaid kaks, ja see, kes teeb neist kahest ühe, ei ole meie päevakangelane Jaan Kross, ei ole ka mitte see J. K., kes esitab oma märkusi romaani algus- ja lõpulehekülgedel, ei ole isegi Jakob Mättik. See on lugeja ise, või siis tema tegevus, lugemisakt.

Jakob Mättiku päevaraamat on niisiis nagu *mobile*, liikuv skulptuur, ja tal on olemas see nüüdiskirjanduse kvaliteet, mille kohta ameeriklane ütleb *ambiguity*; ta on avatud ja mitmetähenduslik. Ometi lõpeb päevik nii kauni lõpusilmusega, nagu seda vaid intriigromaan suudab. Mättik loobub oma raamatust, ühendab selle säilimise kogu

maailma tulevikulootustega. Lugeja läheb juba põneville, kuni samas teadvustab enesele raamatu saatuse: siinsamas minu käes see ju on. Lugu on lõppenud, aga ühtlasi ka oma raamidest välja astunud — otse lugeja kätte.

Nii liitub vana intriigromaan peadpööritava jutustaja-haaravuse toel moderni avatud jutustusse. Ja jälle on kirjutatud oma saatus, pisut sarnaselt sellega, kuidas *Rakvere romaanis* Berend Falck päästab krahv Sieversi järelejäanud paberid. Et nende tõde kellelegi ei kõlba, saab Falck vaid jätta need paberilehed Sieversi pimedale tütrele, lootuses, et too kunagi leiab ausa inimese, kes need ette loeks. Taas kord jääb Krossi tõde rippuma juuksekarva otsa, maailma halbuse või headuse meelevalla alla.

Krossi loomingus esineb monolooge, teadvuse voolu, dokumente ja fragmente — kõik need on moodsad jooned. Ja siis jälle võetakse, mis võtta annab, intriigist, mida oleme õppinud pidama väga vanaaegseks nähtuseks. Kas siin pole vastuolu? Kas Kross on eklektik?

Rakvere romaan Berend Falck läheb kord Peterburi ja tal on põletav probleem. Falck võtab istet, haarab ajalehe ja hakkab seda lehitsema. Ja ennäe, «Sankt-Peterburgskije Vedomosti» veergudelt leiab ta just õige, päästva teate. Mis juhtis tema ajalehte-sirvivat näppu? See «pidi olema Issanda enese sõrm!» hüüatab Berend.

Niisugune suur otsekoheus ja harras usk oli vanasti täiesti võimalik. Võib-olla oli Berendil tõi taga. Aga nii läbipaistvalt ei tohi tänapäeva kirjanik süžee arengus juhust kasutada, kui ta just ei kirjuta agendiseiklusi sopalugemisvara tarvis. Ja niisuguseid ju Nõukogude Eestis ei avaldata.

Aga kui *Rakvere romaan* jutustaja tegi seda meelega? Siis on tema naiivne ja ära- kulunud tsirkusetrikk juba täidetud uue tähendusega. See on *Entfremdungseffekt* ehk jutustaja kaval silmapilgutus, ja selle ülesanne on lugejat virgutada. «Hei, mina olen siin, kulisside taga,» sosistab jutustaja naeru kihistades. Saladused tulevad ilmsiks.

Näib, et *Rakvere romaan* sisaldabki kolme tekstimaailma, mis on hämmastavalt erinevad. Kõige alumised on Rakvere linna puudutatavad dokumendid 16. kuni 18. sajandini. Need väga tõsised ja mõtlemapanevad dokumendid on paigutatud fragmentidena romaanis sinna-tänna. Järgmine maailm või kihistus ilmneb romaani intriigis. Sellest nõrgub 19. sajandi ajaloolise romaani konventsioone, mis omakorda on jätkuks rüütli- ja kelmiromaanide seiklustele ja romantikale. Ja kolmas tasand on siis kõige

Jüri
Ojaver.
«VEEVALAJA».
Graniit,
pronks.
97×16×23.
1986.
Tiit
Veermäe
foto.

Jüri
Ojaver.
«RUTTAV
LINN»
Paekivi.
95×81×29.
1988.
Tiit
Veermäe
foto.

selle ja veel muude materjalide kirjanduslik organiseerimine, mis lõppude lõpuks teeb teosest selle kunstiteose, mis ta *Kakvere romaania* on. Ja milline see nüüdisromaan siis on? See on väga traditsiooni- ja eneseteadlik raamat: see ei ole ajalooline romaan, vaid pilt ajaloolisest romaanist.

Kakvere romaani süžetasand ei ole niisii «õige», autentne süžee, vaid kommentaar vanadele süžeedele; jutustuse suhe varasemasse kirjandusse on rõhutatult teadlik, ja sellele suhtele annab ilmet varjundirikas ironia. See romaanikonstruktsioon on väga teadlik ka iseendast; ta loob ja varjab endas alati terviktähendust.

Ka uus romaan *Väljakaevamised* paneb mõtlema tekstikihistustele. Kogu Tallinn aastal 1954 on õieti kaks pealistikku asetatud suurt teksti: all iseseisva Eesti kultuuri rüvetatud jäänuised, peal uus nõukogude tegelikkus. Nõukogude Eestis keelatud raamatud ja kirjanikud, nagu Karl Ristikivi ja Uku Masing, õhkavad halluse keskel imepäraselt valgust. Ristikivi — oma tõeliste tekstide, oma romaanide kaudu, Masing aga omaenese kirjapanekuna, literaadina, kes on samapalju elu kui ka kirjandus.

Selle rikkaliku tekstigalerii peamine vaatamisväärsus on muidugi seitsmesaja-aastane käsikiri, piiskop Andreas Sunonise viimne tunnistus. Selle teksti kohta sõندان teha järgmise järelduse: see dokument on fiktiivne. Niisii ei loo Kross enam ajaloolise dokumendi ümber kujutuslikku romaani maailma, vaid kujutab tõelist maailma ja paigutab sellesse kujutusliku dokumendi. Jutustamisstrateegia on pahupidi pööratud. Kunst ise sünnib ometi vanaviisi: see on tõe ja kujutluse vahel süttiv kaarlahendus.

Krossi jutustamisviis on sageli kommentaar traditsioonile. Mida kommenteerib *Väljakaevamised*? Mitte enam ajalooliste romaanide žanrit, vaid Krossi enese senist loomingu. Sisuliselt on see autoportree kunstnikust noore mehena, kuid sisetekst reedab, et see on üllatav autoportree kogu täiseagi loomingu, peegelpilt, ka meetodi ja tehnika osas.

Ja jälle on kommentaari toon väga krossilik: tagamõttega, mitmetähenduslik, sädelevalt intelligentne, kui valgusevälgatus prilliklaasil.

Sisetekstide pöörane mäng teeb lugeja tähelepanelikuks. Kõiges on tähendusi, kommentaare, erisuunalisi teadaandeid. Romaan kui teise romaani portree? Kuidas suhtub uus ulatuslik teos *Wikmani poisid* eesti varasemasse koolipoiste-kujutusse, Karl Ristikivi *Rohtaia*-romaan? Kas on see portree, peegelpilt, improvisatsioon, *hommage*, võisteleja või jätkaja?

Eneseteadlik fiktsioon, ironia... niisugused terminid on kasutusel postmodernse kirjanduse kohta. Kas Jaan Kross on postmodernist? Kas on siis postmodernism sündinud ühel ja samal ajal, 1970. aastatel, kahes eri kohas: Ameerika arhitektuuris ja Tallinnas Harju tänaval Krossi töölauda taga?

Arvatavasti ma juba reetsin, et ma ei suuda suhtuda tõsiselt postmodernismi-vaidlustesse kirjanduses. Küllap Laurence Sterne'i *Tristram Shandy* on niihästi ironiline kui ka enesest teadlik fiktsioon, kuigi ta on ilmunud 230 aastat tagasi.

Leppigem siis kokku, et Jaan Kross on Jaan Kross. Kuid näinud, kui ahnelt ta haarab oma kasutusse proosa ja eriti ajaloolise romaani võttemaruseid ja neid taidurlikult ning ühtlasi naerulsui omavahel ühendab, võime tõdeda: Kross sobib meie aega. Mõtlen sellega vähemalt õhtumaiseid meeleolusid — meie jutustamisstiile, meie traditsiooniteadlikkust, ironiat ja tagamõtteid, mängulisust.

Aga see osa Euroopast, kes praegu väga tõsiste nägudega ja lippe lehvitades sotsialismi kukutab? Küllap on Krossi jutustamismeisterlikkusel siiski päris tõsine tagapõhi: tekstid ja nende tähendused tuleb ära peita, sest nad on ohus. Mitmekorruselised konstruktsioonid ei olegi mäng, vaid enesekaitse. Kui lugeja virgub märkama romaaniteksti ja selle sisetekstide paljusid narratoloogilisi võimalusi, näeb ta midagi sellist, mida ta juba väga hästi tunneb: ahistatud ja taga aetud, end varjates, liiguvad sõnumid ja inimesed maailmas, kus võim on võõraste käes.

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

EERO MEDIJAINEN

BALTI LIIDU LOOMISEST

N. Liidu ultimatiivsetes nootides Leedu (14. VI 1940) ning Eesti ja Läti Vabariigile (16. VI 1940) süüdistati viimaseid sõjalises liidus N. Liidu vastu ja 1940. aasta 1. juulil Eesti-Läti-Leedu üksmeele ning koostööleping tühistati. Juriidilist õigust Balti riikide uutal valitsustel selleks polnud, sest 12. septembril 1934 allakirjutatud nn Balti liidu (Balti Antanti) leping ei näinud ette sellist ülesütlemise võimalust.

Balti riikide liidu idee oli samaaegne nende iseseisvumõttega, sest sõjalis-poliitiliselt asuti sarnases olukorras. Lähenedamise eelduseks oli illdjoontes sarnane ajalugu ja ühine võitlus Vene impeeriumi taastamiskatsete vastu. Iseseisvunud riike asusid toetama Inglismaa ja Prantsusmaa. Viimased lootsid, et kui Versailles' süsteemiga rahulolematutel Saksamaal ja Venemaal on midagi omavahel jagada, siis lõpevadki revideermiskatsed tulevikus vaid kahe suurriigi «lühühendusega». Balti riikidel oli selle ärahoidmiseks ja *status quo* säilitamiseks võimalik vastata tiheda omavahelise koostööga.

Esimesele Balti riikide (Soome, Eesti, Läti, Leedu) pea- ja välisministrite ühis-konverentsile koguneti Tallinna 1919. a septembris, kui Moskvas nõustuti võimu säilitamise nimel impeeriumi läänepiirkondade kaotamisega ning naabritele tehti rahuettepanekud. Kuni Eesti-Vene rahulepinguni jõudsid Balti riikide esindajad koguneda veel kolmele nõupidamisele. 1920. a jaanuaris Helsingis toimunud konverentsil olid taas päevakorras poliitilise ja sõjalise koostöö küsimused. Läti ettepanek mitte sõlmida rahu ilma teiste asjaosalistega kooskõlastamata lükati Eesti poolt tagasi. See tõi kaasa armuviigi: Eestile anti 4—5 korda rohkem kuldrublasid kui hiljem tema lõunanaabritele. Eesti pool vastas omakorda kõrvalehüülimisega 1920. a märtsis toimunud Soome, Läti, Poola ja Rumeenia esindajate konverentsist.

Viie riigi esindajad (Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola) kohtusid uuesti 1920. a augustis Riia lähedal Bulduris. Selle kokkusaamise nurjumise põhjused olid jällegi seotud N. Venemaaga. Leedule lubati rahulepingu eest 3 miljonit, Lätile 4 miljonit kuldrubla. Samal ajal küpses 1920. aasta suvel-sügisel Leedu ja Poola vägede ning Punaarmee omavahelistest kokkupõrgetest Vilniuse konflikt, mis jäi ohustama rahu ja segama Balti

riikide koostööd kogu iseseisvusperioodiks. Leedu-Poola konflikti Vilniuse pärast kasutas Moskva Balti vabariikide koostöö takistamiseks hiljem korduvalt ja üsna osavalt ära.

Kõik, mis häid suhteid naabritega segas, polnud siiski seotud ainult N. Venemaaga. Lähenedmist takistas eeskätt vajadus ehitada üles oma riik. Tuli kindlaks määrata riigipiirid, töötada välja tolli- ja rahasüsteem, seadusandlus, maksusüsteem, rajada võimuaparaat jne. Tuntud on omavahelised lahkkelid piiride küsimuses, mis võtsid kohati üpris kurja tooni. Balti riigid ei suutnud rajada ühtset rahasüsteemi, erinevused olid relvastuses, konkureeriti Vene transiidi ja välisurgude pärast. Sarnane majandusstruktuur tegi võimatuks tolliliidu plaanide realiseerimise. Koostööd ei soodustanud keele- ja kultuurierinevus. Katoliikluse (Leedu) ja protestantluse (Eesti, Läti, Soome) lahknevus mõjutas poliitilisi ja majandussuhteid juba vähem. Teine lugu oli erinevate parteide ja nende liidrite välispoliitilise orientatsiooniga. 1919. a lõpul ja 1920. a alguses Eesti välisministriks olnud Ado Birk näiteks töötas vastu Poola katsetele moodustada Balti riikidest *cordon sanitaire* N. Vene vastu¹. Karl Robert Pusta oli samal ajal tuntud oma *pro Poola* ja *pro Prantsusmaa* poliitika poolest. Võitlus erinevate välispoliitiliste suundade vahel toimus teisteski «rajariikides».

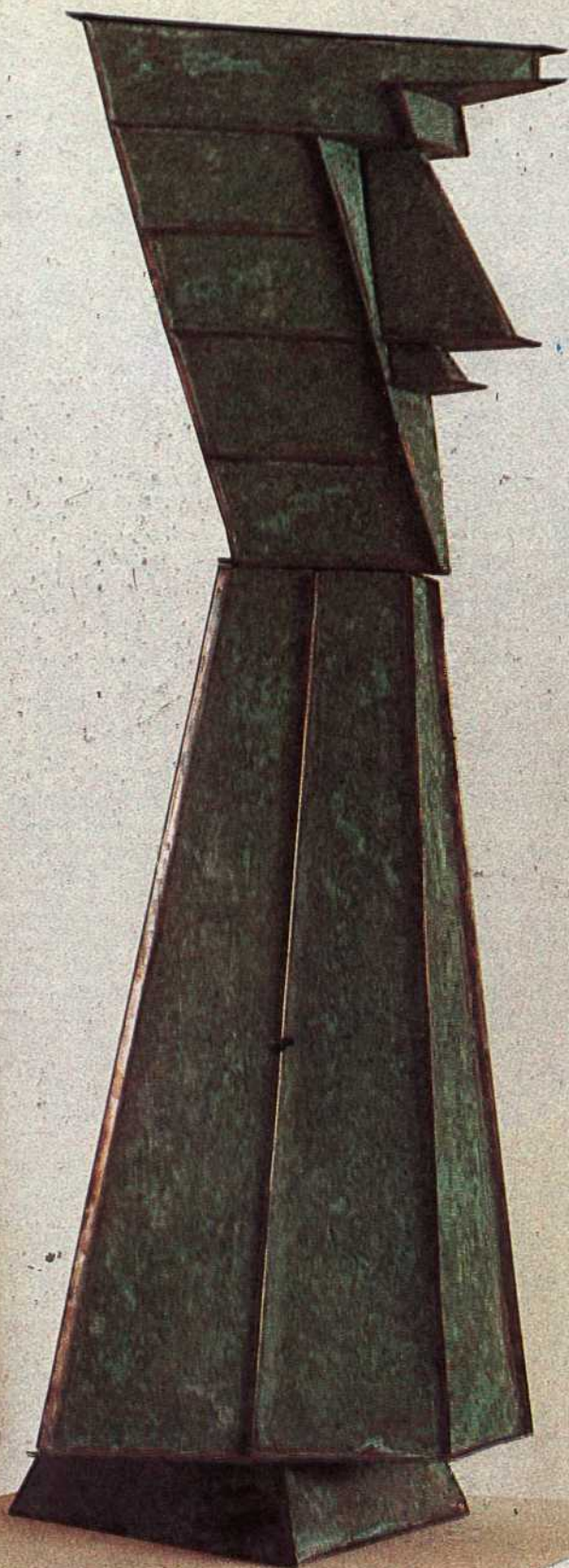
Ainsaks tõsisemaks saavutuseks Balti riikide liitumispiüdes 1920. aastatel jäi 1. novembril 1923. a sõlmitud Eesti-Läti sõjalis-poliitiline liit. Pärast 1. detsembril 1924. a Eesti iseseisvuse hävitamiseks tehtud riigipöördekatset Tallinnas tunti Baltikumis taas ärevust ja liiduidee muutus jällegi aktuaalseks, kuid Eesti rahustati N. Liidu poolt soodsate tellimuste pakkumise ja kaubavahtuse suurendamisega maha. Veelgi enam, N. Liit saavutas aktiivse Balti riikide koostöö pooldaja Karl Robert Pusta kõrvaldamise välisministri kohalt. K. R. Pusta pidi lahkuma Eesti kaubandus- ja tööstusrikkondade survele, kes lootsid N. Liidu paberit, tekstiili- ja nahatoodete tellimustele.² Balti liidu plaanidele anti viimane hoop ühelt

¹ W. Tomingas. Mälestused. New York, 1970, lk 336.

² H. Arumäe. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919—1925. Tln, 1983, lk 170—171.

Jüri
Ojaver.
«MALESTUS»
Granit.
53×7×42.
1987.
Tii
Veermäe
foto.

Jüri
Ojaver.
«ROHELINE
KATJASE».
Vaskplekk.
162×77×63.
1986.
Tiit
Veermäe
Foto.

poolt Läti-N. Liidu 1927. a majanduslepingu ja teisalt Eesti poliitiliste ringkondade lõhestamisega A. Birki skandaali abil, mis organiseeriti Moskvas 1926.—1927. aastal.³

1928. aastaks oldi N. Liidus veendunud, et Balti liidu küsimus on päevakorras maha võetud.⁴ See vastas sealseile huvidele, sest «sotsialismi ehitamine ühel maal» ning võimuvõitlus enamlaste parteis nõudis suuri pingutusi.

Pöördeline muutus toimus 1933. aastal, mil Stalinile vastandus tõsine Baltikumist huvitatud võistleja. *Pax sovietica*, mis tugines Poola-Saksamaa ja Poola-Leedu vastuoludele, ei õigustanud ennast enam, sest alanud Poola ja Saksamaa lähenemine lõppes nende mittekallaletungilepingu allakirjutamisega 1934. a jaanuaris.⁵ Selle vältimiseks püüdis N. Liit kasutada traditsioonilist võtet — tekitada vastuolusid naabrite vahel. 1933. a detsembris pakuti Poolale võimalust alla kirjutada nn Balti deklaratsioonile: «NSV Liit ja Poola avaldavad ühise deklaratsiooni nende kindlast otsusest kaitsta ja kindlustada rahu Ida-Euroopas. Mõlemad riigid peavad selle rahu vältimatuks tingimuseks endise Vene impeeriumi koosseisust eraldunud uute poliitiliste moodustiste täielikku majanduslikku ja poliitilist sõltumatust. See sõltumatus on mõlema riigi hoolitsuse objektiks. Ohu korral Balti riikide sõltumatusele kohustuvad N. Liit ja Poola viivitamatult kontakti astuma ja olukorda arutama.»⁶

Ettepaneku vastuvõtmine oleks tekitanud arusaamatusi Poola ja Saksamaa vahel, tagasilükkamine aga «tõestanud» Poola vaenulikkust N. Liidu ja Balti riikide vastu. Poola siiski keeldus põhjendusega, et Saksamaa ning Balti riigid ei nõustuks deklaratsiooniga ja nendega ei soovita suhteid rikkuda. Pealegi jäi selgusetuks, kes pidi «hoolitsema» Poola sõltumatuse eest.

Nüüd pöördus N. Liit analoogilise ettepanekuga Saksamaa poole. 28. märtsil 1934 tehti Berliinile ettepanek tagada ühiselt Balti riikide julgeolekut. Sealsetele võimudele meeldis väljend «endise Vene impeeriumi koosseisust eraldunud poliitilised moodusti-

sed», kuid ei nõustunud Leedu terviklikkuse garanteerimisega.⁷

Euroopas oldi sel ajal suuremate jõumängudest ärevuses. Juba 1933. a veebruaris reorganiseeriti nn Väike-Antant. Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Rumeenia kohustusid tihedamalt kooskõlastama oma välispoliitikat. Aasta hiljem sõlmiti Ateenas Balkani Antant (Jugoslaavia, Kreeka, Rumeenia ja Türgi).

Olukorra kindlusetuse tõttu välditi Balti riikides esialgu ametlikke ettepanekuid. Algas tehti poolametlikult. 27. aprillil 1933 asutati Riias uus organisatsioon — «Baltijas Ünijas», mille esimeheks sai Läti ekspresident Gustavs Zemgals ja peasekretäriks endine saadik Moskvas Karlis Ozols. Ühing hakkas välja andma büllettäni. Uue organisatsiooni taga olid Balti riikide vastastikused sõprusühingud. 29.—30. aprillini 1933 toimus Riias Läti-Leedu ja Leedu-Läti ühingute juhataste istung, kus osalesid ka Leedu-Eesti ja Läti-Eesti ühingu esindajad. Vastuvõetud resolutsioonis öeldi, et kolme Balti riigi liit on vajalik ja tema asutamist ei saa edasi lükata. Otsustati moodustada ühine büroo, mille tööga liitüksid ka Eesti vastavate ühingute esindajad. Samal ajal hakkas Riias ilmuma Läti-Eesti ühingu kuukiri, mis samuti toetas Balti liitu.

Järjekordsel Eesti ja Läti välisministeeriumi esindajate kohtumisel 1933. a augustis arutati 1923. aasta kaitselepingu pikendamise ja Balti liidu küsimusi. Eesti-Läti liitu otsustati Väike-Antanti eeskujul laiendada, arutati võimalust luua ühine sekretariaat või nõukogu. Läti esindaja Wilhelms Munters pani ette tihendada kindralstaapide koostööd ja nende sidemeid välisministeeriumidega. Ta pidas vajalikuks koostada nimekiri seadustest, mida ei tohiks enne naabrite tutvustamist parlamendile esitada. Balti liidu kohta arvati, et oleks õige aeg Leedu kaasatõmbamiseks ja temaga poliitilise lepingu sõlmimiseks. W. Muntersi sõnul jäänuks see küll demonstratiivseks žestiks, kuid tal oleks suur tähtsus Balti riikide ühtsuse näitamise seisukohalt.⁸

Eesti-Läti uuele liidulepingule kirjutati alla 17. veebruaril 1934. aastal. Selles nähti ette ka kolmandate riikide ühinemise võimalus. Leedu suhtumine sellisesse väljakutsesse olenes paljuski N. Liidu hoiakust, sest senistes pingelistes suhetes Poola ja Saksamaaga oldi Moskvas ikka ja jälle mõistmist leidnud. Soome teatas, et ei soovi mingeid liite ega blokke Balti riikidega.⁹

³ Eesti saadik Moskvas A. Birk viidi OGPU abil niikaugele, et ta kirjutas alla artiklitele N. Liidu lehtedes, milles Eesti valitsust ja kindralstaapi süüdistati agressiivsetes plaanides N. Liidu vastu. Artiklite ilmumise järel loobus Eesti mitmepoolsetest ja nõustus kahepoolsete läbirääkimistega N. Liiduga mittekallaletungilepingu sõlmimiseks.

⁴ Документы внешней политики СССР. Т. XI. М., 1966, lk 298.

⁵ G. von Rauch. Geschichte der Baltischen Staaten. Stuttgart, 1970, lk 168.

⁶ Документы ... Т. XVI М., 1970, lk 747.

⁷ Документы ... Т. XVI. М., 1971, lk 217.

⁸ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 12, s 897, l 190.

⁹ Документы ... Т. XVII. М., 1971, lk 172—173.

24. veebruari tähistati Leedus 1934. aastal eriti pidulikult. Eesti saadik Johan Leppik kirjutas, et Kaunase vanemate elanike hinnanguil pole varem nii suurejoonelisel tähistatud ühegi välisriigi tähtpäevi. Leedu-Eesti ühingu pidulikul koosviibimisel osales esmakordselt Leedu välisminister Dovas Zaunius, kes kinnitas Leedu valmisolekut koostööks Eesti ja Lätiaga.¹⁰ Leedu saadik Tallinnas Bronius Pailide andis märtsis Eesti välisministrile ja teistele tegelastele üle hulga Leedu aumärke.

Eestis suhtuti Leedu aktiivsuse kasvu mõninga skepsisega, sest Leedu-N. Liidu suhted polnud saladuseks. N. Liidu erilist huvi Leedu vastu tunnistas Maksim Litvinov Prantsuse saadikule Moskvas 10. aprillil 1933, väites, et «me oleme huvitatud kõigi Balti riikide ja eriti Leedu sõltumatuse säilitamisest».¹¹ Eesti saadik Kaunases arvas 7. aprillil 1934. aastal, et «praegu ei saaks Leedu ilma Vene õnnistuseeta ühtegi välispoliitilist aktsiooni ette võtta. Kõik oleneb sellest, kas Moskva käesoleval momendil omale kasulikuks peab Balti bloki moodustamise ja Poola-Baltikum koostööd või mitte».¹² Hiljem hoiatas Karl Tofer Moskvas, et Leedut ja N. Liitu näib siduvat eriline vahakord, mis vajaks selgitamist.¹³ Eesti ja Läti ajakirjanike ringreisi ajal N. Liitu 1934. a mais tunnistas «Izvestija» välisosakonna toimetaja, et Leedu memorandum pole esitatud ilma Moskva tagantõukamiseta.¹⁴

Nimelt oli Leedu välisminister D. Zaunius 25. aprillil 1934. a palunud Eesti ja Läti saadikud enda juurde ning esitanud neile Leedu memorandumile ettepanekuga tihedamaks koostööks, kutsudes üles «vahetule suhtlemisele»,¹⁵ mille all mõeldi kolme riigi välisministrite kokkusaamist. Leedus aimati, et vastus memorandumile oleneb eeskätt Eestist — järgmisel päeval vahetati Kaunases uue Eesti-Leedu kaubalepingu ratifitseerimiskirjad ning saadik J. Leppikule anti üle Gediminase I. järgu orden.

1934. aasta kevadeks oldi Eestis kindel, et N. Liit on asunud Balti liidu loomist toetama. Juba eelmise aasta mais oli Eesti saadik Moskvas Julius Seljamaa külastanud

Maksim Litvinovit. Viimast huvitas, kuidas Eesti valitsus suhtub arvukatesse artiklitesse Balti liidust, mis sel ajal ajakirjanduses ilmusid. J. Seljamaa vastas ettevaatlikult, et välisminister pole seni ühtki avaldust teinud. Seepeale küsis Litvinov otse: kas ei oleks Balti liitu vaja vastukaaluks Saksa agressioonile?¹⁶ 1933. a septembris teatas välisminister Ants Piip Eesti saadikutele, et lahkuv N. Liidu saadik Fjodor Raskolnikov oli toonitanud: «nõukogud» on jõudnud arusaamisele Balti riikide kui puhvri vajalikkuses. Sama oli öeldud ka Eesti uuele saadikule Moskvas Karl Toferile.¹⁷ Riigikogu väliskomisjonis konstateeriti 1933. aastal samuti, et N. Liit toetab Balti liidu loomist.¹⁸ 1933. a lõpul asus Eesti välisministri kohale senine Moskva saadik J. Seljamaa. 16. aprillil 1934. a Riigikaitse Nõukogus esinesed teatas ta, et Eesti rahvusvaheline seisund on praegu parem kui kunagi varem 15 aasta kestel. Kui poolteist aastat tagasi Balti riigid ei saanud ette võtta mingit ühist aktsiooni, siis nüüd N. Liit ise kutsub neid sellele. Tema sõnul peeti varem Moskvas Balti riike ajutiseks nähtuseks, kuid praegu ei soovita Saksamaad oma naabrusse.¹⁹ Umbes samal ajal vestles välisministri abi Heinrich Laretei uue N. Liidu saadiku Aleksei Ustinoviga. Viimane tundis huvi, kui kaua Eesti mõtleb veel neutraalseks jääda, sest kaitset ei saa ju organiseerida mõne päeva või nädalaga, vaid selleks tuleb juba varakult kokku leppida. A. Ustinov hoiatas, et N. Liit ei võta Saksa kallaletungi vastu omal pinnal.²⁰

7.–8. mail 1934 arutasid Eesti ja Läti esindajad H. Laretei ja W. Munters Leedu memorandumit. W. Munters oli valmis kutsuma Leedut ühinema Eesti ja Läti 1923. a liidulepinguga. H. Laretei meenutas, et kuigi Poola seisukoht on segane, peaks seda täpsustama ja arvestama. Kindlasti tuli tema arvates selgitada, mida memorandumis mõeldi «eriliste probleemide» all. Eesti ja Läti ei soovinud endale võtta kohustusi Vilniuse ega Klaipeda küsimuses. Otsustati informeerida ka Poolat ja kinnitada viimasele; et Leedu ühinemine ei tähenda veel *bloc ferme*'t.²¹

Kolme Balti riigi välisministrid kohtusid 7.–8. juulil 1934 Kaunases. Läbirääkimistel tekitas probleemne küsimus, kuidas seostada Leedu ühinemist Eesti ja Läti senise koos-

¹⁰ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 1, s 674, l 8.

¹¹ H. Arumäe. NSV Liidu välispoliitika dokumendid Balti riikide julgeolekust 1930. aastate kestel. — ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused 2, lk 132—145.

¹² Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 14, s 2, l 34.

¹³ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 13, s 782, l 37.

¹⁴ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 14, s 8, l 11.

¹⁵ B. Kaslas. The Baltic Nations. The Quest for Regional Integratism and Political Liberty. Estonia, Latvia, Lithuania, Finland, Poland. Pittston, 1976, lk 174—175.

¹⁶ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 13, s 532, l 8.

¹⁷ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 13, s 769, l 33.

¹⁸ E. Uustalu. Riigikogu väliskomisjonide protokollid 1929—1934 ja 1938—1939. — Eesti tagasivaates. Stockholm, 1987, lk 33.

¹⁹ Eesti Riigiarhiiv, f 988, n 1, s 2, l 55.

²⁰ H. Laretei. Saatuse mängukanniks. Lund, 1970, lk 191—192.

²¹ Eesti Riigiarhiiv f 957, n 13, s 782, l 33.

tööga ning viimaste nõue võtta lepingusse õigus see tühistada, kui Leedu teeb mingi sammu Viini suunas. Leedu ühinemiseks 1934. a 17. veebruari lepinguga tuli selle punkte muuta. Tulemuseks oli uus leping.

N. Liit osutas kujunevale liidule taas oma poolehoidu. Vahetult välisministrite kohtumise eel teatati, et Leedult ostetakse täiendavalt põllumajandussaadusi 1 miljoni rubla eest. Ühtlasi anti mõista, et enda raskuste tõttu poleks tarbekaupa soodne osta, sellega tahetakse vaid sõbralikku Leedut poliitiliselt toetada.²² Leedu põllumajandussaaduste eest pakkus Moskva vastu 250 kahurit.²³ H. Arumäe andmetel toimusid sõjatehnika müügi- tehingud Leedu algatusel.²⁴

Pärast Balti liidu vormistamist lõpetati ka Eesti ja N. Liidu läbirääkimised ning 1934. a oktoobris sõlmiti uus Eesti-N. Liidu majandusleping, mis garanteeris Eestile 800 000 kuldrublase aastatellimuse.²⁵

Moskva eriline huvi ja toetus Balti liidule oli seletatav N. Liidu—Prantsusmaa edukate läbirääkimistega 1933.–1934. a, mille käigus kujunes välja Idapakti ehk Ida-Locarno kava. Selles regionaalses vastastikuse abistamise lepingus pidid osalema N. Liit, Poola, Saksamaa, Tšehhoslovakkia ja Balti riigid, võimalikuks peeti Soome liitumist. N. Liit pidi astuma Rahvasteliidu liikmeks ja ühinema Locarno lepingutega (tagama Prantsusmaa idapiire); samal ajal lubas Prantsusmaa abi, kui N. Liitu ründab mõni paktis osalejatest (Saksamaa). Maksim Litvinov ja Jean Louis Barthon leppisid kokku vaadelda Balti riike ja Soomet kui tervikut, kelle suhtes kehtib lepingus ettenähtud vastastikuse abistamise kohustus. Ida-Locarno plaani oli lihtsam realiseerida, kui Balti riikide formaalne ühendus ka juriidiliselt vormistada. Varem Balti liidu loomiskatsetele vaenulikult reageerinud N. Liidust sai sellise liidu pooldaja.

Augusti viimastel päevadel suudeti tulevase liidulepingu tekst lõplikult kooskõlastada ning see parafeeriti. 1. septembril 1934 tervitas lepingu sõlmimist «Pravda», arvates, et Balti riikide koostöö võib anda häid tulemusi. Sarnane seisukoht ilmus 14. septembril ka «Izvestijas». Ühtlasi sisaldasid artiklid hoiatust Balti riikidele, et nad peavad vältima imperialistlike ringkondade kavatsusi seda koostööd nurja ajada. Moskvale sobis Euroopas süvenev arvamus Balti riikidest kui N. Liidu satelliitriikidest.

²² Документы... Т. XVII. М, 1971, lk 437.

²³ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 14, s 6, l 273.

²⁴ H. Arumäe. Kahe ilma piiril. Tln, 1979, lk 105.

²⁵ Eesti lepingud välisriikidega 1934–1935. Kd XII. Tln, 1935, lk 324.

1934. a septembris tõmmati Genfis viimase poolteise aasta sündmustele Ida-Euroopas joon alla. N. Liit reguleeris suhted Rumeenia ja Tšehhoslovakkiaaga ning ta võeti Rahvasteliidu liikmeks. 12. septembril kirjutati samas alla «Balti Antanti» lepingule. Kogu Idapakti kava aga nurjus, sest Poola ja Saksamaa ei nõustunud selles osalema. N. Liit ja Prantsusmaa püüdsid Idapakti küll hiljemgi ellu viia, kuid kavandatud kujul ei õnnestunud see kunagi.

Üksmeele- ja koostööleping Eesti, Läti ja Leedu vahel ei sisaldanud sõjalist kaitsekohustust ega vastastikuse abistamise nõuet. Siiski astus Leedu suhtes selleks suunas. 1934. a sügisel soovis nende kindralstaabi ülem külastada Lätit ja Eestit, et sellekohaseid läbirääkimisi pidada.²⁶ Sõit Riiga saigi teoks, kuid 1935. a 22. jaanuari ringkirjas saadikutele selgitas Eesti välisminister, miks Tallinnas sellest keelduti. Ta teatas, et Eesti kindralstaap ja välisministeerium on külastäigu vastu, sest algselt ei kavandatud sõjalist koostööd ja Leedu ise ei soovinud seda. Teiseks kardeti Eestis, et Leedu kindralstaabi ülema sõit tekitaks asjatuid kahtlusi Balti liidu suhtes. Kartuses Saksamaa ja Poola (mitte N. Liidu) reageeringu ees soovitati visiiti edasi lükata.²⁷ Varem oli Eesti kindralstaabi vastuluureosakonna ülemat Richard Maasingut külastanud Leedu Tallinna saatkonna sekretär, kellele olevat N. Liidu saatkonnast seletatud, et keeldumise taga võis olla Saksamaa. R. Maasing selgitas keeldumist kolme asjaoluga: 1) Leedu sõjaväe juhfd ja välisministeerium olid 16 aasta jooksul vältinud igasugust sõjalist koostööd Eestiga; 2) eelmine välisminister D. Zaubius oli Balti liidu eelkonverentsil toonitanud, et liidul ei tohi olla sõjalist maiku; 3) enne peab arene-ma majanduslik ja poliitiline ning alles seejärel sõjaline koostöö.²⁸

Leedu taotles sõjalist koostööd hiljemgi. Balti riikide kindralstaapide suurimaks ühisürituseks jäi nende ülemate visiit Moskvasse 1936. a kevadel, kus järjekordselt tehti ettepanek vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseks.²⁹ Balti riikide keeldumisele järgnes 1936. a novembris Andrei Ždanovi ähvardus, et N. Liit võib oma «Euroopa-akna» laiendamiseks kasutada Punaarmeed.³⁰ Siiski julgeti veel kord keelduda ka järgmisel aastal, kui Puna-

²⁶ E. Anderson. The Baltic Entente 1914—1940: Its Strength and Weakness. — The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Stockholm, 1988, lk 82.

²⁷ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 13, s 764, l 66.

²⁸ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 14, s 6, l 281.

²⁹ Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 14, s 29, l 14—16.

³⁰ The Baltic States: A Survey of the Political

armee kindralstaabi ülem Aleksandr Jegorov tuli vastukülaskäigule Balti riikidesse.

1934. a oli seega kujunemas vastastikuse sõjalise abistamise pakt Balti riikide vahel, mis vastavalt Idapaktile oleks laienenud ka N. Liidule kui naaberriigile. Siis tõrkusid Eesti ja Läti pakti vastu N. Liiduga, jõuga neid veel mõjutada ei saadud. Leedu osa Idapakti plaanis selgitavad kindlasti välja sealsed ajaloolased. Eesti paremaid väliskommentaatoreid Harald Tammer tunnistab, et 1934. a seisnes Eesti välispoliitika vaid kohanemises jäljest tulevate algatustega. Viis aastat hiljem sunniti Balti riigid vastastikuse abistamise lepingutele N. Liiduga alla kirjutama ühekaupa.

ÜKSMEELE JA KOOSTÖÖ LEPING EESTI, LÄTI JA LEEDU VAHEL.

Eesti Vabariigi Riigivanem, Läti Vabariigi President ja Leedu Vabariigi President, otsustades arendada koostööd nende kolme Maa vahel ja soodustada lähemat üksmeelt Balti riikide vahel, juhitud kindlast tahtest aidata kaasa rahu alalhoiuks ja kindlustamiseks ja ühtlustada oma välispoliitikat Rahvaste Liidu Pakti põhimõtete vaimus,

otsustasid sõlmida lepingu ja nimetas selleks oma täisvolinikkudeks:

Eesti Vabariigi Riigivanem:

Tema Ekstsellentsi härra Julius Seljamaa, Välisministri,

Läti Vabariigi President:

Härra Vilhelms Munters'i, Välisministri Peasekretäri,

Leedu Vabariigi President:

Tema Ekstsellentsi härra Stasys Lozoraitis'e, Välisministri, kes pärast oma heas ja nõutud vormis leitud volituste vahetamist leppisid kokku järgmises:

Artikkel 1.

Et ühtlustada oma rahupüüdeid, kolm valitsust kohustuvad leppima kokku ühise tähtsusega välispoliitilistes küsimustes ja vastastikkult teineteisele andma poliitilist ja diplomaatilist abi oma rahvusvahelistes suhetes.

Artikkel 2.

Esimeses artiklis taotletud eesmärgi saavutamiseks Kõrged Lepinguosalised otsustavad

and Economic Structure and the Foreign Relations of Estonia, Latvia and Lithuania. London, 1938, lk 86

kutsuda ellu kolme Maa välisministrite perioodilised konverentsid, mis leiavad aset korrapäraselt vähemalt kaks korda aastas, järjekorras iga kolme Riigi territooriumil. Ühe Kõrge Lepinguosalise soovil ja ühisel nõusolekul võivad leida aset erakorralised konverentsid kas ühes neist kolmest Riigist või väljaspool nende territooriumi.

Konverentsi juhatab selle Riigi välisminister, kelle territooriumil konverentsi peetakse; kui aga konverents astub kokku väljaspool kolme Riigi territooriumi, siis on selle juhatajaks selle Maa välisminister, kelle territooriumil aset leidis viimane konverents.

Tegev juhataja hoolitseb tema juhatusel peetud konverentsil vastuvõetud otsuste täitmise eest, ning tarviduse korral tehakse temale ülesandeks hoolitseda nende otsuste teostamise eest rahvusvahelise läbikäimise alal.

Eesti ja Läti välisministrite vahelised perioodilised konverentsid, mis on ette nähtud Riias 17. veebruaril 1934 allakirjutatud Eesti-Läti liidu korraldamise lepingu artiklites 1 ja 2, asendatakse käesoleva lepingu maksvuse kestusel ülalnimetatud konverentsidega.

Artikkel 3.

Kõrged Lepinguosalised tunnustavad erilaadsete probleemide olemasolu, mis võiksid raskendada ühtlast suhtumist nendesse. Nad nõustuvad, et need probleemid moodustavad erandi käesoleva lepingu esimeses artiklis kindlaksmääratud kohustustest.

Artikkel 4.

Kõrged Lepinguosalised püüavad lõpetada vastastikusel kokkuleppel õiguse ja õigluse vaimus kõik küsimused, mis võiksid seada nende huvid teineteise vastu, ja seda nii kiiresti, kui võimalik. Nad nõustuvad omavahel sõlmima lepinguid, mis paistavad olevat tarvilikud, et jõuda sellele sihile.

Artikkel 5.

Kolm valitsust annavad juhtnööre oma diplomaatilistele ja konsulaaresindajatele välismaal, samuti ka oma delegaatidele rahvusvahelistel konverentsidel, et luua kohast kontakti.

Artikkel 6.

Kõrged Lepinguosalised kohustuvad nüüdsest peale teatama teineteisele lepingute tekstid, mis üks neist on sõlminud ühe või mitme teise riigiga.

Artikkel 7.

Käesolev leping on avatud ühinemiseks ka kolmandatele riikidele, kuid säärane ühinemine võib aset leida ainult Kõrgete Lepinguosaliste ühisel nõusolekul.

Artikkel 8.

Käesolev leping ratifitseeritakse; ta astub jõusse kohe peale ratifikatsioonikirjade deponeerimist, mis toimub Riias. Läti valitsus annab üle igale teisele Kõrgete Lepinguosalisele tõestatud ärakirja ratifikatsioonikirjade deponeerimise protokollist.

Artikkel 9.

Käesoleva lepingu mõjuavalduse kestus on 10 aastat. Kui lepingut üles ei öelda ühe Kõrge Lepinguosalise poolt üks aasta enne seda tähtaega, pikendatakse ta vaikival nõusolekul, et kaotada maksvuse ühe aasta pärast peale seda, kui üks Kõrgetest Lepinguosalistest on ta üles öelnud.

Selle tõenduseks on kirjutatud alla käesolevale lepingule eelpool nimetatud Täisvolinikud ja asetanud sellele oma pitsid.

Tehtud Genfis, kolmes eksemplaris, 12. septembril 1934.

(L.S.) J. Seljamaa. (L.S.) V. Munters.
(L.S.) St. Lozoraitis.

(Eesti lepingud välisriikidega XII 1933—1934. Tallinn, 1935, lk 278—180.)

MAGNUS ILMJÄRV

EESTI SOOME VÄLISPOLIITIKAS 1938—1939.*

Mida teati Molotov—Ribbentropi paktist?

Augustikuu 23. päev üllatas maailma Nõukogude Liidu ja Saksamaa mittekallaletungi-lepinguga. Nii Baltimaades kui ka Soomes küsiti, missugune oli Moskvas sõlmitud lepingu hind. Erinevaid kanaleid pidi hakkas saabuma üsna ühesugust informatsiooni.

Juba 24.8. teatas Soome Berliini saadik välisminister Erkkole, et Baltimaad, osa Poolast ja Bessaraabia olid jäänud Nõukogude Liidu huvifääri. Soome asend jäi esialgu ebaselgeks (Wuorimaa, lk 109, 112—113; Pakkaslahti, lk 83).

Soome Moskva saatkonna nõunik oli arvamisel, et Nõukogude Liidu ja Saksa mittekallaletungi-leping oli juba isenesest mõlema maa seisukohast äärmiselt kasulik. Seepärast polevat põhjust uskuda, et leping oli tehtud kolmandate riikide arvel (Idman Mosvast 24.8. 1939 UM 5/C18).

Soome Londoni saadik Gripenberg kuulis 26.8. ühelt Türgi diplomaadilt, et Moskva lepingule lisandub salaprotokoll, millega

Eesti, Läti, Rumeenia ja Bulgaaria olid jäänud Nõukogude Liidu huvifääri. Mingist teisest allikast saadikuni jõudnud informatsioon kattus Türgi diplomaadilt saadud informatsiooniga, ent selles räägiti ka Soome sattumisest Nõukogude Liidu huvifääri (telegramm Londonist 26.8.1939/UM). Gripenberg informeeris kohe ka Eesti Londoni saadikut Tormat (ERA 957-14-700, 120).

USA Pariisi suursaadik William C. Bullit teatas 28.8. Soome saadikule Harry Holmale, et Moskvas sõlmitud leping puudutab peatselt valusasti nii Baltimaid kui Soomet (Holma Pariisist 28.8.1939 UM 5/C6).

Mannerheim tunnistas oma mälestustes, et ta oli teadlik sakslaste järeleandmisest venelastele ka Soome suhtes (Mannerheim, lk 47).

Tallinna jõudnud informatsioon ei jäta kahtlust, et Eestiski oldi teadlikud Molotov—Ribbentropi lepingu tagamaadest. 25. või 26.8 tuli Tartus Välisministeeriumi väliskaubandusosakonna juhataja Georg Mere juurde keegi baltisakslane (Schulzman?). See äsja Königsbergist saanud mees teatas *Auswärtiges Amt*'i-majanduspoliitilise osakonna

* Vt ka «Vikerkaar» 2 ja 5/90.

juhataja Karl Schnurre palvel Merele, et Moskvas 23.8. sõlmitud lepingule liitub sala-protokoll, millega Eesti ja Läti on jäänud Nõukogude Liidu huvisfääri (suulised andmed G. Merelt 8.4.1980). Schnurre oli mees, kes ise vahetult Moskva läbirääkimistel osales ja keda Meri hästi tundis. Meri edastas teate välisminister Selterile ja tema abile Oskar Öpikule. 24.8. oli Selter saatnud Ribbentropile õnnitlustelegrammi suurepärase tehingu puhul (A. Ots. Miks me kaotasime iseseisvuse. Stockholm, 1981, lk 82). Selter väitis Merele, et teade oli mõeldud edasiandmiseks Varssavisse, et mõjutada Poolat järele andma Saksamaa nõudmistele.

26.8. teati Eesti Sõjavägede Staabis, et Moskvas sõlmitud lepinguga on Balti riigid jäänud Nõukogude Liidu huvisfääri (Maasing, lk 46).

Molotov—Ribbentropi lepingu sõlmimise järel ilmus Prantsuse, Briti ja USA ajakirjanduses rida artikleid, milles räägiti, et 23.8. piiritleti huvisfäärid Ida-Euroopas. Nõukogude Liidu—Saksa mittekallaletungilepingus ei olnud midagi üllatavat. Skandinaavia- maade ajakirjanduses oli juba 20ndatel aastatel räägitud, mis juhtub, kui Nõukogude Liit ja Saksamaa peaksid ükskord kokku leppima. Ka Holsti piiririikide-poliitika polnud ju midagi muud kui selge nägemus sellest, et Nõukogude Liidu ja Saksamaa lähene mine on piiririikide julgeoleku seisukohalt äärmiselt ohtlik. Ometi jäid Baltimaad ja Soome passiivselt ootama Nõukogude Liidu aktsioone ega kooskõlastanud omavahel välis- ja sõjalispoliitilist tegevust. Loomulikult tegid natsid ka kõik selle takistamiseks. Nad kinnitasid järjekindlalt, et inglased ja prantslased tahtsid ohverdada Soomet ja Balti riike venelastele. 23.8. lepinguga olevat selline oht möödus, sest Saksamaa, kes tulevikus saab Ida-Euroopa olukorra määrajaks, ei nõustu sarnaste kombinatsioonidega mitte kunagi (ERA 495-11-41, 16; Palin Riias 14.09.1939 UM 5/C16). Sellised kinnitused ja ka varasemad tihedad kontaktid sakslastega löid 1939. a sügisel Baltimaade ja Soome juhtkonnas arvamuse, et Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud leping on ajutine nähtus, ja enne kui venelased suudavad midagi ette võtta, algab Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõda.

Saksamaa kallaletungiga Poolale 1.9.1939 algas Teine maailmasõda. Samal päeval Saksa Riigipäeval peetud kõnes kinnitas Hitler, et Saksamaa kavatseb austada väikeriikide erapooletust. Sõja algus tähendas Soome ja Baltimaade tõusmist Nõukogude Liidu huvi keskpunkti. Septembri esimesel päeval anti Soome valitsuse poolt marssal Mannerheimile volitused kutsuda sõjaväe-

teenistusse teatud osa reserviste. (Mannerheim, lk 49). Valmistumine sõjaks oli Soomes alanud juba 1939. a kevadel. Ka Läti ja Leedu alustasid reservistide kutsumist tegevteenistusse (ERA 495-11-42, 63, 65). Eestis mobilisatsiooni välja ei kuulutatud, ehkki Sõjavägede Staabile ja Välisministeeriumile saabunud informatsioon ei jäta kahtlust, et oli põhjust karta kõige tõsisemaid sündmusi.

Londonis ja Pariisis oldi veendunud, et Moskvas määrati kindlaks, kuidas korraldatakse Nõukogude Liidu ja Saksamaa suhted Balti aladel. Kolmepoolsetel läbirääkimistel esitati Nõukogude Liidu poolt ulatuslikke nõudmisi baaside rajamiseks Baltimaades ja Soomes. Liitlaste vastuabinõuna Baltimaadele ja Soomele suunduva Nõukogude Liidu surve tõrjumiseks tegi *Foreign Office* 7.9.1939 Riias, Tallinnas ja Helsingis asuvatele esindajatele ülesandeks informeerida asjaomaseid valitsusi Nõukogude Liidu poolt kolmepoolsetel läbirääkimistel esitatud nõudmistest (J. Nevakivi. Apu jota ei pyydetty. Helsinki, 1972, lk 44). 9.9. ütles Kaunases läbisõidul viibiv Prantsuse mereväeesindaja Cruillot Eesti sõjaväeatašeele kolonel Herbert Raidnale, et Balti riigid on Saksa-Vene kombinatsioonides määratud hävingule, ja süüdistas Balti riike koostöös natsidega (ERA 495-11-41, 16). Samal päeval teatas saadik Rei, et Moskvas ja Leningradis on alustatud varjatud mobilisatsiooni (ERA 957-17-7, 63). Kahe päeva pärast oli Punaarmee koondatud Poola piirile ja ootas käsku pealetungiks. Leedu sõjavägede ülemjuhataja kindral S. Raštikis rõhutas 13.9. kolonel Raidnale kõige tihedama koostöö vajadust Nõukogude Liidu välispoliitilise aktiivsuse puhul (ERA 495-11-41, 23). Piiririkkumise korral olid leedulased valmis avama venelaste pihta tule. Ka järgnevatel päevadel oli Kaunases ja Riias saabuv informatsioon ärevust tekitav.

17.9. ületas Punaarmee Poola piiri. Inglismaa ei reageerinud otsustavalt venelaste sõjakäigule Poolas. Sellest järeldati Moskvas, et inglased ei reageeri ka aktsioonidele Baltimaades. Motiiviks Nõukogude Liidu ekspansioonile Baltimaades sai 18.9.1939 Poola allveelaeva «Orzel» põgenemine Tallinna sadamast. Selter on hiljem tunnistanud, et «Orzeli» põgenemine oli võrdlemisi väikese tähtsusega vahejuhtum (K. Selter. Eesti välisministrina Moskvas. Eesti riik ja ... II, lk 39). Sellega võib nõustuda. Aga siit järeldub, et venelased alustasid Eestist seepärast, et Eestit peeti Berliinis Balti riikidest kõige Saksa-sõbralikumaks, kes oma poliitikaga pidi olema eeskujuks Lätile ja Leedule. Eesti sõjavägede staabiülem kindral

Reek oli 1938. a Saksa saadikule Frohweinile kinnitanud, et Saksa ja Nõukogude Liidu sõja korral on Eesti valmis mineerima Soome lahte blokeerimaks punalaevastiku tegevust, seda kõike salaja (T. Parming. Vabariigi juhtkond riigikriisi vahendajana. Metroo teine raamat. Stockholm, 1979, lk 94). Kas saab selliseid avaldusi teades rääkida, et Eesti oli 1930ndate aastate teisel poolel neutraalne riik? Venelased võisid 1939. a septembris olla kindlad: kui natsid omalt poolt annavad mõista, et vastastikuse abistamise leping on tekkinud olukorras Eesti jt Baltimaade huvides, läheb kõik libedasti.

Rootsi ajaleht «Stockholms Tidningen» rääkis juba «Orzeli» põgenemise päeval, et Nõukogude Liit vajab Baltimaade sadamaid ja Saksamaa nõustub sellega («Stockholms Tidningen» 18.9.1939). Järgnevatel päevadel teatati Berliinist Eesti sõjaväejuhtkonnale, et küsimus lahendatakse viisil, mille tõttu ei kannata Balti riikide integraliteet (ERA 495-11-41, 43). Ametlikult esitas Nõukogude Liit nõudmised Eestisse baaside rajamiseks 24.9. Moskvas visiidil olevale välisminister Selterile.

27.9. kinnitas Saksa Kaunase sõjaväeatašee kolonel Just Eesti Kaunase sõjaväeatašeele Raidnale, et Saksamaa on alati suuteline venelasi vaos hoidma. Balti riigid pidid niikaua, kuni sõda läänes kestab, olema huvitatud kiirest rahust, mõistes seejuures Nõukogude Liidu poolt tulevat ohtu. Saksa sõjaväeatašee poolt öeldi Raidnale, et rahu Nõukogude Liiduga on antud hetkel kasulik kõigile peale venelaste, sest kui idas tekib sõda, siis tähendab see Nõukogude Liidu lõppu (ERA 495-11-41, 44—45).

Laidoner alahindas Punaarmee ja Nõukogude Liitu. Kindrali arvates polnud venelased suutlised vastu panema hästi organiseeritud Saksa armee rünnakule (ERA 495-12-264,91). Selle asemel et võidelda, otsustati sõlmida sõjaline liit riigiga, kelle hukkamises ei kaheldud. Oktoobris ütles Laidoner Rootsi Tallinna esindajale, et Eesti ei oleks suutnud venelaste rünnakule vastu panna isegi mitte üht nädalat. 31.12.1939 hooples Laidoner Rootsi esindaja ees, et Eesti oleks suutnud osutada venelastele samasugust vastupanu kui Soome (Gallienne Tallinnast 13.2.1940 FO 371/24758/4207).

Hitler tahtis veel 1939. a sügisel saavutada läänerindelt kiiret lahendust, enne kui Inglismaa või koguni Nõukogude Liit oleks suutnud koondada jõude Saksamaa vastu. 27.9., päeval, mil toimus Justi ja Raidna vestlus, teatas Hitler *Wehrmacht*'i juhtidele otsusest rünnata läänes veel samal aastal. Hitleri meelest ei võinud Saksamaa jääda ootama päev-päevalt võimsamaks muutuva

vaenlase rünnakut. Sõda läänes loodeti lõpetada jõuluks (H. A. Jacobsen. Fall Gelb, Der Kampf um den deutschen Operationsplan zur Westoffensive 1940. Wiesbaden, 1957, lk 7—8, 14; ERA 495-12-167, 212).

Eesti Helsingi saadik Rudolf Möllerson püüdis kahel päeval saada kokku välisminister Erkkoga (Mamers, lk 98). Eestile kriitilistel septembripäevadel ei leidnud Soome välisminister aega Eesti saadiku vastuvõtmiseks. Möllerson oli sunnitud vestlema välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Aaro Pakkaslahtiga, kellelt kuulis, et «*Suomi on pohjoismainen, ei balttilainen valtio*» ja seepärast ei saa Soome Eesti heaks midagi suuremat teha. Nõukogude Liidu ja Saksamaa uus suhtumine Baltimaadesse arvati Helsingis olevat küsimus, mis ei puuduta Soomet (Pakkaslahti, lk 123).

Möllersoni—Erkko konflikti põhjal on hiljem väidetud, et Eesti saadik palus Soomelt sõjalist abi. Möllerson ei saanud seda teha, sest tal puudus informatsioon sündmuste käigust.

Talvesõja ajal põhjustas kahe maa vahel korraldusel kriitilistel septembripäevadel vastastikuseid süüdistusi ja mitmesuguseid kuulujutte, mida levitati eelkõige Eesti poolt. Ühe versiooni järgi oli Eesti juba enne välisminister Selteri esimest Moskva-reisi küsinud, kas Soome on valmis Eestit abistama. Teise versiooni kohaselt oli selline pöördumine aset leidnud Selteri esimese Moskva-reisi järel. Kolmanda versiooni järgi oli Eesti valitsus palunud abi Soomelt ja Lätilt, millele Soome oli vastanud jaatavalt, Läti eitavalt.

1940. a. alguses, kui olukord rindel oli lootusetu ja Soomes loodeti Eesti sõtta astumisele, võeti välisminister Tanneri käsul Erkkolt ja Pakkaslahtilt seletus käitumise kohta Eestile kriitilistel septembripäevadel. Erkko ütles selles, et Eesti poolt mingit abi ei palutud, kuid tema olevat palunud Pakkaslahtil 27. 9. Möllersonilt küsida, kas Soome saab kuidagi Eestit abistada. Pakkaslahti vastava küsimuse peale oli Möllerson vastanud, et asjast huvitatud välisriikide diplomaatilised sammud, näiteks Berliinis, oleksid Eestile kindlasti teretulnud, aga temal on raskevõitu midagi enamat ütelda, kuna ei ole teateid sellest, missuguste demaršidega on Eesti poolt Berliinis esinetud (Tanner, Erkko, Pakkaslahti 17.1.1940. UM 12 L Viro 1940—1941). Hiljem Möllerson seda küsimust enam ei puudutanud. Eesti saadik Rootsis H. Laretei tunnistab, et ka tema oli Moskva läbirääkimistest puudulikult informeeritud (H. Laretei, 1954, lk 20). Eesti Pariisi saadik Otto Strandmann ei teadnud veel 28.9. peaaegu mitte midagi sellest, mis

oli Nõukogude Liidu ja Eesti vahel toimumas. (Holma Pariisist 28.29.1939 UM 5/C6). Eesti Londoni saadikut Tormat informeeriti 28.9. Torma ei suutnud uskuda, et Eesti valitsus üldse sai selliselt aluselt, mis tähendas iseseisvuse likvideerimist, läbirääkimisi pidada. Saadiku arvates oluks parem võidelda — kui lootusetu see ka ei olnud. Ta uskus, et Läti oleks võidelnud koos Eestiga (Collier'i üleskirjutus 28.9.1939. FO 371/23689/1522). Laidoner ütleb kõnes sõjaväejuhtidele 1.1.1940: «Eestis on inimesi, kes arvavad nagu oleksime pidanud Soome appi kutsuma. Me katsusime teha kõik mis võimalik» (ERA 495-11-43). Mõned päevad hiljem vestluses Lauri Kettuneniga tunnistab Laidoner, et baaside lepingu sõlmimise eel Soomega asja üldse ei arutatud (Kettunen 14.1.1940 UM 7 EViir).

Soome välisministriüriumi informeeriti Eestile esitatud nõudmistest 26.9. saadik Hynnineni kaudu. Ka Läti Tallinna saadikut ei informeeritud kohe. Lisaks sellele oli Läti välisminister Munters äärmiselt hämmastunud, et Selter, olles Riias läbisõidul teel Moskvas Tallinna ja seejärel Tallinnast Moskvasse, ei püüdnudki võtta temaga kontakti (Palin Riist 28.9.1939 UM 5/C16), 12.9.1934 Genfis sõlmitud Eesti—Läti—Leedu sõpruse ja koostöö lepingus, mis sai Balti liidu aluseks, oli nähtud ette konsulteerimine kõiki lepinguosalisi huvitavates välispoliitilistes küsimustes ning vastastikune poliitiline diplomaatiline abistamine (Eesti lepingud välisriikidega XII 1933—1934, Tallinn, 1935, lk 278). Antud olukorras tulnuks seega kokku kutsuda Balti liidu välisministrite erakorraline konverents ja taotleda ühist esindatust Moskvast. Sõjalise vastupanu korral oleks Balti sõjaline liit käsutanud 20—25 diviisi. Repressioonides laostunud Punaarmee vastu oluks see arvestatav jõud. Võrdluseks: Talvesõja alguspäeval käsutas Soome 20 diviisi.

Teise maailmasõja ajalugu tunneb kokku kuut Euroopa riiki, mille valitsused agressiooni tõttu praktiliselt ilma sõjalise vastupanuta maalt lahkusid. Eesti okupeerimine ja (annekteerimine?) ilma lepinguta võinuks pakkuda teistsuguseid lahendusi. 1939. a sügisel oli Eestil jt Baltimaadel liitlane maailma avaliku arvamuse näol olemas. Piisanuks mõnest tegelikku olukorda kajastavast võõr- ja omakeelsest raadiosaatest, et mobiliseerida maailma avalik arvamus ja Baltimaade rahvad oma iseseisvuse kaitsel. Paraku pandi kogu riigi tulevik Eesti juhtide poolt ühele kaardile, milleks oli Hitleri-Saksamaa. Naivselt usuti, et Saksamaa taastab Eesti iseseisvuse (E. Tambek. Tõus ja Mõõn I. Toronto, 1964; O. Angelus. Tu-

hande valitseja maa. Stockholm, 1965). Autoriteediks sellise välispoliitika ajamisel oli parlamendi väliskomisjoni esimees ja sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner. Kui Tallinnas räägiti Pagari tänava välispoliitika, siis ei olnud see juhuslik. Laidoneri abi, luureülem kolonel Maasing oli mees, kelle sidemeid ja informatsiooni kindral usaldas (Mamers, lk 54; ERA 957-14-442, 83). 1936. a suvel oli Berliinis Maasingu ja Canarise vahel sõlmitud koostööleping Eesti kaitseks Nõukogude Liidu vastu (H. Öhne. Patriot im Zwielficht. München, 1976, lk 234; A. Ots, lk 90). Maasingu tihedad sidemed *Abwehr*'iga ei jäänud ka Eestisse akrediteeritud välisriikide sõjaväeatašeedele märkamatuks. Isegi Soome sõjaväeatašee Erkki Hallakorpi ei hābenenud nimetada Maasingut avalikult Saksa spiooniks (ERA 495-12-167, 228).

Veel 1939. a märtsis Tšehhoslovakkia sündmusi kommenteerides oli Laidoner nimetanud president Emil Hachat āraandjaks ja kinnitanud, et Eestis ei saa kunagi midagi sellist juhtuda (ERA 2553-1-85, 6). Ka kolmepoolsete läbirääkimiste ajal 1939. a suvel mõisteti, et punasõdurite sattumine Eesti territooriumile tähendab iseseisvuse lõppu. Siis lubati end kaitsta. Septembris aga määgiti Laidoneri, Pätsi ja Selteri poolt Eesti iseseisvus mõne päevaga maha. Kõik see sai võimalikuks ka seepärast, et 1934. a peale, mil toimus Pätsi ja Laidoneri riigipööre, oli rahvalt võetud võimalus vabalt kaasa rääkida oma tulevikku kujundamisel. 1930ndate aastate teise poole Eesti oli riik ilma tõelise rahvaesinduse ja demokraatiata. Otsuseid sise- ja välispoliitikas langetati riigivõimu teostajate hoiaku alusel. Kriitilisel hetkel puudus side autoritaarse režiimi ja rahva vahel. Rahu sellise hinna eest, nagu see saavutati, sai rahva tulevikule saatustlikumaks kui õnnetu sõda. Väide, et tānu abitule alistumisele ja baaside lepingule tapsid ja küüditasid venelased vähem kui sõjalise vastupanu või ilma lepinguta alistumise korral, on absurdne. Kas oleksid inglased ja ameeriklased läinud 1941. a Nõukogude Liiduga koostööle, kui kolm Balti rahvast oleks veetud Siberi avarustesse? Moskvas vaadatuna oli kogu määg läbi nāha. Hoopis see suurendas repressioonide ulatust.

Berliinis muidugi rõõmustati, kui 28.9. Nõukogude Liidu ja Eesti vastastikuse abistamise lepingule alla kirjutati. Üks Saksa kindralstaabi ohvitser ütles Soome sõjaväeatašeele Victor A. Sundmanile: «Me ei uskunud, et nad nii kergelt alistuvad.» Soome Berliini sõjaväeatašeele kinnitati, et venelased võtavad vaid selle, mida võib saada ilma igasuguse riskita (Sundman Berliinist

2.10.1939 SArk 1621/38). Oli selge, et nüüd järgnevad Eestile ka Läti ja Leedu ning Nõukogude Liidu ja Baltimaade majanduslik abi Saksamaale sõja jätkamiseks läänes on kindlustatud. Lääne-Saksa ajaloolase Andrease Hillgruberi järgi ei oleks Saksamaa 1939. a sügisel ilma idast tuleva majandusabita suutnud kontrollida olukorda läänes (A. Hillgruber. *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940—41.* Frankfurt am Main, 1965, lk 31). 1939. a sügisel jätkus Saksamaale sõjamaterjale vaid kaheks kuuks. Briti ja Prantsuse mereblokaadi tõttu liikusid Saksa kaubalaevad veel vaid Läänemeres. Arvestades Nõukogude Liidu ääretult halbasid teelusid oleks sõda Nõukogude Liidu ja Baltimaade vahel teinud idast tuleva majandusabi olematuks.

Natsid mängisid 1939. a sügisel Eesti ja Soome suhtes lahtiste kaartidega. Saksa Helsingi ja Tallinna sõjaväeataäse oberst Horst Rössing ei teinud mingit saladust sellest, et 23.8. leping sõlmiti Soome ja Balti riikide arvel. Rössing ei varjanud Saksamaa sõjaplaane, ega ka seda, et Saksamaa vajab hädasti Nõukogude Liidu ja Baltimaade majandusabi toidu- ja toorainete näol. Ta virises vaid Nõukogude Liidu halbade teolude pärast ja märkis, et kui seda ei suudeta korraldada, võib Saksamaa olukord muutuda raskeks (ERA 495-12-167, 217-218). Eestis ja Soomes hoiduti Saksamaa süüdistamisest. Saksamaal seisis läänes ees võitlus elu ja surma peale. Mõisteti, et see oli esimene faas võitlusest Nõukogude Liidu vastu. Kardeti Saksamaa sõjalist kokkuvarisemist läänes. Saksamaa häving arvati olevat Euroopa häving (R. Heiskanen. Saadud teadon mukaan... Keuruu, 1988, lk 53; ERA 957-1-926, 101). Eesti juhtide loogika oli lihtne: kui valame enneaeagselt verd, siis riku me Saksamaa šansid läänes ja langeme saagiks Nõukogude Liidule.

Eestis, Lätis ja Leedus said venelased kõik, mida tahtsid, rahulike vahenditega. Sokeerimata maailma avalikkude arvamus muutis nad Baltimaad oma protektoraadiks, mis pidi peatselt sulatuma Nõukogude Liidu koosseisu. Eestis ja Lätis mõisteti suurepäraselt, et see oli küsimus, mille lahendus olenes sõja käigust läänes.

Tallinna ärimees Andreas Pitka, admiral Johan Pitka poeg, kinnitas oktoobri esimesel poolel Tallinnas Briti konsulile: «Eesti on kaadunud ja kõik, kes jäävad Eestisse, saavad tapetud või küüditatud.» A. Pitka nägi pääsemist võimaluses siirduda välismaale ja töötada seal Eesti heaks. Oktoobri esimesel poolel külastas isa ja poeg Pitkad sel eesmärgil kahel korral Soomet.

Konsulini jõudnud kuulduste kohaselt käis

admiral Pitka Soomes kui kindral Laidoneri isiklik emissar. Pitkade sooviks oli organiseerida eestlaste Soome siirdumist ja võimaluse korral liita nad erilisse eesti üksusesse, kes sõja puhkedes astub koos Soome armeega võitluse venelaste vastu. A. Pitka sõnade kohaselt olid soomlased meeleldi valmis vastu võtma tuhandeid eesti sõdureid. Ta ei varjanud Briti konsuli ees sedagi, et Saksamaa oli lubanud Eestit abistada venelaste väljatõrjumisel. A. Pitka rääkis veel, et Saksamaa oli soovinud, et eesti sõdureid ja ohvitseride saadetaks Saksamaale, kus neile antaks sõjalist väljaõpet eesmärgil hiljem kasutada neid rünnakuks idarindel. A. Pitka lootis, et kui bolševism on Saksamaa abil hävitatud, on võimalik üles ehitada uus Eesti (Gallienne Tallinnast. 9.10.1939 FO 371/23689/1522).

Eesti juhid nägid sündmuste edasist arengut peaaegu saajaprotsendilise täpsusega ette. 9.10.1939 teatab konsul Gallienne *Foreign Office*'ile, et «informeeritud arvamus» (Eesti juhid ja välissaadikud) näeb sündmuste käiku järgnevalt: 1) kui Punaarmee on hõivanud Eesti strateegiliselt tähtsad punktid, kasutades ära mingit intsidenti või provotseeritakse selline intsident, Punaarmee vallutab kohe kogu Eesti; 2) kohalikke kommunistide instrueeritakse toime panema tõsiseid intsidente põhjustamaks niipalju hävitust kui võimalik. Punaarmee sekkub siis kui seaduse ja korra tagaja ja paneb kehtima kommunistliku režiimi; 3) Eesti valitsus kukub ja uus valitsus otsustab paluda, et Eesti inkorporeeritaks Nõukogude Liidu koosseisu; 4) laevastiku, lennukiväe ja jt strateegiliselt tähtsate punktide hõivamine toimub lepingu alusel, aga pikaajalise intensiivse töö tulemusena rahvas bolševiseeritakse; 5) (Sõjavägede Staabi II osakonna ülemä (kolonel Saarseni — M. I.) ütlus sõjaväeataäsele) Haapsalu piirkonnas moodustatakse Venemaa eestlastest uus valitsus, kes hakkab esindama kogu Eesti rahvast (Gallienne Tallinnast 9.10.1939 FO 371/23689/1522).

Mida mõeldi Soomes?

Poola allveelaeva «Orzel» põgenemine ja sellele järgnenud punalaevastiku liikumine Eesti rannikule ei saanud jääda Soomes märkamatuks. Neil päevil imestas «The Times», et Soome ei tunne end ohustatuna teispoole lahte toimuvast, ehkki välisriikide diplomaatilised esindajad Baltimaades on võtnud viisid Skandinaavia riikidesse sõitmiseks. Ajaleht märkis, et reisijad on näinud punasõdurite, suurtükkide ja lahingumoonu vedu ka Soome piirile viivatel teedel («The Times» 21.9.1939).

21. septembril koostas *Foreign Office*'i Skandinaavia ja Baltimaade osakonna juha-

taja Laurence Collier memorandum, milles vaadeldi Soome ja Baltimaade võimalusi kaitsta end Nõukogude Liidu ja Saksamaa vastu. Collier pidas tõenäoliseks, et kui venelased saavad Poolaga asjad ühele poole, on järg Baltimaade ja Soome käes. Ta oletas Eesti ja Soome käitumise põhjal kolmepoolsetel läbirääkimistel, et need maad ei alistu ilma vastupanuta Nõukogude Liidule. Memorandumis soovitati Soomel teha koostööd Eestiga ja võimaluse korral ka teiste Baltimaadega, et tõrjuda ühiste jõududega suurte naabrite survet. Inglismaa pidi aitama hoolitseda selle eest, et Baltimaade ja Soome vahelised kaubasiidemed ei katkeks ja nimetatud maad saaksid sõjatarbeid. Seepärast oli Collieri järgi mõeldavaima kindlustada transiitveod läbi Rootsi või aidata kiirendada Petsamo-Rovaniemi raudtee ehitust (Nevakivi, lk 44; M. Häikiö. Maaliskuusta maaliskuuhun. Porvoo, 1976, lk 50). Memorandumis kohaselt oli Inglismaa huvides kannustada Soome ja Baltimaade vastupanu- tahet. Collier pidas siin silmas asjaolu, et laiaulatusliku Nõukogude Liidu vastase sõjako- lde tekkimine oleks teinud olematuks Nõukogude Liidu, Soome, Baltimaade ja Skandinaaviamaade (?) kaubavahetuse Saksamaaga. Sõda tekitanuks USA avalikule arvamusele šoki. Londonis oldi veendunud, et avaliku arvamuse mõjul katkestavad ameeriklased kaubavahetuse Nõukogude Liiduga, mis lõppkokkuvõttes halvendanuks Saksamaa olukorda. Lisaks eeltoodule arvestati, et Nõukogude Liidu sõda piiririikidega takistab venelaste ekspansioonikavasid Kagu-Euroopa ja Aasia suhtes.

Samal päeval, kui valmis Collieri memo- randum, hakkas admiraliteedis kõrgetaseme- line töörühm uurima Churchillilt poolt koostatud «Catherine»-plaani põhjal võimalust murda laevastiku abil Läänemerele (W. Churchill. The Second World War. The Gathering Storm. Boston, 1948, lk 462—463). Saadik Gripenbergile anti *Foreign Office*'is mõista, et Inglismaa on valmis Soomet abistama. Poliitiline olukord muutus aga edaspidi sellise kiirusega, et inglaste plaanid kaotasid igasuguse mõtte. Abi kohale- jõudmine oluks küsitav.

Soome välispoliitiline passiivsus andis inglastele põhjuse kurta soomlaste, eriti välisminister Erkkö unistamist ja naiivsust. Briti Helsingi saadik Thomas Snow nägi olukorda muutuvat päev-päevalt süngemaks. Ta teatas *Foreign Office*'ile, et Nõukogude Liit esitab peatselt Soomele kaugelemine- vaid nõudmisi. Jutud sellest jõudsid saadik Gripenbergi kaudu Londonist välisministri kõrvu. Need põhjustasid 21.9. välissaadikutele adresseeritud ringkirja, milles hoiatati, et

inglaste ametlik propaganda levitab süste- maaliselt Soomet kahjustavaid teateid vene- laste kavatsustest Soome suhtes (J. Nevakivi, lk 46, 63). Inglise hoiatustes nähti ilmselt Saksamaa huvide kahjustamist.

Nõukogude Liidu ekspansioon toimus *Foreign Office*'i ennustuste kohaselt. 27.9., kui Eesti oli heaks kiitmas venelaste nõud- misi, tõdeti Londonis, et nüüd, kui Nõukogu- de Liidu õhujõud on saanud võimaluse opereerida Helsingi ja Stockholmi vahetust lähedusest, on Soome ja ka Rootsi strateegi- line asend hirmuäratavalt halvenenud. *For- eign Office*'is süüdistati nüüd Soomet oma julgeoleku ohustamises: «... soomlased on asetanud end peaaegu väljapääsmatusse olu- korda, jättes eestlased oma saatuse hoolde» (Nevakivi, lk 47; Häikiö, lk 51). Inglise käsitluse järgi oleks Soome ja Baltimaad vastastikusel koostöös võitnud aega ja Soome võimalused vastupanuks poleks olnud lootu- setud.

Mida mõeldi Eestile kriitilistel septembri- päevadel Soomes? Pidi ju olema selge, et kui venelased on saanud baasid lahe lõuna- kaldal ja punalaevastik blokeerib Soome ranniku, ei ole võimalik kusagilt abi saada. Kas oli tõesti tegemist naiivse usuga, et Nõukogude Liit austab Soome erapooletust?

29.9. päev pärast Eesti ja Nõukogude Liidu vahelise vastastikuse abistamise pakti sõlmimist, teatab Soome Berliini sõjaväe- atašee Helsingis: «**Soome peab mõistma, et tema geograafilise asend nõuab koostööd Saksamaaga, kui ei taheta langeda Venemaa sülle. On võimalik, et ka Soomele esitatakse samalaadseid nõudmisi kui Eestile. Käsitluse järgi on Saksamaa huvid nii suured, et Soome iseseisvus on tagatud. Soome kaitse- tahe on siin tuntud ja tunnustatud**» (Sund- man Berliinist 29.9.1939 SARK 1621/38).

1939. a sügisel oldi ka Helsingis veendu- nud, et Saksamaa ei unusta Soomet. Saks- lased omalt poolt tegid kõik sellise veende kujundamiseks. Nad rääkisid Saksamaa soovist sõlmida Inglismaa ja Prantsusmaaga rahu, et seejärel asuda lahendama Nõuko- gude Liidu küsimust (Sundman Berliinist 29.9.1939 SARK 1621/39; ERA 495-11-41, 44-47). Helsingis loodeti, et sõda Nõukogude Liiduga õnnestub läbirääkimiste venitamise- ga 1940. a kevadeni edasi lükata. Usuti, et selleks ajaks on Euroopa sõjalispoliitilises olukorras toimunud muutus (ERA 495-11-43, 8).

Hitleri poolt kavandatud lääneofensiivi lükati aga üha edasi ja edasi. Hitler mõistis, et Prantsusmaa ründamine Belgia ja Hollandi erapooletust rikkudes oleks lõplik hoop leppi- misvõimalustele lääneriikidega. Septembri teisel poolel, kui Nõukogude Liit tungis

Poolale seljatagant kallale, oli Hitleri sooviks, et venelased võtaksid võimalikult suurema tüki Poolast, mis võinuks põhjustada lääne-riikide sõjakuulutuse Nõukogude Liidule ja Saksamaa ning liitlaste vaheliste vastuolude lahendamise (P. Fabry. Der Hitler—Stalin—Pact 1939—1941. Darmstadt, 1962, lk 134; A. Hillgruber. Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940—1941. Frankfurt am Main, 1965, lk 41).

Eeltoodust nähtub, et 5.1.1939 Nõukogude Liidu poolt Soomele esitatud kutse saata Moskvasse oma esindajad arutamaks «mõningaid poliitilise iseloomuga» küsimusi ei saanud olla Soome juhtidele üllatuseks. Juba järgmisel päeval rääkis välisminister venelaste ettepanekust Briti saadikule Snowle. Erko ütles kohe, et Soome ei nõustu venelaste samalaadsete nõudmistega nii nagu Eesti ja Nõukogude Liidu garnisonide paigutamine Soome pinnale ei tule kõne allagi. Snow arvates oli soodus võimalus läbirääkimisteks ja vastupanuks mööda lastud. Soome välisminister püüdis aga Snowle selgeks teha Soome ja Baltimaade erinevust. Erko, kes veel nädal aega varem polnud tahtnud Eestist midagi kuulda, süüdistas nüüd Baltimaid - «kes jõudnuks üksi küllalaldase relvastuse olemasolul osutada vastupanu Nõukogude Liidu barbaarsetele nõudmistele» — Soome sõpruse hülgamises (Häikiö, lk 52).

Soomes sooviti, et Saksamaa toetaks Soomet diplomaatiliselt Moskva läbirääkimistel. 9.10. saadeti saadik Aarne Wuorimaa von Ribbentropi jutule. Saksamaa käitumine aga oli nüüd muutunud. Välisminister ei leidnud aega tema vastuvõtmiseks. Wuorimaa saadeti *Auswärtiges Amt*'i riigisekretär Ernst von Weizäckeri jutule. Viimase sõnade kohaselt tõmmati 23.8 Moskvas piirjoon, millest lääne pool olid Saksa huvid ning ida ja kirde pool ei teatud olevat mingeid Saksa huvisid. Weizäcker ütles, et seepärast Saksamaa ei saa sekkuda Soome ja Nõukogude Liidu vahelistesse läbirääkimistesse (telegramm Berliinist 9.10.1939/UM). Riigisekretäri arvates polnud midagi hullu juhtunud. Wuorimaa aga oli pettunud ja süüdistas natse alatus mängus. Moskva läbirääkimistel osalenud Soome delegatsioon oli seega 23.8 toimunud maadejagamisest täiesti teadlik. Tunnetades siiski Saksamaa toetust ja uskudes, et Saksamaa huvid Soomes peatavad venelasi, võis välisminister Erko Moskvasse sõitvale delegatsioonile lausuda: «Unustage, et Nõukogude Liit on suurriik» (K. Korhonen. Turvallsuuden pettäessä. Helsinki, 1971, lk 193). Samal päeval, kui Paasikivi ja Tanner Moskvasse jõudsid, nõudis

Mannerheim täieliku mobilisatsiooni läbi viimist, millega ka valitsus nõustus (Selen, lk 324).

Nõukogude Liidu ja Soome vahel sündiv lokaalne konflikt oli Saksamaa huvides. Kas ei olnud Nõukogude Liidule 23.8. lepinguga lubatud suutäis liialt suur, et lasta seda venelastel takistamatult ära õgida? Balti riikide puhul aitas Saksa välispoliitika kaasa, et Baltimaad alistuksid venelastele ilma sõjalise vastupanuta. Siin piisas ühe riigi ülepeakaela alistumisest, et muuta teiste riikide sõjaline vastupanu mõttetuks. Soome puhul oli asi teistsugune. Muidugi venelaste sõjaretk ka nii nõrga maa vastu kui Soome kulutas Nõukogude Liidust Saksamaale minevaid sõjamaterjale. Kui aga Soome 1939. a sügisel oleks rahuldanud Nõukogude Liidu nõudmised, olnuks sellega koheselt ohustatud Rootsi rauamaagitarnd, millest Saksa sõjatööstus suurel määral olenes. Saanud Soomega asjad ühele poole, oleks Nõukogude Liidu aktiivsus järgnevalt siirdunud Balkanile. Rumeenia oli Saksamale tähtis nafta ja toiduainete pärast, samuti Doonau veeteed silmas pidades. Nõukogude Liidu ofensiiv Balkanile polnud Saksamaa huvides, rääkimata sellest, missugune oleks olnud Itaalia reageering. Talvesõja ajal lausub Hitler Itaalia Berliini saatkonna nõunikule Massimo Magistratile, et Saksamaa sooviks on säilitada rahu Balkanil. Magistrati küsimusele, kas Nõukogude Liit ohustab Balkanit, vastas Hitler: «Ainult võitlus Soomes peatab venelasi» (R. Peltovuori. Saksa ja Suomen Talvisota. Keuruu, 1975, lk 92).

Foreign Office'is oldi oktoobris arvamusel, et mis tahes vahenduskatse Nõukogude Liidu ja Soome läbirääkimistel teenib Saksamaa huve. Põhjüst selleks andis kindlasti ka välisminister Erko, kes paljastas saadik Snowle, et sakslased olid avaldanud talle survet. Välisministrile oli Berliinist teatatud, et Saksamaa ei kõhkle okupeerida Soomet ja kogu Skandinaaviat takistamaks Nõukogude Liidu ekspansiooni (J. Nevakivi, lk 52). Inglise arvates oli Soome välisminister oma paljastusega väljunud tegelikuse piirimaalt.

Oktoobri keskpaigas kohtus Berliinis Göringiga rootslasest diplomaat krahv Erich von Rosen, kelle tütar oli Göringi esimene naine. Roseni ja Göringi vestluses puudutati Nõukogude Liidu ja Soome vahelisi läbirääkimisi. Ootamatult oli Göring teatanud: «Ma ei suuda enam, istun siin, kaitses kommuniste, ja kõik see käib minu veendumuste vastu.» Roseni arvamusele, et venelased esitavad eeldatavasti Soomele üsna kaugeleminevaid nõudmisi, vastas Göring kohe: «Igatahes kui Venemaa esitab mingeid nõud-

missi Lääne-Soome kohta, peab Soome need tingimusteta tõrjuma» (Numelin Stockholmist 21.10.1939 UM 5/C12). Seda rääkis Saksamaa teine mees. Göring oli muidugi suur Soome sõber. 1937. a oli ta kinnitanud, et Soome võib venelaste rünnaku korral arvestada Saksamaa abi ja igakülgse toetusega (Wuorimaa-Holsti 20.12 1937 Holsti 50, VA).

Inglise ajalehes «Daily Scetch» ilmus oktoobri esimesel poolel artikkel, milles räägiti Saksa sõjaväejuhtkonna ja välisministeeriumi vahelistest vastuoludest. Saksa laevastiku juhataja Erich Raeder olevat energiliselt protesteerinud, et venelased on saanud võimaluse võtta enda kätte kõik strateegiliselt tähtsad punktid Läänemeres Saksa laevastiku tegevuse takistamiseks. Ajaleht väitis, et natsid teevad kõik takistamiseks Stalinit oma valdusse saamast strateegiliselt tähtsaid punkte Soomes (telefonikõne Berliinist 11.10.1939/UM).

5.11. saabus Berliinist Helsingisse soome-sakslasest diplomaat Carl Armfelt, kaasas Göringi isiklik läkitus marssal Mannerheimile ja välisminister Erkkole. Armfelt rääkis enne Helsingisse sõitu Berliinis Wuorimaale, et Göring olevat palunud anda edasi Soome juhtidele soovitus loovutada venelastele Hanko või mõni saar selle lähedal. Göring palunud ka teatada, et Saksamaa ei saa sõja korral Soomet abistada, aga hiljem olevat võimalus kaotus korvata. Wuorimaa vihjab oma mälestustes, et läkituse tegelik sisu võis olla ka teistsugune (Wuorimaa, lk 118).

Talvesõja ajal said soomlased Göringi abil Ungarist ja Itaaliast relvi. Sõja esimestel päevadel müüsid sakslased ka ise Soomele relvi. Rootsi ajakirjanduses tuli relvade saatmine Soomele avalikuks ja Nõukogude Liit esitas Saksamaale protesti. Göringi algatusel müüdi edaspidi Saksa relvad Rootsile. Relvade saamine Saksamaalt võimaldas Rootsil müüa oma relvatagavarad Soomele (Peltovuori, lk 67—73).

Kõik see näitab, kui väga oli Saksamaa Soomest huvitatud, ehkki ametlikult rõhutati igasuguse huvi puudumist. Saksamaale oli muidugi selge, et sõda Nõukogude Liiduga tähendab Soome hävingut, kuid natside strateegilised huvid olid tähtsamad kui ühe väike-rahva olemasolu.

Mis oleks juhtunud, kui Soome ja Eesti 1939. a sügisel oleks koos Nõukogude Liidu vastu sõdinud?

1942. a, kui oli veel lootust, et Saksamaa võidab sõja, peeti Soomes plaane Soome-Eesti ühendamiseks üheks riigiks. Selleks koostati mitu Eesti majandust ja strateegilist asendit käsitlevat ülevaadet. Huvi keskpunktis oli

küsimus, mida annaks Soomele Eesti ülitamine loodava Suur-Soome koosseisu. Ühes sellises professor Veikko A. Heiskaneni poolt presidendile ja peaministrile esitatud ülevaates analüüsitakse ka, mida oleks andnud Soome-Eesti koostöö 1939. a sügisel. Autor tuleb selles järgmistele järeldustele:

1. Rahuajal oleks Soome-Eesti liidul olnud pidev mõju agressiivsele Nõukogude Liidule.

2. Venelaste rünnaku korral ei oleks Eesti olnud ükski ja lootusetus olukorras. Nõukogude Liit poleks saanud baase Eesti territooriumil.

3. Soome ja Eesti, kokku 5 miljonit inimest, oleksid suutnud osutada Nõukogude Liidule mitu korda jõulisemat vastupanu, kui seda suutis Soome Talvesõjas. Vastastikune mere- ja õhujõudude koostöö koordineerimine oleks teinud võimatuks venelaste ülekaalu merel ja õhus.

4. Soome-Eesti kaitsesüsteemi olemasolul oleksid sellelt toetust otsinud ka Läti ja Leedu. Koos nende riikidega oleks võinud sündida 10 miljonist inimesest koosnev ühine rinne Nõukogude Liidu vastu (Heiskanen, 1942, UM 12 L Viro).

Heiskaneni järeldustes ei ole midagi üllatavat. See oli Holsti nägemus Soome-Eesti koostööst. Holsti oli korduvalt rõhutanud, et «Soome otsib elumaja kindlustamiseks alles siis kindlustusseltsi, kui tuli majanurga all põleb» (A. Warma, lk 102). Alles Talvesõja ajal suudeti Soomes mõista Holsti taotlusi koostööks Baltimaadega. Paraku olid 1939. a septembri lõpupäevad saanud lõpp-punktiks sellele perioodile Soome-Eesti suhetes, mis oli alanud talvel 1918—1919 Soomest saabunud vabatahtlike osalemisega Eesti Vabariigis. Eesti ei olnud enam iseseisev riik.

1930ndate aastate lõpus olid Soome ja Eesti välispoliitiliselt orienteerunud Saksamaale. Koostööd Saksamaaga jätkati ka pärast Molotov—Ribbentropi pakti sõlmimist. Piiririikide omavahelise koostöö puudumine viis Eesti, Läti ja Leedu kuristikku, Soome kuristiku äärele. Õnnetuse põhjusi ei tuleks seega otsida mitte ainult Saksamaa ja Nõukogude Liidu moraalist poliitikast, vaid ka Soome ja Baltimaade juhtide suurtest välispoliitilistest vigadest.

Arhiivid.

Eesti Riigiarhiiv (ERA)
Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki
Valtionarkisto (VA), Helsinki
Sota arkisto (SArK), Helsinki
Public Record Office, London, Foreign Office (FO)

FANNY DE SIVERS Euroopa tähepärj

Euroopa on territoorium ja kultuur. Euroopa kultuur on kasvanud kristlikul pinnal ja tema ühtsusest annavad tunnustust möödunud sajandid, mil vaatamata kaugustele, piiridele, sõdadele ja muudele takistustele võeti igal pool vastu välismaa kunstnikke ja teadlasi, loeti huviga naabrite kirjandust, palgati võõraid arhitektide ja mängiti sonaate ning oratooriume, mille autor võis olla pärit siit või mujalt.

Poliitiliselt ei ole aga Euroopa kunagi saanud ühe mütsi alla. 13. sajand, mil kristlastel oli kogu mandril juhtiv osa, oleks võinud välja töötada mingi ühise elu- ja suhtlemisvormi, kuid valitsejate omavahelised tülid ei andnud mingit võimalust mõelda sellisele suurele ettevõttele. Karl V impeerium hakkas liginema meie kujutlusele ühendatud Euroopast, kuid see jäi ikkagi killustatuks ja vajus täiesti kokku keisri surmaga. Aga unistatud on Euroopa ühtsusest palju: Prantsuse revolutsioon lootis haarata kogu kontinenti, sama kavatsesid hiljem sotsialistlikud internatsionaalid. Ka keiser Wilhelm II mõlgutas selliseid mõtteid, samuti Hitler ja omamoodi ka Stalin.

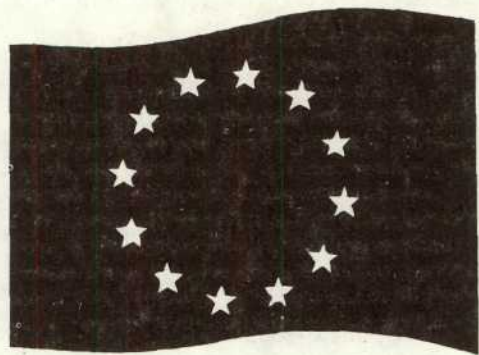
Mis saab ühendatud Euroopast, mille sünd on ette nähtud 1993. aastaks, seda ei oska keegi ennustada. Eeltööd on rasked ja vaevaled. Rahvastevahelised arusaamatused teevad ka optimistliku vaatleja rahutuks. Kuid ühinemine on ainus lahendus kaasaja probleemidele, seda märkavad enamasti kõik.

Palju olulisi küsimusi on jäänud veel lah-tiseks, aga ühinemise sümbol on valitud: sü-gav-taevasinine lipp, mida kaunistab pär-jana 12 kollast tähte.

Selle lipu lugu on nii iseäralik, et seda tasub jutustada.

Kui ma teda esimest korda nägin, tundus ta mulle kuidagi tuttav ja kodune. Taevakehasid esineb ju paljudel lippudel ja vap-pidel — kuusirpe, päikesekettaid ja muidugi ohtrasti tähti. Ameeriklastel jätkub neid iga osariigi jaoks. Aga see siin oli pärg... Ja niisugune pärg oli juba kuskil olemas.

Aga alles siis, kui üks sõber asjast rää-kis, märkas, miks mulle Euroopa lipp nii tuttav paistis: sama tähepärj on ju graveeritud nn «imettegeva medali» (*médaille mira-*

culeuse) tagaküljele, ja seda medalit olen ma ise juba paarkümmend aastat kaelas kandnud!

Médaille miraculeuse kuulub Pariisi aja-loo juurde ja tema sünnikoht on kujunenud üheks populaarsemaks palverännakusihiks Lääne-Euroopas üldse, kuigi minu teada ükski turismiprogramm seda ei märgi.

Medali «kodu» asub 7. linnaosas. *Rue de Bac*, Parve tänav, algab Emile Zola romaani kaudu kuulsaks saanud kaubamaja *Le Bon Marché* taga ja suundub Seine'i kaldale, silla juurde, mis kannab veel tänapäev nime *Pont Royal* «kuninglik sild». Seda teed mööda veeti keskajal Vaugirard'i kivimurrust mater-jali Louvre'i lossi ehituseks. 18. ja 19. sajand on tänava palistanud soliidsete jõukate elamutega, mille laiade raskete tammepuust vä-ravate taga peituvad munakivisillutisega hoo-vid ja imelised võõra pilgu eest kaitstud aiad, kus kevad tohib veel õitseda ja sügis jagada puhtaid värve puulehtedele. Jalutaja võib unistada rõõmu ja rahu oasidest, kui ta kõn-nib piki neid pakse müüre, millest linnakära läbi ei küüni.

Paarkümmend sammu kaubamaja sisse-käigust seisab tagasihoidlik nunnaklooster, mis ühegi detailiga silma ei torka. Hoone välissein on hall ja igav. Lihtne kõrge puu-värv avaneb kitsasse hoovi, mis lõpeb võlvi-alusega, kust viib üks kuulsasse kabelisse. Siin ilmub Jumalaema ühel juulioöl 1830. a noorele Catherine Labouréle.

Tütarlapse elamused, tema kõnelused tae-vase külalisesega ja ennustused sündmuste koh-ta Prantsusmaal on kirja pandud, kuid kuna tema kohtumised Mariaga toimusid ilma maapealsete tunnistajateta, siis võib igaüks neist arvata, mida tahab. Igatahes järele on

jäänud sellest seiklusest nimetatud medal, mis on vermitud täpselt noore nunnna kirjelduse järgi ja, nagu ta ise ütles, Jumalaema soovi kohaselt. Selle esiküljel on Neitsi Maarja kuju ja lühike palve: «Maria, sündinud ilma patuta, palu meie eest, kes me sind appi hüüame!» — ja tagaküljel rist, mis toetub M-tähele, ning selle all kaks südant. Neid ümbritseb ovaalse raamina 12 tähte.

Medal on saanud kuulsaks üle terve maailma ja sellega on seotud mitmed iseäralikud lood. Kõige sensatsioonilisemaks võib lugeda Alphonse de Ratisbonne'i konversiooni a 1846. Ratisbonne oli rikka pankuri poeg, tuntud seltskonnalõvi, ja vaatamata tema juudi päritolule ei koormanud teda mingisugused usulised veendumused. Kord sõpradega lõõpides nõustus ta imemedalit mõni päev nalja pärast kaelas kandma. See pidi näitama, et ta ei karda kuradit ega kedagi muud ja et tema peale ei hakka ükski ebausku ega fetišism.

Ja siis see sündis.

Ühel päeval Roomas astus ta poolkogenud kirikusse, ja seal ootas teda Maria... Kirikust väljudes ei olnud mees enam endine inimene.

Aga Prantsusmaal juhtub alati nii palju põnevat ja isegi fantastilist, et keskmine kodanik ei suudagi kõike märgata või meeles pidada. Nii on jäänud ka *Rue de Bac* oma kabeli ja medaliga paljudele tundmatuks, kuigi sealtoorib sisse-välja iga päev sadasid palverändureid. Olen kindel, et enamik pariislastest pole sellest üldse kuulnudki.

Aga nüüd Euroopa lipp... Kuidas sattusid sinna need medali 12 tähte?

Kõigepealt väärrib tähelepanu lipu värv: taevasinine sümboliseerib Neitsi Maarjat.

A 1950 olevat keegi Carl Weidl Raymond soovitanud võtta lipu põhivärviks taevasinane, kuna see sugereerib helgust ja rahulikkust. Leiti, et see sobib Euroopale üsna hästi, pealegi kuna seda mujal pole kasutatud. Aafrikat iseloomustab ju must, Aasiat kollane, Ameerikat punane ja Austraaliat roheline. Raymond'i idee järgi pidi lipu algselt kaunistama üks kuldne täht. Kuid varsti selgus, et niisugune kombinatsioon esines juba endise Belgia Kongo (Sairi) embleemina. Arutati, et oleks kõige õigem panna iga maa jaoks üks täht ja need siis asetada sõõri. Aga Euroopa Uniooni liikmete nimekirja ei olnud veel lõplik ja liikuv arv ei paistnud põhimõtteliselt praktiline. Kompetentsed komisjonid otsustasid siis a 1952 jääda kindlaks 15 juurde. Siis aga leiti, et kõik «maad» ei ole «riigid» — nagu näiteks Saarimaa — ja et sellepärast oleks mõistlikum tähtede arvu vähendada. See viidi alguses 14le, siis 13le ja viimaks jäädid rahule 12ga. Vaidlused lipu ümber kestsid üle kuue aasta (augustist 1949

kuni detsembrini 1955) ja lõplik vorm kinnitati välisministeeriumide esindajate koosolekul 8. detsembril 1955.

Kuna Euroopa Nõukogu liikmed on enamuses mittekatoliiklased ja mitmed neist ei ole üldse kristlased — ja nagu ma juba märkisin, ei tunne ka kõik katoliiklased kõnesolevat medalit —, siis paistab olevat täiesti selge, et mingi religioosne kavatsus või tagamõte ei mänginud kaasa Ühendatud Euroopa sümboli valikul. Huvitav on ka veel, et mitte ainult värv ja tähepärj ei kuulu Jumalaemale, vaid ka ajalooline päev: 8. detsembril pühitseb katoliku kirik nimelt Neitsi Maarja «patuvaba saamise» püha.¹

Mida võib sellest kolmest kokkusattumusest järeldada?

Kõigepealt küll seda, et ajaloo käigus sünnib imesid, mida ainult tagantjärele osatakse tähele panna ja seletada. Inimesed tegevavad oma mõtte ja äranägemise järgi, aga sageli nad ei tea üldse, mida nad teevad. Ja kui Jumal, kes on ajaloo isand, midagi tahab, ja kui «aeg on tulnud», siis saab see ka tehtud, nii või teisiti. Pole tähtis, kes seda märkab või millal seda märgatakse.

Neitsi Maarja lipp tulevase Euroopa kohal viib mõttet tagasi Fatima ilmutustele, kus Jumalaema a 1917 ennustas kolmele portugali karjasele Venemaa ja maailma õnnetusi, kui kristlased end kokku ei võta ja meelt ei paranda.

Mis saaks Euroopast, kui ta ei oleks enam kristlik Euroopa? Kui ta tähendaks ainult Ühist Turgu, kui ta koondaks oma jõud ainult tehnoloogia valdkonda, kui ta ajaks taga ainult materiaalseid hüvesid?

Ajamärgid on vahel Jumala märgid, ja ühendatud Euroopa lipu lugu võib anda lootust, et mingi positiivne areng on toimumas, millest meil pole veel selget ettekujutust. Catherine Labouréle lubas ju Maria, et kunagi tuleb «aeg, mis toob rahu, rõõmu ja õnne, ja mis kestab kaua», täpsustamata, millal see aeg kätte jõuab.

Euroopa on naiseniimi. Kreeklaste Europê oli Foiniikia legendaarse kuninga Agenori tütar, kelle valgeks härjaks muundunud Zeus kodunt röövis ja Kreetaa saarele viis. Targad mehed on teinud Euroopa ajalugu. See on täis tapmist, röövimist ja vägistamist. Kas ei ole julgustav teada, et meie ühise kodu kohale on nüüd tõusnud Naise sümbol?

¹ Si et Maarja ei pärinud vanemaillt inimkonna algpattu ja sellest tulenevaid nõrkusi.

ELAV AJALUGU

KÜLLO ARJAKAS

Punane õhuteror Soome lahe kohal

1983. a. 1. septembril tulistas Nõukogude Liidu püüdur-hävityslennuk *õhk-õhk*-tüüpi raketiga alla Lõuna-Korea reisilennuki «Boeing 747». Sadade reisijate hukkumine mõjutas suuresti maailmapoliitikat: põhjendatult tugevnes umbusaldus Nõukogude Liidu vastu, teravnesid riikidevahelised suhted ja ägenes vastastikune propagandasõda, osavõtjate keeldumise tõttu ei saanud Moskva enam korraldada rahvusvahelisi festivale jm.

Lõune-Korea reisilennuki allatulistamine ei ole Nõukogude Liidu õhujõudude ajaloos ainus juhtum, kui rahu ajal on alla tulistatud teiste riikide reisilennukeid. Ja kui Korea lennuk rikkus riigipiiri, siis Soome lahe sündmused toimusid sadakond kilomeetrit eemal Nõukogudemaa piiridest. See polnud muidugi takistuseks viisnurksetele õhupiraatidele.

1940. a 15. juunil avaldasid Eesti lehed järgmise lühikese teate: Soome reisilennuk «Kaleva» kukkus 14. juunil lennul Tallinnast Helsingisse, seejuures 10 isikut sai surma. Tookord ei äratanud see õnnetust märkimisväärset tähelepanu ei siinses regioonis ega suures maailmas. Just neil päevil varisesid põrmu nii väikesed kui suured riigid — 14. juunil esitas Nõukogude Liidu valitsus oma ultimaatumid Leedule ja 15. juunil marssisid punaväed üle piiri, okupeerides Leedu. Samal ajal vallutasid *Wehrmacht* väed Pariisi ja see tähendas Lääne-Euroopa kokkuvarisemist. Sellisel kohutaval taustal polnudki väikese reisilennuki hukkumine Soome lahe kohal mainimisväärne sündmus. Liiatigi polnud kellelgi hukkunud lennukiga asja. 16. juunil esitati Eesti Vabariigi valitsusele analoogiline jõhker ja motiveerimatu ultimaatum ning valitsus ei saanud enam hukkunud lennukiga tegelda. Seda enam näitas lennuki allatulistamine Eesti juhtkonnale, et õhu teel ei maksa neil põgenemisele mõelda. «Kaleva» õnnetust uurinud Soome komisjon piirdus napisõnalise kokkuvõttega, et õnnetuse põhjustas mingi väline tegur, mida piisavate asitõendite puudumisel ei saa kindlamalt määratleda. Komisjoni umbmäärane avaldus on igati mõistetav, kui arvesse võtta Soome olukorda ja suhteid Nõukogude Liiduga 1940. a suvel.

Kus tegijaid, seal nägijaid. Tollel päeval viibis merel eesti kalureid, kes õhus toimuvat

tragöödiat pealt nägid, ja neil ei tekkinud küll mingeid kahtlusi «välise teguri» suhtes.

OSKAR METSAVÄLI:

(Prangli saar)

(Üles kirjutatud 1988. a detsembris)

1940. a 14. juuni varahommikul läksin ma merele. Olin tookord 14aastane ja õieti võeti mind kaasa ühe kaluri asendusmehena, kes ise oli Tallinna läinud. Mu paarimeheks oli Albin Lillevors, kes praegu elab Rootsis ja kontakte mul temaga ei ole.

Meie paat paiknes tavalises püügirajoonis, umbes 3–4 km Keri saarest ida-põhja suunas, kus põhjaõngedega nõudsimel turska. Samas rajoonis püüdis kala veel 4 või 5 Prangli paati. Ilm oli ilus, nähtavus väga hea, meri lausa peegelsile. Saaki saime tookord oma 300 või 400 kilo.

Kella 2–3 vahel tuli Tallinna poolt reisilennuk, mis lendas oma tavalisel marsruudil. See oli valge, ühe kandepinnaga lennuk. Akki nägin, et selle lennuki järel lendavad kaks Vene hävitajat. Nad lendasid samal kõrgusel ja tulistasid tagant reisilennukit, vaheldumisi ja lühikeste valangutega. Esimesel hetkel ma ei taibanudki, mis toimub. Valanguid võis kuulda paari-kolmesaja meetri jooksul. Kõik lennukid lendasid üsna madalalt üle meie peade. Siis nägin reisilennuki langemist. Lennuk kukkus merre meie paadist paar kilomeetrit eemal, mingit suitsu või tuld ma ei märganud. Kui ta, vasak külge, vette kukkus, siis käis ka plahvatus ja kuulsime mürinat. Vene hävitajad keerasid ümber ja lendasid tagasi Eesti mandri suunas.

Veidi hiljem tõusis pinnale hallikas allveelaev, umbes samas paigas, kuhu lennuk oli kukkunud. Ma tahtsin lähemale sõita, kuid paarimees oli kartlikum ja soovitas kõigest saarele minna. Nooruse tõttu mul hirmu ei olnud. Allveelaev ajas lähemale paadile ligi. Hiljem kuulsin, et allveelaevnikud olid pootshaagi löönud läbi kajuti illuminaatori ja purustanud akn klaasi. Paat tõmmati ligi. Erilisi ähvardusi ei olnud, lihtsalt vaadati, ega midagi pole jõutud välja õngitseda.

Hiljem kuulsin, et vee peal oli olnud välisrahasid, lennuki rususid, hukkunud inimeste kehaosi, prahti. Paar kalurit olid kätte saanud mõned välisrahad. Nad andsid need hiljem üle Eesti piirivalvele. Rumalasti tegid, nad võinuksid selle ka endile jätta.

Allveelaev oli üsna kaua vee peal. Samal ajal lendas ka Soome poolt üks väga kiire

lennuk õnnetuspaiga suunas. Ta lendas umbes samal kõrgusel, ilmselt oli hävituslennuk. Arvatavasti oli allatulistatud lennuk jõudnud raadio teel anda vastava signaali. Too lennuk tegi tiiru ümber õnnetuspaiga ja kadus kiiresti Soome poole tagasi. Toimuvat jälgisid pikemalt ka teised kalapaadid. Ühtegi Eesti piirivalvelaeva lähedale ei tulnud.*

Prangli saarel räägiti hiljem, et selles lennukis oli mõni tähtis tegelane, kes tahtis Eestist põgeneda ja seetõttu Vene lennuk tulistas reisilennuki alla.

KOMMENTAARIKS

14. juunil kell 10 tõusis Stockholmis õhku marsruutlennuks nr 1631 Soome lennuselti «Aero» kahemootoriline reisilennuk OH-ALL «Kaleva». Vahemaandumised toimusid Turus ja Helsingis ning teekond jätkus üle Soome lahe Tallinna. Junkers 52/3m-tüüpi reisilennuk maandus Ülemiste lennuväljal kell 13.29. Seal tangiti lennukit, mehhaanikud vaatasid kiiresti masina üle. Reisijate nimekirjas oli seitse inimest.

Kell 13.54 tõusis reisilennuk taas õhku. Lennata sai ta vaid paarikümmend kilomeetrit. Lennukit piloteeris soomlasest kapten Bo von Willebrand, keda abistasid raadio-telegrafist ja elektrik Tauno Launis. Salongis istusid Saksa ärimehed Rudolf Cölln ja Friedrich Offerman, Henry William Antheil (huvitav, kas ta on esimene II maailmasõja õhurünnaku ameeriklasest ohver), rootslane Max Hettinger, soome päritolu eestlasega abiellunud ja Eesti Vabariigi kodakondsuses olev Gunvor Maria Lutz (Luts) ning prantslastest diplomaatilised kullerid Paul Longuet ja Frederic Marty. Viimase kahe mehega oli kaasas diplomaatiline post. Selle olemasolu lennukis saigi kõigile saatuslikuks.

Keri tuletornis täitis oma sõjaväekohustust Harald Mang. Juba juuni algul pani ta tähele, et Tallinn—Helsingi õhuliini marsruudi piirkonnas on ristlemas üks või kaks Vene allveelaeva. Nad sõitsid ranniku lähedusest ligi poole Soome laheni. 14. juunil märkas ta «Kaleva» lendu Helsingi poole. Reisilennuk oli õhus olnud kuus-seitse minutit, kui talle lähenesid mõlemalt poolt Nõukogude SB-2 tüüpi hävitajad. Harald Mang haaras pikksilma ja suunas selle kolmele lennukile. Kuna ta ise harrastas purilennundust, siis oskas ta mitmeid üksikasju täpselt talletada.

Vene hävitajad jõudsid reisilennukist umbes 50 m kaugusele. Nii lennati kuni Prangli

saareni, siis laskus üks SB-2 veidi madalamale. Selle järel avas endisel kursil lendav SB-2 oma kuulipildujast tule kõrval lendavale «Kalevale». Lend jätkus pärast tulistamist üle Prangli umbes 2—3 meremiili, siis sama SB-2 tulistas reisilennukit teist korda. «Kaleva» lendas edasi 400—500 m kõrgusel. Tulistamise lõpetanud SB-2 laskus nüüd omakorda madalamale. Teisel pool lennanud hävitaja võttis kõrgust ja tõusis «Kaleva» vastasküljele ning umbes Keri tuletorni kohal avas omakorda kuulipildujatule reisilennuki suunas. Lennuk sai tabamusi. Mõni hetk hiljem seiskus «Kaleva» vasakpoolne mootor, paistis tuleleeki ja vähest suitsu. Vasakule kaardudes sööstis reisilennuk merre. Hukkusid mõlemad lendurid ja kõik reisijad. Vene lennukid lahkusid ida suunas.

Lähedal olnud Eesti kalurid tõttasid õnnetuskohale ja hakkasid korjama veepinnal ujuvaid esemeid. Pinnale tõusnud Vene allveelaeva madrused võisid neilt esemed ära ja peletasid kalurid eemale. Allveelaevnikel vedas — neil õnnestus kätte saada lennukil olnud post, ühtekokku 109 kg, sealhulgas diplomaatilist posti. See anti 15. juunil kell 7.05 üle sõjalaevale, mis viis saagi Kroonlinna.

Siiski ei läinud venelastel korda kogu posti kätte saada. Eesti sõjavägede staabi II osakonna (luure) dokumendid näitavad, et lennuki hukkumispäikalt leiti veel üks plommitud postikott (ENSV ORKA, f 495, n 12, s 243, l 24). Selle postikoti sisu ja leitud kirjade-dokumentide saatus on teadmata. Veel leiti «Kaleva» hukkumispaiga lähedusest 10 lennukitükki, kaks musta kaabut (üks kuuliaukudega), märkmikke, kaks portfelli. Üks kalamees oli veest välja õngitsenud ja ära peitnud ühele saksa reisijale kuulunud nahkmapi, mille ta hiljem andis Keris üle Eesti piirivalvele. Sama kalur oli päästnud ka tihedalt kuulijälgi täispikitud lennukiosa.

Toimuvat õhutragöödiat jälgisid hoolega ka Soome sõjaväelased. Nende raadioluure jälgis reisilennuki allatulistamisele järgnenud raadioteadete vahetamist allveelaeva ja Kroonlinna vahel. Saadud teated anti edasi ka uurimiskomisjonile. Näib, et soomlased teadsid toorkordset Balti laevastiku raadiokoodi, mis võimaldas neil dešifreerida kinnipüütud teated. 1942. a Soome Välisministeeriumi poolt avaldatud «Suomen Sinivalkoinen Kirja» II osa sisaldab ülevaate reisilennuki allatulistamise asjaoludest. Mitmete üksikasjade järgi taipasid venelased, et nende laevastiku kood on soomlastele teada, ja see läks vahetamisele.

«Kaleva» reisijate hukkumise põhjustas ilmselt diplomaatiline post. Mida see sisaldas? Seda me praegu ei tea. Igal juhul pidi

* Seda piloteeris Junttilainen, üks silmapaistvamaid Soome hävituslendureid.

seal olema midagi väga olulist, mille Nõukogude luure pidi enda kätte saama või vähemalt takistama selle sattumist läände. Uppuv lennuk võinuks postikotid ka endaga kaasa viia.

Lennuki allatulistamise asjaolude suhtes on avaldatud erinevaid versioone. Seda on peetud sakslaste või isegi soomlaste provokatsiooniks. Arvestatavat alust neil versioonidel ei ole — Saksamaa pilk oli sel hetkel suunatud läände ja Talvesõja õnnetu lõpu järel ei saanud Soome enam idanaabriga tüli norida. Nõukogude ajaloolased lähevad sellest kuri- tööst tavapärase vaikimisega mööda.

«Kaleva» juhtumi asjaolud vajaksid veel täiendavat uurimist. See on raske ülesanne, sest vastavatele NSV Liidu arhiividele on uurijate juurdepääs ülimalt keeruline. Muide, see ei kehti ainult NSV Liidu arhiivide kohta. Soome välisministeeriumi arhiivis on samuti teadaolevalt «Kaleva» juhtumiga seotud oluline dokument, millega uurijad pole veel tutvunud. Tegemist on vangilangenud

Vene allveelaevaohvitseri ülekuulamisprotokolliga, mis annaks kindlasti huvitavat lisateavet selle sünge juhtumi kohta. Salastamise põhjuseks on ilmselt soomlastele iseloomulik ettevaatus oma naabri suhtes.

14. juunil 1940. a Soome lahe kohal toimunud õhutragöödia uurimine näitab, kui raske on selliste vahejuhtumite asjaolude täpsustamine ka ligi 50 aastat hiljem. Osalt on arhiivid hävitatud või laiali tassitud, osalt varjatakse seal leiduvaid materjale, kes harjumusest, kes kartusest. Millal aga saame teada tõe «Boeing 747» allatulistamise kohta? Siiani tuleb leppida ainult «Pravda» versiooniga: tegemist oli suurekaliibrilise provokatsiooniga, piiririkkuja tõkestamist kasutas USA administratsioon Nõukogude Liidu ühiskonnakorra mustamiseks ja tähelepanu kõrvalejuhtimiseks NSV Liidu uutelt rahualgatustelt. Muuseum Korea lennuki allatulistamisega seotud asjaolusid uurinud komisjoni ees oli hiljem avalikustamise eestvõitlejana tuntuks saanud Mihhail Gorbatsšov.

SEITSMEKÜMNENDAD...

JAANUS PAAL

Tõde vabastab teid II, ehk kaks lühimonoloogi, mis on kokkuvõtteks kolm ja pool tundi kestnud dialoogist pausidega

Aeg: 6. august 1976.

Koht: algul kiiresti muutuv — auto UAZ salong Kivatši asula ja Kontupohja linna vahelisel teel, hiljem suhteliselt paigalpäisiv — võõrastemaja numbrituba Kontupohja linnas Karjala ANSVs.

Tegelased:

1. ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee operatiivosakonna major (?) Kaljuvee;

2. Kivatši Riikliku Looduskaitseala vanemteadur Jaanus Paal.

I etteaste

Major Kaljuvee:

Pidin teid veel korra tülitama: on vaja mõned asjad selgeks rääkida, et siis kogu see

lugu lõplikult kõrvale jätta. Ütlen kohe, toimikut kellegi suhtes avatud ei ole ega kaivatseta seda ka teha.

Hiljuti oli meil pikalt jutuajamist Erik Udamiga. Vestlesime temaga nii komitees kui ka «Palace» hotellis. See toimus aprilli lõpus — mai algul. Rääkisime ka Enn Tarto, Tõnn Sarve, Peep Gorinovi ja Peeter Einastoga. Nimelt on meil operatiivosakonnas jäänud mõned lahtised otsad, mis omavahel ei klapi ja mis on siiski vaja viia selge lõpuni.

Nagu näete, on meie jutuajamine täiesti ebaametlik — ma ei protokollin praegu midagi ega ka lindista. Seepärast, nagu te teate, pole teil midagi karta: operatiivandmed ei ole kohtulik tõendusmaterjal. Ja mina kogun ainult operatiivandmeid.

Mind ikka huvitab, kuidas oli lugu kirjutusmasina või -masinatega, mida te nende niinimetatud eesti demokraatide käest saite? Või täpsemini: mida Udam sai Juskevitsi ja Kiirendi käest? Seal oli veel mingi segadus rahadega. Juskevits vist müüs Udamile re-

monditöökojast kõrvaletoi metatud masina, mille ta pidi pärast tagasi viima, ja nii jäi Udama oma rahast ilma. Kuidas selle: kuidas toimusid kokkusaamised Kiirendiga Aegviidus ja Tartus, millest ka teie osa võtsite? Ka Gorinov kohtus ühel korral Tartus Toomel Kiirendiga.

Kui te rumala kangekaelsusega väidate, et te Kiirendit ei tunne ja temaga kohtunud ei ole, siis saate isegi aru, et see on musta valgeks rääkimine. Kiirend ütles juba juurdlusel teie täieliku nime ja tundis teid ka pildi pealt ära. Kohtus võttis ta küll solidaarsusest teiste süüalustega oma tunnustused tagasi, kuid ma käisin alles hiljuti Mordvas tema juures laagris ja seal me rääkisime neist asjust uuesti. Kiirend kinnitas oma eeluurimisel antud seletusi teie suhtes. Me teame samuti, et Tõnn Sarv pidi Tartu gruperingu ja Tallinna vahel saama uueks sidemeheks, sest Einasto ütles nendest ülesannetest rohke töö pärast ära.

Kiirend elab laagris päris kenasti. Töötab treiali-freesijana. Tööd teeb ta hästi. Tervis on nii temal kui ka Mättikul korras. Raskem on lugu Soldatoviga, kes on ühes Juskevitsiga Kalinini all Permi oblastis. Tema keeldub põhimõtteliselt Nõukogude riigi heaks töötamast. Tal on süda läbi, südame üle kaebab ka Juskevits.

Ärge ajage jama, et me andsime Kiirendile juurdluse ajal psühhofarmakone! Neid antakse ainult haigetele ning ka kinnistes psühhohai glates on siiski ainult need, kes tõepoolest on haiged. Soldatovile me pakkusime võimalust haiglasse minekuks, aga ta keeldus. Me nagunii tegime neil «demokraatidel» süüasja kergemaks. Võtsime organisatsiooni kohta käiva süüdistuse maha, jäi ainult agitatsioon ja propaganda. Ning ära pidi selle loo ükskord lõpetama — muidu oleksid nad muutunud tõesti ohtlikuks. Arreteerimisel konfiskeerisime me kolm kartulikotitäit materjale, mis kõik olid nende endi poolt kirjutatud. Kuid «oma meest», nagu te räägite, me nende hulka «sisse sööta» ei saanud, sest siis me oleks pidanud ka selle «oma mehe» kinni panema. Praegu on eestlastest poliitilisi vange 48. Neist 13 on Mordvas. Seal on poliitvangide jaoks väike laager umbes 50 vangiga.

Muide, ka Einasto ütles eeluurimisel, et ta andis teile Kiirendi aadressi. Kiirend kirjeldas täpselt, kuidas te välja nägite, mis seljas oli jne, kui te Tallinnas Tatari tänav 3 tema pool käisite sidemede loomas. Jäate te aga jonnakalt oma väidete juurde, ei jää ka meil midagi muud üle, kui korraldada Petrozavodskis teie ja Kiirendi vahel vastandamine. Siis on näost kohe näha, kumb

räägib õigust ja kumb valetab. Jah, muidugi, te olete Kiirendiga üks-üks, kuid mulle on selge, et te midagi teate ja et teil on mingi barjäär, mis ei lase teil kõike südame pealt ära öelda. Ent kui inimesel jääb midagi südame peale, siis ei ole ta ikkagi kõige eelnenuga niiõelda lõpparvet teinud.

Kui sa nüüd südame puhtaks räägiksid, võiksid edasi elada ja töötada nagu aus inimene. Võiksid lõpetada ülikooli ja asuda korralikult teaduslikule tööle. Ma näen, et see töö sulle meeldib, ja nii avaneks samuti perspektiiv edasiseks. Me võiksime sel juhul omalt poolt ülikoolile teatada, et jah, Jaanus Paal on aus inimene, kes on oma eksimustest aru saanud ja pahanustele joone alla tõmmanud. Pealegi ei ole sul praegu midagi karta, sest, nagu ma juba ütlesin, praegu mingit juurdlust ei toimu. Võib-olla jah, kui sa oleksid neist asjadest hakanud rääkima möödunud kevadel juurdluse ajal, siis ehk tõesti sa oleks võinud sattuda laagrisse või vähemalt kohtusse tunnistajaks. Aga see on vana asi. Mehed istuvad ammu kinni ja praegu seda mingil juhul karta ei ole.

Ei-ei, muidugi — ega ma väidagi, et te tõesti kuuluskite mingisse organisatsiooni, mis kavatseb, pussnoad käes, Toompeale nõukogude võimu minna kukutama. Ma olen kindel, et te olete oma vanad sidemed kõik katkestanud ja ei ole nõukogudevastase tegevusega seotud. Te olete selleks liialt intelligentne. Kuid viimasel ajal ei tehtagi enam põhikirja ja fikseeritud programmiga organisatsioon. On lihtsalt nõندانimetatud organisatsioonita organisatsioonid, kus võimalikku juurdlust silmas pidades püütakse igasuguseid kirjalikke jälgi vältida.

Mis siis ikka — kui te jätate kasutamata minu poolt pakutud võimaluse lõplikult kogu asjast lahti öelda, teete palju pahanust ainult endale ja oma perekonnale. Meil on seega selge, et teie näol on tegemist inimesega, kes ei ole oma eksisammudest aru saanud ja ei taha oma nõukogudevastast hoiakust loobuda. Teile peaks ühtlasi olema hästi arusaadav, millega riskite!

II etteaste

Jaanus Paal:

Jah, ma saan aru küll, et teie andmetes võib vahel midagi puudu jääda, kuid mind ei huvita põrmugi, kas teie loogiline skeem klappib või ei. Ma olen huvitatud üksnes sellest, et mitte võtta asjatult enda kaela asju, millega mul ei ole mingit pistmist. Nagu ma juba mitu korda olen öelnud: mina Kiirendit ei tunne ja temaga ega teiste eesti demokraatidega mingit tegemist ei ole teinud. Pealegi — nagu te ka ise mainisite — oleme me

Kiirendiga üks-üks, ja juhul, kui ma isegi teaksin midagi, oleksin ma lihtsalt loll, kui hakkaksin nüüd aasta pärast ikkagi Kiirendi ütlosti kinnitama. Mina sain Kiirendist ja teistest demokraatidest kuulda alles pärast nende arresterimist.

Ma võin ju teile praeguses mitteametlikus vestluses öelda, et muidugi olen ma nüü nimetatud nõukogudevastaseid materjale lugenud. Need olid mitmesugused avalikud kirjad Stalinile, Hruštšovile, partei keskkomiteele, mis käisid minu käest läbi juba 4—5 aastat tagasi. Loodetavasti ei hakka te minu käest nüüd küsima, kust ja kellelt ma need sain. Mis puutub aga mingisugustesse programmilistesse dokumentidesse, siis niisuguseid pole ma kunagi näinud.

Udamiga on mul kirjutusmasinatest kunagi juttu olnud küll, kuid haritlaste seas on kirjutusmasinate otsimine kogu sõjajärgsel ajal üsna tavaline asi. Pakkusin talle kasutamiseks oma masinat, kuid seda ta ei tahtnud. Pealegi ei olnud minu masin peale mitmekordset julgeoleku ekspertiisid käimist enam töökorras. Et Udam oleks vajanud kirjutusmasinat mingisuguste põrandaluste materjalide ümberlõõmiseks, seda ma ei tea.

Tartot ma tunnen, ning isegi natuke paremini kui Udamit. Kahtlemata oleks lihtsameelne arvata, et me omavahel rääkisime ainult naistest ja hobustest. Tarto on hea töomes ja ta on mind paaril korral aidanud majapidamises. Ent kunagi pole ta teinud mulle ettepanekut mingiks organiseeritud või organiseerimata poliitiliseks tegevuseks. Ma nagunii ei oleks end taolise asjaga sidunud. Sellest, kas Tõnn Sarvel või Peep Gorinovil on demokraatidega ehk mõne muu poliitilise grupeeringuga mingit tegemist olnud, et tea mina midagi. Mis puutub Einasto väitesse, et ta on andnud mulle Kiirendi aadressi, siis see ei ole õige. Pealegi, nagu Einasto mulle ise ütles, võttis ta selle eeluurimise algul segaduses tehtud tunnistuse hiljem tagasi. Üleüldse — ma ei taipu, mis kuradi pärast tahab Kiirend, keda ma ei tunne, mässida mind mingisse segasesse loosse! Või püüate seda teha hoopiski teie?

Ülikooli tahaksin ma muidugi lõpetada, aga te olete selle minu jaoks võimatuks teinud. Ma olen oma elu ja perspektiivide suhtes ülepea pessimist, aga läheb kuis läheb, oma pere jõuan ma ikka ära toita. Teen ükskõik mis tööd. Ja kuidas mu elu saakski paremaks minna, kui te olete selle — nii nagu te koos Molokiga Pagari tänavas ülekuulamisel korduvalt ähvardasite — põhjalikult persse keeranud. Seejuures muidugi jämedalt seadusi rikkudes. Minu teistkordseks ülikoolist väljaviskamiseks — nagu esimeselgi korral —

puudus teil igasugune seaduslik alus; seaduse-rikkumine oli samuti minu töölt vallandamine Tallinna metsamajandist. Seejärel ei lasknud te mul Eestis kusagil ka mõnele uuele mõistlikumale töökohale asuda. Näiteks pidin ma saama tööd Palamuse sovhoostehnikumis, aga kui ma järgmisel päeval peale direktoriga kokkuleppimist dokumentidega uuesti kohale jõudsin, olite te tolle juba lödiks teinud. Ning see, et te Tartus mulle äsja vangist välja lastud Piipani koos kõrilõikajate kambaga koju kaela saatsite — niisugust provokatsiooni poleks ma tänapäeval isegi julgeolekult oodanud! Selle eest, et Piipani ähvardas mind tappa ja tuli mulle meie omas korteris väikese lapse, raseda naise ja ema silmade all kallale, hiljem aga varitses oma jõuga mitu nädalat maja ümber, oleks ta õiguse poolest pidanud kohe uuesti kinni minema. Aga teie panite ta hoopis minu peale poliitilisi kaebusi kirjutama, et mind sellega provotseerida ja kompromiteerida.

Ei, Eestis tagasitulekut ma ei plaanitse. Kui ma jälle pean kuhugi liikuma hakkama, lähen parem kaugemale põhja või itta. Mis minu aususesse ning julgusesse puutub, siis neid jätkub mul mõlemaid. Te ise olete mulle märgi külge kleepinud, nii et ma sest enam lahti ei saa.

III Lisa

Peale ülaltoodu vesteldi veel Karjala eluolust, Kivatši looduskaitseala rikkustest ja kaitseriimist, kalapüügist ning toidukaupadega varustamise puudujääkidest. Ehkki ajuti oli vestlusel J. P. mõistmatu tõrksuse tõttu katkendlik ja pinguldatud iseloom, ei takistanud see J.P-l ometi mitmel korral soovi avaldamast kasutu jutuaamine lõpetada ja parem kalale minna. Siiski ütles major Kaljuvee mõlemast ettepanekust järjekindlalt ära.

Kivatš, 6. august 1976. a.

IV Epiloog

Mõned kuud hiljem selgunud asjaolud ei kahjusta mingil määral major Kaljuvee renoomeed, vaid lubavad üksnes täheldada, et J. P. südametunnistuse mõjutamise tuhinas ajas ametimees osa tööku oluliselt segi. Nimelt vaatamata sellekohasele ausameelsele väitele polnud Kaljuveel Tarto, Sarve, Gorinovi ega Einastoga olnud ei enne ega pärast J. P.-ga toimunud vestlust mingit jutuaamist. Ka Kiirendi külastamine vangilaagris oli vaid majori väike meeletupe. See, et okastraadi taga hoitavate eesti demokraatide asukohad sadade kilomeetrite ulatuses segi aeti, juhtus vaid üldise selguse huvides.

Kivatš, oktoober, 1976. a.

VAATENURK

PEEP MÜHLS
EDUARD PARHOMENKO
Kodu lugu ja ajalugu

Mart Laar, Lauri Vahtre, Heiki Valk. Kodu lugu. I—II osa. Toim. Sulev Vahtre. «Loomingu Raamatukogu» 1989, nr 40—43. 112+112 lk. 35 000+35 000 eks. 0.40+0.40 rbl.

«Ma armastan oma isamaad selleks liig palju, et kirjutada tema ajalugu!»
vabahärra v. Wessenberg
(Austria-Ungari keisririigi alam)

«Koduloo» arvustus võiks kujuneda ka puuduste ja küsitavuste raamatupidajalikuks loeteluks. See varjaks KL-i sõnumi. Eksimusi õiendades me rahva saatust olematuks ei tee.

Järgnev ei taha olla mitte niivõrd arvustus, kui võrd mõtisklus KL-i sõnumi üle.

A: Meeldiv ja ühtlasi ahvatlev on näha KL-i alguses ja lõpus üleskutset «kaasa mõelda», «mõtiskleda olnu üle». See näitab autorite veendumust esitatava tõsesuses, ka usaldust lugeja vastu. Väärsti mõistmist ei kardeta. Seda laadi pöördumised on viimase aja ajalooaamatuus harvad, õieti ei mäletagi...

B: Meenub Vana-Rooma ajalookirjutaja Titus Livius, kes oma teoses «Rooma ajalugu linna asutamisest alates» manitses lugejat järgnema tema mõtisklusele möödaniku elust ja olust. Tema jaoks oli ajalugu eelkõige *magistra vitae* ehk elu õpetaja. Ajalugu pidi kaasaegseile esitama õpetlikke lugusid, järgmist väärivaid eeskujusid, näitama esivanemate sangarikkust ja patriotismi. Ent Livius on süüdistatud viljatus moraliseerimises Rooma ajaloo ainetel. Tema Rooma ajalugu on võrreldud Vana-Kreeka historioograafide saavutustega ning leitud, et see on pigem ilukirjanduslik teos kui ajalooline uurimus.

C: Tõesti, vaadates siit Eestist Vahemere rannikule kahe tuhande aasta taha tagasi jätavad meid Liviusi mured ja mõtisklused üsna külmaks. Ei ärata erilisi tundmusi ka asjaolu, et hiljem kaovad roomlased ja nende riik ajalooareenilt. Nende saatus näib tagantjärele vältimatu paratamatusena, mille käiku ja põhjusi esitatakse vastavais käsit-

lusis asjatundlikult ja kiretult. Meie igapäevases elus on roomlased aga täielikus unustuses: neid pole, ega ole kunagi olnudki. Ent KL on kirjutatud siin ja praegu. KL on lugu meist, meie ajaloost ja saatusest. KL vajab kaasamõtlemist. See lugu tahab olla «läbi meie» edasi kirjutatud.

B: Ajalugu, õigemini ajaloolist teadmist on eristatud kahes tähenduses. Saksa keeli: *Historie* ja *Geschichte*. Eesti keeles vasted puuduvad. Võib-olla: AJALugu ja ajaLUGU. AJALoo all mõistetakse ajalugu kui teadust, mis uurides mineviku sündmusi nende imperionaalses seoses ajastute vahel loob viimaste vahele kausaalse ja järgnevusliku seose. See on empiirilisel tasandil aimatud minevikupärand. AJALugu taotleb ajaloo protsessi võimalikult erapooletut ja kiretut kirjeldamist. *Geschichte* ehk ajaLUGU on ajalugu eksistentsiaalses mõttes. *Geschichte* küsib ajaloo tähenduse ja mõtte järele. Õigemini, küsib inimest, jutustades oma ajaLUGU. *Geschichte* puutub otseselt inimesse, see on tema lahutamatu osa, see-eest *Historie* jääb sageli varju ja ununeb. AJALugu toimib meist mingil moel mööda ja üle, aga ajaLUGU «läbi meie».

A: Pealkirjaga «Kodu lugu» iseloomustavad kirjutatu autorid oma nägemust Eesti möödanikust: «Eesti ajalugu, vaadatuna eestlaste silmaga, on lugu meie kodust, / - - - /, mida meil on kõige püham õigus omaks nimetada.» Kodu motiiv kordub ka KL peatükkide pealkirjades: «Koda ja kolle», «Käsu-aluseks omas kijas», «Oma tuba, oma luba», «Nurka surutud». Selle abil on ühtlasi eesti rahva minevikku periodiseeritud.

C: Selline pealkirja valik on tähenduslik ka muus suhtes: leiab aset teatud rõhkude nihkumine. Aeg mõtestatakse kohana, ruumina. Kodu lugu pole mitte niivõrd aja lugu, kui võrd koha lugu. Aeg, AJALooline ehk lineaarne aeg, on objektiivne, külm ja hingetu. Inimene on sellise aja suhtes passiivne ja võimetu. Ta ei ole suuteline sellises ajas liikuma, seda enesele allutama kui ruumi. Seetõttu on inimesele tunduvalt omasem ja käepärasem hoomata aega seoses ruumiga, või veelgi enam, mõelda aega ruumina, lõpliku ruumina. Nõnda näib aeg olevat mõjutatav ja suunatav. Eriti siis, kui see ruum on tajutav koduna. Sellises ruumis aeg kõverdub, sulgub tsükklisse. Kodus saab AJALoo loost ajaLUGU. Seda saab jutustada, veere-

tada sinna-tänna, lahti võtta ja taas kokku panna.

B: Sõna «kodu» algkujuks peetakse põlist soome-ugri sõna «koda». Koda on eestlaste vanim elamutüüp. Selle sõnaga tähistati elamise kohta ka üldisemalt. On tähelepanuväärne, et eelmise sajandi lõpul kasutas Villem Reiman oma kõnes «Eesti kodu» koda-kodu motiivi eesti rahva ajaloo lahtimõtestamisel ja periodiseerimisel: koda, rehi, elutuba. Veidi hiljem kordas Heinrich Prants koda-kodu motiivi oma «Eesti rahva ajaloo» ühes peatükis «Maarahva kodus», millele oli lisatud moto «Kodu, magus sõna». Oskar Loorits on kirjutanud eestlastele oma-est perekonna- ja kodukultuurist kui eestluse omapära ja elujõu tähtsaimast edasikandjast, seejuures mõneti vastandades kodukultuuri sotsiaalsusele ja riiklusele. Hoolimata mõningatest erinevustest omandab KL-is ja ülalnimetatud kirjutistes eestlaste AJALugu koda-kodu motiivi läbi eksistentiaalse tähenduse. See on ajalugu, mis puutub vahetult ja soojalt eestlastesse, ta on nende suhtes intiimne. Sellises ajaloos on rahva jaoks mõte, mille nimel edasi elada. Ühe sõnaga — ajaLUGU.

C: 19. sajandi teisel poolel, rahvuslikul ärkamisajal, omandas Eesti AJALugu eestlaste tarvis mõtte ja tähenduse, saades seega ajaLOOKS. Oma minevikust pidi rahvas jõudu ja teotahet ammutama. Ajalugu pidi olema eestlaste poolt! Rahvuslik ajalookirjutamine hakkas arenema. Nii märkis 1863. aastal Johann Köler oma kirjas Jakob Hurdale vajadust kirjutada kodumaa eestimeelne ajalugu, mis läbi «rahva vaimu natukene äratada». 1868. aasta sügisel esines Carl Robert Jakobson oma esimese isamaakõnega, mis mõjunud «kui tuletungal, mis Jakobson ilma sisse virutanud». Umbes samal ajal valmisid käsikirjas Hurda «Pildid isamaa sündinud asjust». Hoolimata teaduslikust algelisusest, kohati ebateaduslikkusest, tuleb need kirjutised tunnistada teedrajavaks ja suunda andvaks eesti rahvuslikus ajaloo teaduses. 1930. aastal rõhutas seda ka Hans Kruus oma programmilises kõnes «Ärkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisel». 30. aastatel ilmunud mitmekõitelised «Eesti rahva ajalugu» ja «Eesti ajalugu» kehastavad seda vaimu suurepäraselt. Tundub, et KL tahab olla traditsiooni taaselustaja ja jätkaja.

B: «Meie rahvusliku ajaloo teaduse traditsioonile on omane ärkamisajal väljakujunenud rahvuslikku eneseteadvust ja ühtekuuluvustunnet minevikku projitseerida.

A: Selline presentistlik, mõneti lihtsustav suhtumine on ilmselgesti olemas ka KL-is, kus eri sündmuste autoritepoolsed tõlgendused on tihti esitatud vägagi vaieldavas

vormis. Et selles kontekstis tuleb ette ka otsesed vasturääkivusi, ilmneb näiteks esitatud Jüriöö ülestõusu kirjeldusest (vt I osa, lk 44).

Kuid tuleb tunnistada, et siin on tõepoolest tegemist meie rahvusliku ajaloo teaduse traditsiooniga; käsitusega, mille kohaselt Eesti ajalugu läbib juhtmõtte ning visa pürgimine oma pühale eesmärgile: igavene eesti rahvas, selle õnn ja vabadus.

B: Ühesõnaga eesti rahvusliku ajaloo teaduse traditsioon on sisuliselt ajaLOO traditsioon.

KL on Eesti ajaloo mõtte ja eesmärgi sõnastanud Jaan Tõnissoni lausumisega aastast 1917: «Poliitiliseks ideaaliks peaks meil ikkagi olema omariiklus. Selle ideaali täidesaatmiseks peame eeltöösid tegema ja mitte ainult pealtvaatajana ootama jääma, mis saatus meie teiste armast kätte toob. Kui meie kui rahvus, omariiklise ideaali täideviimiseks mitte ei suuda nüüdset momenti kasulikult tarvitada, siis ei tea, millal selleks võiks veel parem silmapilk tulla. Kas nüüd või mitte iialgi!»

C: Meie ajalookirjutamist on sügavalt mõjustanud asjaolu, et seda on enamasti tehtud ohu ja surve seisundis. Erandiks on küll Eesti Vabariigi aeg ja väliseestlus. Kuid ikkagi on rahvas oma väikeses arvus alati ohustatud olnud ning alates ärkamisajast seda endale ka teadvustanud. Ses suhtes on KL enam kui tüüpiline ja iseloomulik — see on kirja pandud oma kodus «nurka surutuna». Möödanikust otsitakse tuge ja abi, mida ka leitakse, kuna tegemist on ju ajaLOOGA. See on alati meie poolt, isegi siis, kui kojas peremehetseb AJALOOST kantud võõras.

B: Lugejale ei jää märkamatuks KL-i põhilin, s. o eesti rahva vabaduse idee. Autorid näivad tunnistavat rahva ajaloo teaduse kriisi ületamise üheks võimaluseks vabaduse kontinuiteedi apoloogiast. On ju loomulik, et vabadustahe on omane igale rahvale, eriti radikaalses vormis aga neile, kes on omanud kas või mingil ajalooetapil iseseisvat eluruumi. Võib puududa vormiline vabadus, kuid sisuliselt ta ei kao, kui seda endale indiviidi ja rahva tasandil teadvustatakse. Vabaduse kontinuiteet teostub, kui saavutatakse sisu ja vormi ühtsus.

Kaasaja inimene ei otsi oma elule enamasti mõtet looduslähedusest, tunnetades end osana Kosmosest, või dogmaatilisest jumalausest, nagu see oli ilmselt omane meie esivanematele. Pigem näib inimelu eesmärk nüüd tulenevat mõistusest ja vabadusest selle sõna kõige laiemas tähenduses. Selliselt aluselt lähtuval vabadusideel, millele inimelu mõistuslik külg — ratsionaliteet — para-

tamatult lõivu peab maksma, on just läbi ajaLOO oht kujuneda müüdik.

C: Sõna «müüt» omab kõrget abstraktsiooniastet, mistõttu on käibel suur hulk müüdi interpreteeringuid. Kõiki neid tõlgendusi ühendavaks eelduseks on müüdi vastandamine nn **reaalsusele**. Ajalooteadus annab meile ühe võimalikest reaalsuse kriteeriumidest. Traditsioonile tuginevad jutustused minevikusündmustest ei pruugi kokku langeda selle minevikukonstruksiooniga, mille annab meile AJAlugu, ja seetõttu me nimetame neid müütideks. Niisiis võime laiemas tähenduses müüdik nimetada sellist ajalookirjelust, mis tugineb ajalooallikate **ebakriitilisel** seletusel.

A: Selliseid müüdiiladseid seletusi võib ajalookirjutuses tihti kohata. Näitena võiks tuua Põhjasõja ajast pärineva Ronga Tehvani versiooni või veelgi varajasemast ajast «Idamere paganate» Sigtuna linna hävitamise loo. Nendesse konkreetsetesse sündmustesse suhtumisel näitavad autorid üles küll kriitilist meelt, mis aga ei teeni üldist käsitluslaadi.

C: Käesolevas kontekstis tuleks müüti mõista kitsamas tähenduses, s. o. **ajalooteadvuse** ühe osana. KL-i autorite nägemuses on vabadusidee indiviidi tasandil omanud igikestvalt ka globaalset iseloomu — rahva enda poolt teadvustatud vabaduse ideena. Nii on ajaloost saanud lakkamatu võitlus vabaduse eest. AJAloost on saanud ajaLUGU.

B: Võttes omaks sellise lähenemisviisi võiks alustada veidi kaugemalt. Müüt tugineb nii ajaloole kui ka olevikule, milles inimene elab ja püüab kaitsta oma olemasolu. Seega on müüt seotud antud ajaloolise situatsiooniga, selle õigustamisega. Ta vahetub koos olevaga, mis paratamatult saab kord olnuks, ja isegi sureb, kui ilmneb, et ta ei täida oma ülesannet. Müüt on teatud mõttes ajalugu, püha ajalugu, mis ka üleloomuliku puudumise korral täidab otseku mingit rituaali — kaitseb inimesi ja nende kooseksistentsi. Seetõttu ei saa müüti vaadelda kui usuakti, vaid kui iga kord uuesti läbielatavat reaalsust. Müütilises teadvuses luuakse meie olemist iga kord uuesti. Aeg on sulgunud tsüklist, kus loomine kordub müüdi kordumisega ja kus miski ei saa tekkida uuesti, võib olla vaid taastatud. Nii kirjutab müüt endale «uue» ajaLOO.

C: Tihti vaadeldakse müüti ja ideoloogiat sünonüümidena. Neid siin eristamata tuleb tõdeda, et müüt on otseku ideoloogia ajalooline illustratsioon. Müüt loob ise endale idee, mille nimel ta üldse ellu kutsutaksegi. Müüdi keel kasutab vastandpaare, mille kaudu avaneb ajalugu õitsengu ja languse,

orjuse ja vabaduse, elu ja surma prisma läbi. Sellest lähtuvalt saab ajalooos eristada nii häid kui ka halbu aegu, anda vastava liigenduse ajajärkudeks.

Tänapäevale vastab teaduslikkuse vormi ja atribuutikasse rüütatud müüt. Sellisel kujul on ta tõsiselt võetav ning ei mõju naiivselt. On raske öelda, mis toime on sel tendentsil tulevikus, kuid praeguses olukorras tekitab teatud ohutunnet müüdiile kaasnedes võiv didaktiline suunitlus.

B: Rahvuskeskne ajalugu, mida KL-gi taotleb, jätab üldajaloolise konteksti näiliselt tagaplaanile, samas seda ületada suutmata. Nii võib ajalugu osutada pigem **poolikuks** kui **rahvuskeskseks tervikuks**. Eesti on olnud ajaloo stiihia kanda, mille keskpunkt pole vist kunagi meie kohal lasunud. Teisalt rahvuskeskne ajalugu ei kajasta alati ühiskonna sisemist ja reaalselt arengut. Meie rahvus- ja vaimukultuur on sisuliselt edenenud nii võideldes ja vaieldes, oma eluõigust tõestades kui ka kõrvuti elades ja suheldes «võõraga»...

Kuivõrd me oleme suutnud täita, üldse teadvustada seda «täitmatut tühikut» (vt I osa, lk 78), mille jätsid lahkunud baltisakslased; aru saada, mida tähendab **kultuurse** oponenti puudumine?

A: Öeldakse, et iga põlvkond kirjutab endale «uue» ajaLOO. Kuid see ei pea kaasnema uue müüdi sünniga, vaid meie ajalooteadmise arvatava «rikastumisega». Võib ju see, mis on ajalooliselt varem olnud, alles hiljem ilmsiks tulla. Meie ajalugu osutub pigem **kaasaja** ajalooks, kus meie tänased huvid määravad, mida me olnust väärtustame, mida mitte. Viimane ei ole lubatav AJAloole.

B: Milline võiks olla müüdi roll meie ajalooteadmises? Müüt püüab teha inimese, rahva oma saatuse peremeheks, pöörates selja juhuslikkusele ja heitlikkusele, mistõttu need ei näi enam elu üle valitsevat. Müüt väärtustab eneseteadvust, kandes endas teatud sõnumit, mis ei mõjuta ainuüksi meie taju, vaid ka käitumist. Kuid lähtudes konkreetsest ajaloolisest olukorrast hakkab müüt paratamatult täitma teda loonud ühiskonna vajaduste ja eesmärkide väljendaja ja ühtlasi tsensori funktsiooni. Prantsuse filosoofi Paul Ricoeuri järgi on müüdi ajalugu «võitlus sündmustikuga, mis kujutab endast ühiskondade jõupingutust ajalooliste faktorite ahas-tava mõju hävitamiseks: ta püüab ajalugu ära muuta». Müüt, mis peegeldab ajaloolist situatsiooni, **vastandub ajaloole**, aidades inimesel lihtsustada, koguni hävitada AJAlugu. On ülimal määral küsitav, kas ilma AJAloota saab olla ajaLUGU, või kui saab, kas see on ajalugu?

C: Inimvaimus võib eristada kahte poolust, mis põhinevad «tähendusel» ja «kannatusel». Esimese juurde kuulub teadus, ka AJALUGU, teise juurde religiooni kõrval ka mütooloogia. Esimene annab meile teadmise maailmast ja meie minevikust, teine võimaldab selles maailmas ära elada, taluda «ajaloo õudu», nagu ütleb Mircea Eliade. Seepärast me vajamegi AJALUGU, mis ei lase AJALool kasvada küünilise historismini, sellest kantud fataalsuseni.

B: Ajalugu kui reaalsus, *res gestae*, eksisteerib sõltumatult meie soovidest ja eesmärkidest. Ka KL-i autorid näivad sellest teadlikud olevat. Kas suudame meie, eestlased, endale seda «*sine ira et studio*» tunnistada?!

Kui Eesti ajalugu läheb täide, kui Eesti rahvusliku ärkamisaja vaimust kantud ajalookirjutamine on rahva tugevaks ja kestvaks kasvatatud ning omariiklus käes ja kindel — alles siis saab KL-ile punkti panna. Siis pole enam vaja jätta KL-i lõppu hirmus ja lootuses valendavaid tühje lehti ning sõidida mineviku varjudega. Pole enam ka vaja iga hinna eest tõestada, et ajalugu on meie poolt, et meie oleme meie, et meie kodu on meie oma. Ehk on siis meil nõnda palju jõudu ja meelekindlust, et vaadata otsa AJALoolle ning kirjutada EESTI AJALUGU.

Veebruar 1990

EVALD LAASI

Ühest ebaõnnestunud ajaloolasest väljandest

Mart Laar, Lauri Vahtre, Heiki Valk. Kodu lugu, II.

Teame, missugune oli ajalooteaduse olukord Eestis aastail 1945—1987. Teame ka, et kõige halvemas olukorras oli neil aastail Eesti ajaloo uuemate perioodide käsitlemine. Teatud perioode ning probleeme ei olnud endast lugupidaval ajaloolasel üldse võimalik uurida. Ainus, mida teha sai, oli koguda materjali, et võib-olla kunagi tulevikus õnnestub seda kasutama hakata.

Aastakümnete jooksul on rahval tekkinud tõsine ajaloonälg. Viimase paari aasta jooksul on seda küll leevendada püütud, kuid see «nälg» jätkub veel praegu. Rohked artiklid, nii teaduslikud kui populaarsed, ei suuda asendada raamatuid, kus kajastuks Eesti ajalugu tema algusest tänapäevani. Aja-

lookirjanduses on tekkinud vaakum — endine stagnamakulatuur on leidnud endale sobiva paiga prügikastis, kuid samal ajal puudub nii vajalik üldkäsitus Eesti ajaloost. Eriti käib see 20. sajandit puudutava osa kohta.

Loodus tühja kohta ei salli. Ka ajalookirjanduses tekkinud tühikut tuli kiiresti täita. Kuid tühiku täitmisele on mõnikord asunud jõud, kes on selleks vähe ette valmistatud, kelle käsutuses pole arhiividokumente ning kel sageli puudub ka uurimistöö — rõhutamata sõna «uurimistöö» — kogemus.

Niisuguste jõudude hulka tuleb arvata ka kolm noort meest, kes 1982. aastal n-õ põrandal all «Kodu» lugu kirjutama asusid. Hiljem kirjutati lisaks osa, mis käsitleb aega 1944. aastast alates.

Raamat lõi kiiresti läbi ja sai populaarseks. Üht tema autoreist — Mart Laari — on nimetatud «Eesti ajaloo südametunnistuseks». Aga arvestatav teaduslik kriitika seni puudub.

Ka siinkohal pole võimalik tööle täielikku hinnangut anda. Piirdume ajaga alates 1944. aastast ja edasi, kuna allkirjutanu on oma töös kokku puutunud just selle ajajärguga. Teadaolevail andmeil on selle osa raamatust kirjutanud Mart Laar.

Nii «Kodu loost» kui ajakirjanduses publikitseeritud artiklitest¹ jääb mulje, et Mart Laar on kergeusklik igasuguste talle kätte sattunud materjalide suhtes ning stiililt aldis germanistlikule kantseliidile.

Paiguti jääb mulje, et M. Laar on oma materjalid saksa okupatsiooni aegsetest ajalehtedest maha kirjutanud: «Pihkva ruumis kaitseil asunud...», «Võnnu (Cesise) ruumis relvakokkupõrked...», «Jamburgi ruumis, Permisküla ruumis» jne. Korduvalt räägitakse «rännakukiiludest», «tankikiiludest», vaenlase läbimurde «rivistamisest» ja kasutatakse otse 1942.—1944. aasta «Eesti Sõnast» võetud mõisteid. Hoopis kohatuna tunduvad Eesti ajaloos terminid nagu «grenaderi kõrgustik» (eestlasele Sinimägede kõrgustik), «Sonderstaffel Buschmann», «Fliegergruppe 127» jne. Ei taha uskuda, et need on M. Laari enda poolt tarvitusele võetud terminid, pigem on tegemist nende ülevõtmisega juba varem kusagil mujal ilmunud uurimustest või mälestustest. Allikaks on ilmselt A. Jursi toimetusel 1987. a Torontos ilmu-

¹ Vt M. Laar. Eesti sõduritest II maailmasõjas. «Vikerkaar» 1989, nr 3; S. Raudsepp. Kas banditism või organiseeritud partisaniliikumine? «Vikerkaar» 1989, nr 11 ja M. Laari kommentaar sellele; samuti E. Vainik. Lugupeetud Sulev Raudsepp, Mart Laar ja teised. «Vikerkaar» 1990, nr 2.

nud mälestusteraamat «Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas». Viimastest on võetud M. Laari põhiline informatsioon sõjasündmustest Eestis 1944. a ja osalt ka 1941. a.

M. Laaril on igal pool kombeks lisada Saksa vägedes võidelnud eestlastest sõdureist koosnenud üksuste nimetuse ette sõna «Eesti» — «Eesti brigaad», «Eesti diviis» jne. Kuid see nimetus tähendab ju nende kuulumist Eesti relvajõududesse ning seda ei tohi mingil juhul tarvitada seoses 20. SS-diviisiga. Muide, kui M. Laar jälginuks tähelepanelikumalt raamatut «Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas» (vt lk 362) või koguteost «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» (VII kd, lk 40), siis pidanuks ta märkama, et selle diviisi juhtkond ja eriüksuste juhtkonnad koosnesid täielikult sakslastest. Diviisi staabis ei olnud ühtegi eestlast! Iga rügemendi ja pataljoni juures olid sakslastest «sideohvitserid», midagi Punaarmee komissaride taolist, kes otseselt sekkusid nende väeosade juhtimisse. Eestlased olid selle diviisi sõdurid ja enamus riviohvitseridest. Kõrgeim ametikoht oli neile rügemendiüleml. Kuid ka siin eelistati teatud liiki mehi. 1944. a kevad-suvistes võitlustes olid rügementide ülema-tekts endised Eesti kolonelleitnandid P. Vendt ja J. Tuuling, kes mõlemad olid 1939. a sügisel Saksamaale «opteerunud», seega sakslaste silmis «omad», samasugused nagu Punaarmeele vene-eestlased.

Ühe suurema desinformatsioonina levitab M. Laar legendi 2. veebruaril 1944 Hjalmar Mäe poolt väljakuulutatud mobilisatsiooni hiilgavast õnnestumisest. M. Laar väidab, et planeeritud 15 000 asemel tuli kokku 40 000 meest.

Kuulutades välja 20 aastakäigu mobiliseerimise teadsid Saksa võimud väga hästi, et kokku peab tulema 40 000 meest ja rohkemgi. Jutt 15 000 kohta tähendas, et neid mehi võis «kokkuvõtmise» järel viivitamatult (*sofort*) võitlusse saata. 29. jaanuaril 1944 oli ju Punaarmee Narva all ning oli tarvis *sofort* kedagi vastu saata. Siit ka K.-S. Litzmanni kirjas toodud arv 15 000, mis nüüd on läinud käibele kui eestlaste võitlusinnu näitaja. «Kodu loos» II lk 60 kirjutab M. Laar koguni, et «eeldatud 10 000 asemel tuli mobilisatsioonipunktidesse umbes 40 000 meest». Viidatud artiklis «Eesti sõduritest Teises maailmasõjas» väidab ta, et «sakslased eeldasid maksimaalselt 15 000 mehe kokkutulekut». Millest niisugune erinevus? Arvu 15 000 on M. Laar ilmselt võtnud koguteost «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» (VII kd, lk 37—38), kuna arv 10 000 pärineb kõigi tunnuste järgi autorilt endalt, sest väliseesti materjalides sellist arvu ei leia.

Eks ole ju hoopis ilusam, kui tõus oli 5000 mehe võrra suurem!

Kuid miks siiski H. Mäe mobilisatsioon nii hiilgavalt õnnestus? Kas sakslased tõesti võisid arvata, et kokku ei tule üle 15 000 mehe? H. Mäe ja mõnede teiste väited, et sakslased ei tahtnudki rohkem kui 15 000 meest, ei vasta tõele. Eesti Riigi Arhiivis (f R-358, n 2, s 18, l 100) on kindralkomissar K.-S. Litzmanni allkirjaga saksa-keelne dokument 29. 01. 1944, kus on öeldud järgmist: «Eestis on võimalik otsekohe kokku võtta 15 000 meest. Sellest on 7000 omakaitseelast, kel on kindel relvakäsitsemise kogemus, või endises Eesti armees teeninut, keda võib viivitamatult anda Põhja-Armeegrupi juhataja käsutusse kolme piirikaitse rügemendi näol. Ülejäänud 8000 meest kui ka juba kokkuvõetud 1924. aastakäigu mehed (umbes 1000) on mõeldud Eesti Legionis reservina, et neid otsekohe Ida- või Põhja-Eestis kokku võtta ja kiirendatud korras jalaväelastena ette valmistada.»

Sellega peaks asi selge olema — need 15 000 olid mehed, keda võis «otsekohe» kokku võtta ja ilma suurema ettevalmistuseta võitlusse saata. Ülejäänud 25—30 000 pidid läbi tegema väljaõppe ning neid ei saanud Saksa väejuhatas 1944. aasta jaanuari lõpu — veebruari alguse lahinguteks veel arvestada.

M. Laar ei ole millegipärast pidanud vajalikuks kasutada väliseesti väljaannetest neid andmeid, mis sellele suurele innule vastu räägivad. Kindralinspektor J. Soodla staabiüleml kolonel A. Luts kirjutab näiteks oma mälestustes «Heitluste keerises» II, lk 207 järgmist: «Väejooksikute arv ulatus meil 1944. a augustikuu keskel mitme tuhandeni. Eriti palju oli neid piirikaitse rügementides, näiteks I. Piirikaitse rügemendis ca 500 meest... Rohkearvuliselt tabatud väejooksikud moodustasid omaette probleemi — vangelad olid neid täis, kohtud üle koormatud jne.» Need olid Saksa sõjaväest ärajooksnud, aga hoopis rohkem oli ju neid mehi, kes sinna üldse ei läinud, vaid varjusid. Seega ei vasta M. Laari poolt levitatav legend H. Mäe mobilisatsiooni hiilgavast õnnestumisest tõele, kuigi see võib praegustes oludes väga ilus tunduda. Me ei või jätta arvestamata, et see mobilisatsioon viis Eesti mehi sõtta Eestile põhimõtteliselt vaenuliku Saksamaa eest, kes 1944. aasta veebruariks oli juba sõjaliselt löödud. Sedagi asjaolu ei saa jätta arvestamata.

«Kodu loos» II lk 61 esitatakse legend sellest, et J. Uluotsal oli 1944. aastal õnnestunud sõlmida kokkulepe 3. SS-tankikorpuse ülema obergruppenführer F. Steineriga, kes nõustunud sõja lõppedes vajaduse korral oma üksused Eesti Vabariigi käsutusse and-

ma. See sensatsiooniline väide ei põhine dokumentidel ning kahtlust süvendab asjajõu, et F. Steiner oli Hitlerile truud viimaste päevadeni, juhtides aprilli lõpul 1945 väegruppi, mis püüdis Berliini põhjast deblokeerida. (Vt K. Типпелскирх, *История Второй Мировой войны*. М., 1956, lk 544—547, 550.) Niisugune veendumus hitlerlane ei saanud minna kokkuleppele Eesti iseseisvustasutega. Legend on ilus küll, kuid ajaloolane peab jääma reaalsuse pinnale.

Lk 63 öeldakse, et J. Uluotsa loodud valitsus olevat raadio teel välismaale edasi andnud manifesti, kus deklareeritud oma erapooletust Vene-Saksa sõjas jne. Huvitav, et keegi ei tea midagi sellest, et eestlastel oleks õnnestunud raadojaam teate edasiandmiseks enda kätte võtta. Jälle üks ilus, aga viltune legend!

«Kodu lugu» II paistab silma ka sõjajärgse Eesti ajaloo «uudse» käsitlemise poolest. Nägemata ise ühtegi dokumenti vastupanuvõitlusest Eestis sel ajajärgul teeb M. Laar selle kohta lausa vapustavaid avastusi. Tuleb küsida, mille alusel autor väidab, et metsades oli 35—40 tuhat inimest? Kus on võetud teade, et Eestis esines paarisajameheli metsavendade salku? Kus kohas oli metsavendadel õhutõrjekahureid? Väga eksitav on väita, et rünnakutega sõjaväeüksustele vahetasid metsavennad saksa relvad vene omade vastu (lk 68). Niisugust relvade vahetamist Eestis ei toimunud. Vene relvi sattus küll metsavendade kätte kallaletungidel üksikutele inimestele, kuid kallaletunge sõjaväeüksustele, kust oleks saadud relvi, pole teada. M. Laari jutustus üle-eestilisest organisatsioonist (Relvastatud Võitluse Liit, vt lk 69) on väga kahetsusväärne eksitus. See organisatsioon oli nimelt Julgeoleku provokatsioon selleks, et oma tähtsust tõsta ning ühtlasi saada ettekäändet Eesti haritlaskonna hävitamiseks.

Kõik need lood on ilusad, nad räägivad eestlaste vaprust ja vaenlase armetusest, kuid nad on uskumiseks liialt ilusad. Tegehlikkus oli hoopis hallim.

On väga kahju, et kõnesolev raamatuke on jõudnud juured maha saada ning üldsust oluliselt desinformeerida. Ajaloos kui teaduses ei ole tähtis, millises suunas teda võltsitakse.

ASTRID REINLA Üksainus elu

Arvo Valton. Masendus ja lootus. Tallinn, «Eesti Raamat», 1989, 608 lk. 45 000 eks. Hind 3.20 rbl.

Mõnikord mõtlen, et raamatuid kirjutatakse maailmas sündinud asjade äraseletamiseks — näiteks Valtoni viimast romaani lugedes. Konkreetselt minu mälu ju enam küüditamiseni ei ulatu. Isade-vanaisade kogemus ei jõua enamasti päralt; võõrandunud on ta igatahes, tema järgi ei saa elada. Vanemate üleelatud hirmu ei mõista lapsed karta — enamgi veel, nad ei saa sellest lihtsalt aru.

Inimesed, kel endal stalinismikogemus puudub, ei saa päriselt aru, kuidas tol ajal üldse oli võimalik elada ja miks oldi seesuguse eluga nõus. Päris noored jälle ei taipa, miks näiteks minugi põlvkond Brežnevi-farsis kaasa mängis. Mõned ei mänginud ka, need istusid vangis või läksid ära metsavahiks või katlakütjaks. Enamik aga tegi ilusti ülikoolis teadusliku kommunismi eksami. Mainitud distsipliin erines muistsel ajal sunniviisil pähepõltsitud ristimisveest selle poolest, et seda polnud vaja Väina jõkke maha pesema minna, teaduslik kommunism haihtus iseenesest eksamiruumi ukse taga.

Meil oli kergem, sest meie tegime kaasa farsis, mitte tragöödia. Kuigi farsis olemine määrab inimest rohkem, sest farsis lõpus jääb puudu puhastav katarsis ja väga kerge on saada küünikuks, kes kaotab täielikult usu aruka elukorralduse võimalikkusse ühel kuuendikul maakerast.

Valtoni «Masenduse ja lootuse» tegelaste seas ei ole ühtegi küünikut. Võib-olla ei jäta taoline katastroof selleks võimalust? Panen küsimärgi, oma kogemus puudub; loen romaani nagu kroonikat, mõistes muidugi, et see ei ole dokumentaalproosa, et kirjanik on paljude saatusekaaslaste hulgast välja valinud üksikud tüübid ja andnud neile uue, ilukirjandusliku elu. Romaan ei ole Siberisse küüditatud eestlasgrupi sotsioloogiline portree, vaid eelkõige autori sõnum.

Aga ometi pääseb ta kõigepealt mõjule olustikutasandil. Et muldonniski on võimalik elada. Palja kartuliga hinge sees hoida. Venekeelses kooliski võimalik õppida. Siberiski on võimalik inimeseks jääda, eestlasekski jääda, kui aga ise tahad.

Nõnda on romaan esmapilgul optimismi sisendav. Et tulgu mis tuleb, õige inimene saab enam-vähem igal pool hakkama. Päris päevakohane lohutus, sest aeg-ajalt visatakse praegugi võllanalja, et kes missuguses va-

gunis jälle Siberi saadetakse. Millest veel kord järeldub, et karta mõistetakse ikka seda, mis kord juba juhtunud, mitte seda, mis tegelikult juhtuda võib.

Kes kord juba Siberis on, ei pruugi enam karta. «Mis inimest rohkem väsitas, kas elu Siberis või kartus sinna sattuda ning suutmatuse selle vastu midagi ette võtta, kes oskas seda mõõta» (lk 25). Õigupoolest pidi natuke kartma Siberiski, sovhoosist võis veel edasi laagrisse sattuda, põrgu ühest ringist teise, ja laagreidki oli mitmesuguseid, ikka üks hullem kui teine, nii et tegelikult oli kartus inimesele lausa sisse programmeeritud, ikka sellesama kommunistliku religiooni järgi, mis vist küll ainsa usundina nii põrgu kui puhastustule laseb inimesele maa peal ja elu ajal osaks saada. Aga materialistliku ilma-vaate järgi ei ole pärast surma ju enam midagi, nii et karistamist ei või tõesti viimse tunnini edasi lükata.

Karistatud eestlased, keda Valton romaanis kirjeldab, ei jookse peaga vastu seina, ei vala teiste silma all pisaraid, elavad oma tragöödia üle inimväarikust kaotamata. Stalini sotsialism on langenud neile kaela kui loodusõnnetus, millest ei olegi võimalik aru saada. Et midagi on väga valesti, taipab isegi Anton Netsvetai, kes eestlasi kamandama pandud. No temal on ju absurdiühiskonnaga olnud kauem aega harjuda. Ent erinevalt eestlastest ei ole Netsvetail millegi peale lootaja, tema ei ole mõistlikumat elumudelit näinudki, ehk ainult riivamisi Punaarmeeaga Euroopat vallutades.

Seetõttu imestab Netsvetai siiralt, miks eestlased ennast Siberis korralikult sisse ei sea, pisutki haljamale oksale ei pürgi. Esmasest masendusest ülesaanuna peaksid nad nüüd sealse eluga kohanema. Kohanevadki, ent ainult teatud piirini. Sest kusagil südamesopis püsib lootus, et seesugune hirmuunenägu ei saa ju igavesti kesta. Ja kusagil on ikkagi olemas kodumaa.

Kodumaal sünnivad vaat et veel jampalikumad asjad kui Lääne-Siberi sovhoosis nr 78, sest karukolkas püsib poliitiline olukord suhteliselt stabiilne, siin ei karjuta kuigi palju loosungeid, ka ei ole siin võimalik teha kuigi ahvatlevat poliitilist karjääri ja inimesed ei loobi üksteisele nii kangeid kaid kodaraise.

Aga origi igatseb koju tagasi, ja nõnda siirduvad eestlased koju esimesel võimalusel, suutmata lõplikult aru saada, kellele seesugune sunniaktisioon õieti kasulik pidi olema. Tööraha riigile? No hoidku jumal, töö narrimiseks pole inimesi ju tuhandete kilomeetrite taha vaja vedada. Ühe rahva sihiteliku hävitamise motiivist veel praktiliselt ei kõnelda.

Valton maalib panoraami orjandusliku ühiskonna ühest staadiumist, laskumata totalitaarse võimumehanismi üksikasjalikuma analüüsini. Kõrgeim võim, keda romaanis kohtame, on sovhoosi direktor, ent tema vilksatab möödaminnes. No julgeolekumehed on muidugi direktoristki kõrgemad, ent neid on näidatud ainult eestlaste pilgu läbi, nad on nimeta ja näota nagu masinaosad, ja üks nad masinaosad olnudki.

Miks see riigimasin just niisugune on, nagu ta on, seda Valton meile ei seleta. Me näeme ainult tema rataste vahele jäänuid. Tegelikult oleks väga huvitav lugeda just nimelt Valtoni terviklikku analüüsi Vene riigi olemusest, aga sellesse romaanis too groteskilahkamine ei sobikski. — Ja kas üldse ongi eesti kirjaniku asi, vaielgu nad seal pealagi, kas Stalini oli ikka paranoik või mitte. Meie siin ei saa oma asjadestki veel päriselt aru.

Kuigi jah, Vene riigist ei ole me pääsenud veel kuhugi («Vikerkaarel» on küll pikk trükitükkell). Kui Heino Siberi-ešelonis oma kuuteistkümnendat sünnipäeva tähistas, siis oleks ta praegu viiekümne seitsme aastane. Ta oleks näinud masendust ja lootust vaheldumisi, vabadust veel mitte. Või on vabaduseloost juba peaaegu vabadus? Ja kui inimesel on ainult üks elu?

«Heino oli siia toodud ja ta pidi oma elu kus tahes ära elama. Mitte lihtsalt ära elama, vaid realiseerima oma võimed ja plaanid. Temast pidi midagi saama, ta pidi elus midagi ära tegema /- - -/ Heino pidi valmistuma tuleviku vastu või ta pidi tulevikku enesele ise valmistama. /- - -/ Valetamise asemel saab vaikida. Kui sind seina päärde pannakse, saab rääkida üle sihtijate peade» (lk 127—128).

Too pikk, ehkki katkendlik tsitaat Heino mõtisklusest võiks olla romaanis peamine sõnum, seesama läbielanu kogemus, mida kirjanik edastab ja millega ta eesti rahva usku ja lootust kinnitab. «Üheainsa elu» ja selle aruka äraelamise motiiv kerkib romaanis mitu korda esile, hakka või Valtonit moralistiks pidama. Õnneks ta seda siiski ei ole, sedapuhku on ta pigem filosoofiline realist. «Masendus ja lootus» on just niisama keeruline nagu elu ise, võid vaadata, mis nurga alt tahad.

Üks iseloomulik joon, mille eest Valtonit eriti tahaks kiita — Valton ei tõsta eestlasi kuidagi teistest rahvustest kõrgemale, näitab, et selles põrgus kannatasid kõik, räägib kalmõkkide ja volga-sakslaste saatusest, jukagiiridest ja evenkidest, laseb Helgal mõelda sellelegi, kuidas eestlased suhtusid setudesse ja oma kodust minemakihutatud ingerlastesse. Päris süütu ei ole keegi siin ilmas.

Veel mõni sõna armastusest. Uuemat eesti

kirjandust lugedes tundub mulle, et vägivaldlast ja vihkamisest mõistab kirjutada peaaegu iga eesti kirjanik, vähegi südamlikke armastuslugusid annab seevastu ühe käe sõrmedel üles lugeda. Valtoni romaanis leidub seesuguseid mitu — Marek ja Elvi, Tergode vanapaar, Heino ja Seela. Neid lugusid pole kommenteerida tarvis, neid peab ise lugema.

Ajal, mil vasakult ja paremalt katteid maha rebitakse, pidevalt midagi/kedagi paljastatakse ja üht maailmasüsteemi uppi keeratakse, on «Masendust ja lootust» lohutav lugeda. Ainult et kas seesuguse raamatu eest peab üks rahvas nii kallist hinda maksma?

HANS HAAVAJA

Oodatud pettumuse puhul

Alma mater. Ludi literarii. Tartu Ülikooli kirjanduslik almanahh. Tegevtoim. T. Pruuli, J. Malin. Tartu, 1990. 152 lk. 800 eks. Hind 2,0 rbl.

Segased tunded valdasid mind pärast värske üliõpilaste almanahhi läbilugemist, eelkõige sellepärast, et muljetest oleks pidanud sündima midagi arvustuselaadset. Aga kuidas seda teha? Oma mitmepalgelises kirevuses on almanahh kirjandusliku kuukirja taoline moodustis, mida on raske lühidalt hinnata. Siin on proosat, luulet, publitsistikat — nagu üliõpilaste eriväljaanne «Loomingust». Mul ei ole muidugi mingit kavatsust kõrvutada kõrvutatamatut (kui, siis ainult struktuuriilisest küljest), kuna sisuline tase on niivõrd erinevat klassi, mistõttu «Loomingu» tegijad andestagu mulle see kohatu võrdlus. Muret tekitab on vaid asjaolu, et just nendest katsatajatest peab välja kasvama meie esindusliteraaside järgmine põlvkond, kes praegustelt tippudelt «Loomingu» veergudel nende koha üle võtab. Almanahhi taset hinnates tähendaks see meie juhtiva kirjandusajakirja vältimatut hukku...

Meie euroopaliku ilukirjanduse ajalugu näitab, et just segastel aegadel kerkivad esile kvalitatiivselt uuel tasemel autorid ja teosed. Nii sündisid 1905. aasta revolutsioonis nooreestlased, Vabadussõja päevil siurulased ja oleksid ka Teise maailmasõja keerisest tõusnud tuulisuilased, kellel aeg paraku tiivad kärpis nagu Hruštšovi-sula kassetitegijailgi. Praegu on ajad segased ja seda juba õige mitu aastat. Seega oleks põhjust oodata suurt murrangut, uue põlvkonna plahvatuslikku esiletõusu. Luule kui kiiremini vormuv ja hingelisest tasakaaluolekust ekstaatilist

kõrvalekaldumist nõudev žanr peaks siin teenäitaja olema. Aega ja keskendumist eeldav proosa jõuaks alles mullistuste möödumisel väärilise vastuseni luule väljakutsele. Paraku näib, et igasugused ootused on põhjendamatud. Luule kiratseb jätkuvalt, üksikud, kes üldisest hallusest kõrgemale rabelda suudavad, on erandid, aga mitte ajaloo seaduspärase sünitised. Ülikooli almanahh on sellele väitele venev kinnitus, mälestusmärk tulemata jäänud põlvkonnale, mis tuleviku kirjanduslugudes nimelist märkimist ei leia, aga mille põhjal ajastu letargia diagnoosi saab.

Veel ajalooa paralleele tõmmates tuleb märkida, et traditsiooniliselt on kirjandus puhkudel, mil eesmärk selge ja tema saavutamine reaalne, innustanud võitlusele, julgustanud ja toetanud, väljendanud hulkade soove. Nüüd aga loeme kõige tühisusest ja mõttetusest, saame teada, kui keeruline on olla looja ja millist masohhistlikku naudingut võib tunda oma hinges urgitsemisest. Sellise enesekeskse õõnsa tuimuse paljastusest võiks järeldada, et kui tundlikud loojad ei looda, pole ka muudel põhjust seda teha. Loomulikult juhu, kui pidada neid katsetusi suureks kunstiks, mis esindab noorsoo vaimse eliidi maailmavaadet ja pürgimusi. Õnneks pole asi nii, tegemist on edevuse sünnitatud tühikargamisega, ambitsiooniga olla looja seda olemata, ükskõik missuguse väärtuskaala järgi. Nii ei maksa pärast almanahhi lugemist erilisse meeleheitesse või musta masendusse sattuda, lootust ikka veel on, vaid noored kirjanikud selle väljendamiseks puuduvad.

Kirjanike noorusega on üldse segased lood. Sellel teemal poleks mõtet pikalt peatuda, sest on üldtuntud tõde, et küpsust ei saa sugugi alati vanusega määrata. Näiteks Tartu *underground*'i vaimsesse murdeikka ka ligi 50selt rõvetsema jäänud müllerid ja miliused ning neist ammu ülekasvanud vaevalt passiealine K. M. Sinijärv. Siiski sunnib probleem endal peatuma oma põhimõistete väärustamise tõttu. Nõukogude tegelikkus on sünnitanud termini «noor autor», kelleks võib olla umbes 35. eluaastani. Seda tiitlit uhkusega kandvad inimesed võiksid meenutada kas või Lermontovi, kes selle vanuseni ei elanudki, ja tunda selles ei-tea kelle poolt välja mõeldud sõnaühendis peituvat solvangut oma ebaküpsuse ja ebakompetentsuse aadressil. Väidetavasti teevad enamuse täppisteaduste suurtest avastustest alla 30sed mõtlejad. Nendes ei suhtu nende vanemad kolleegid sugugi sellise üleolekuga nagu kirjanduse puhul, kus mainitud eapiirist nooremate loomingule ollakse nõus isegi peale maksma, et aeg-ajalt saaks oma pres-

tiizi ja ande kõrguselt teadja muigega noorte teoseid kui midagi veel ebaküpset ja seepärast kriitikas mõõndusi nõudvat nimetada. Kurb on, et vanuse poolest «noorte» kategooriasse kuulujad on ise selle olukorraga rahule taotlegi enda autoriteetidega samaväärsiks tunnistamist. Ja selle leppimise tagajärg peegeldub ilmekalt nende loomingus. Eriti ärevaks tegev on küsimuse konkreetse almanahhi puhul, sest tegemist on üliõpilastega. Tõepoolest, ka neile armastatakse toonitada, et nad ei ole veel mitte midagi, või kui ongi, siis kindlasti mitte tõsiselt võetavad ja vaimselt küpsed kodanikud. Kokkupuuted Euroopaga näitavad, et sealsed üliõpilased peavad ennast «valmis inimesteks» märksa varem kui meil, ehkki lõpetavad ülikooli vanemana kui Maarjamaal kombeks. Tasub õppida, kui soov meie kultuuri järjepidevust hoida on tõeline!

Sellega võiks need surmani vaimselt plotskit keerama jäävad kirjanduslikud käsitöölised ju rahule jätta, igauhe vaimukitsuse eraldi analüüsimine pole just tänuväärne ja hingelist rahuldust pakkuv ajaviide. Õigluse mõttes tuleb nimetada paari autorit, kes sellele keskpärasele (et mitte öelda poeetilise mõtteahtruse) manifestile allkirjutanute hulgas vähegi heledamate laikudena silma hakkavad. Kauksi Ülle murdetekstides on ikka oma võlu, iseasi, kas nad ka kirja-keelde ümberpanduna oma väärtuse säilitada suudaksid. Probleem on sama, mis Adsoni puhul, keda ta loomingus sisulist külge kirjakeele vaatekohalt hinnates on harjutud siurulaste pärapidajaks arvama. Aga ainult kirjakeelsele lugejale on mõlemad võru laulikud oma eksotilisuses huvipakkuvad. Kauksi Ülle mõjub kindlasti värske tuuleõhuna ka selles umbses värsitöökoja tolmuleitsakus, mis almanahhi kaante vahelt vastu hoovab. Meeldivald julgustavat käepigistust muinaseesti isivanematega pakub Heiki Valk. Neis värssides, selles keeles on midagi, mis annab lootust, sest kui meie eisiad praegusest märksa raskematel aegadel suutsid uskuda ja loota, miks siis mitte meie? Mõtteline annus isikupära õhkub veel mõnest üksikust. Kahjuks ainult mõnest.

Kõhnakese proosapoole lauspilvede vahelt sähvab paaril korral mõni ideekiir, et kohe kaduda. Ükskõik, kas alguses, keskel või lõpus, terve loo raskuse väljakandmiseks sellest ei piisa, kuigi tuleb tunnistada teatud konstrueerimisvilumust. Tehniline töö õigekirja valdamise näol on meie üliõpilastest sulemeestel ladusalt käes. Kui nüüd veel kuskilt ideid saaks! Aga nende otsimisest on ammu loobunud veendununa oma ealisest iseärasusest tingitud süüdimatuses.

Kui püüda almanahhi ilmutamisele vähegi

mingi põhjendus leida, siis tuleb seda otsida artikliteosast, mis kõlava nimetuse «esseistika» alla on koondatud. Mõni pala võiks tänaagi soliidse ajakirja veergudel ilmuda ja asjakohane olla, mõni teine on kirjutamise aja tõttu tänasele lugejale mittemidagiütlev. Nendest on kõige rohkem kahju, sest kindlasti oleksid nad teravad ja aktuaalsed olnud siis, kui valmimisele kohe ka trükkipäas järgneuks. Kelle süü pärast 1987. aasta sügisel valminud lood alles nüüd trüki-valgust nägid, ei ole mul teada, vaadates aga trükkiaandmiskuupäeva 15. 12. 1989. a tekib kuri kahtlus, et ainult nõukogude võimu kraesse seda ajada ei saa. Küllap siin toimetajate saamatuseki oma osa mängis.

Vähemasti tundub mulle, et nii mõnegi artikli oleks selle autor mõõdnud aasta lõpul tagasi võtnud. Sisulise tähenduse olid selleks ajaks kaotanud nii Üliõpilaste Teadusliku Ühingu, Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi kui ka fosforiidisõjaga seotud probleemid. Aeg oli neist lihtsalt üle sõitnud. Ka endiste üliõpilasorganisatsioonide kohta on ajakirjanduses piisavalt materjale avaldatud, nii et ei M. Laari ega E. Krossi iseenesest heades lugudes palju uudset ei kohta. Kui eelpool esitatud oletus paika peab, võib spekulatsioonide jätkates arvata, et muudki autorid võinuksid oma artiklitele lahedasti kiirema ja soliidsema avaldamisvõimaluse leida. Nii oleks almanahhist kadunud selle ainus tuumakam osa ja jäänud vaid peotäis kõlkaid.

Lõpuks jõuan nüüd välja ka selleni, millega P. Olesk almanahhi sisse juhatab. Tema arvates on tegemist ideega, mis väljendab salgamatut loomistahet. Leheküljed tunduvad talle ajaloolistena, sest demonstreerivad kokkukuuluvust. Antagu mulle andeks, aga mina tunneksin ennast eriti ebamugavalt nii mõnegi publitsisti nahas, kes alles pärast kogumiku letile ilmumist teada sai, kelle toodanguga ta looming samade kaante vahele on pistetud ja kelle aatekaaslaseks teda sissejuhatuses nimetatakse. Võib-olla mul ei jätkunud julgust teha avastusi, kuid isegi eelarvamustest vabana ei suutnud ma leida midagi nimetamisväärselt esiletõstatavat. Jääb vaid loota, et see algajate seltskond taipab pärast esimest teetähist seisma jääda ja tagasi pöörata. See on minu nõuanne neile, kelle kohta sissejuhatus märgib, et nad oma pöörde suunas veel kindlad ei ole. Ühtlasi loodan selle omapärase nähtuse kordumatust, sest praegusel kujul seab ta kahjulikku valgusesse üliõpilaskonna loomevõime, millest ma paremal arvamusel olen kui sellest, mis almanahhi pehmest köitest vastu peegeldub. Ja vaevalt et koostajatelgi eesmärgiks võis olla rahvusliku intelligentsi järelkasvu kompromiteerimine, mis sest, et kõik nii kurvalt välja kukkus.

Matti Moguči. Õrn ja rōve. Kolmas kogu luulet. /«AlmaNAki raamatukogu»/, Tartu, 1989. 48 lk. 2000 eks. Hind 1.50 rbl.

Õieti on selle arvustuse kirjutamine üleliigne, sest kõige olulisema teabe Matti Mogučiks ristitud kirjandusliku müstifikatsiooni tekkest ja arengust ühes hinnanguga tema loomingule annab «Õrna ja rōveda» järelsõnas tekstide tegelik autor Priidu Beier ise. Hea lugeja saab muu hulgas teada, et «Matti Moguči sündis 1981. a kevadel Tartu Botaanikaaias ühel legendaarsel luulelugemisel lihtsalt kelmikaks protestimärgiks ajastu ahistavate raamide vastu» ning et P. Beieri meelest «oli ta selleks pühapäevaseks prohvetirohlikuks täiesti süüdimatu kuju» (lk 47).

Kuna kauaaegne saladus on asjaosaliste endi poolt lõplikult päevavalgele toodud (19. märtsil k.a pajatasid Milius ja Beier Tartu Kirjanike Majas toimunud üritusel pisut oma koostöö algusaegadest), esitan mõned järeldused sellele paradokslikul kombel kirjastamisdebüüdiga lõppenud müüdi. Seda enam et Piret Viies «Vikerkaares» 1990, nr 3 P. Beieri «Tulikirja» arvustades mängu pahaaimamatult (?) edasi mängib, väites Beieri ja Moguči luulet võrreldes uljalt: «Et ka Beier midagi sellist võiks kirjutada, on absoluutselt võimatu» (lk 85).

Mõistagi tuleb P. Beierile ja M. Miliusele aastatepikkuse suurejoonelise vembu eest tait tunnustust avaldada. Pseudonüüme ja müstifikatsioone on ennegi käibe toodud, kuid vähemalt siinmail pole neile nii värvikat persooni katteks leitud. Müüdi tõepärasuse huvides on Matti Milius osavalt kirjutatud Matti Moguči luule minikangelaseks — paks poolkiilas puhmaskulmudega tiirane habemik yhes lahutamatu piibu ja jalutuskepiga «Pyssis» tydrukuid võrgutamas... Just Milius oma konarliku diktsiooni, räuskava ning tattipritsiva etlemismaneeriga sobis šokeerima publikut, instantse ja organeid tekstidega, millest nüüd üpris tagasihoidlik hulk «Õrna ja rōveda» kaante vahele mahutatud.

Taas tuleb nentida, et muutused ühiskonnas on hajutanud hilinenult trükki jõudnud tekstide algse nimbuse. «Õrn ja rōve» tervikuna kui oma loomisaja perversse ole-muse küllaltki adekvaatne peegeldus mõjub praegu justkui liisunud õlu. Samas on ta tänuväärne allikas kaheksakümnendate *underground*-luule uurijatele (neile jäägu vaagida ka M. Moguči kaks ainult masinakirjas

levinud luulekogu: «Mina — Eiffeli torn» ja «Mina — metsikuim mehike»).

Moguči tekstid «Õrnas ja rōvedas» on enamasti keskmise tasemega lorilaulud, milles kohati päris head nalja saab ning isegi mõni üllatav riim kokku kõlksub (*õeks/mõek; rinnamuks/rahvasaadikuks*). Otsesõnalisi roppusi kogus pole, mis veel ei tähenda, et mõni stroof pepsima lugeja palgeisse puna ei võiks tuua. Tegelikult on ju Matti Moguči luule vaid lüli ahelast, mis frivoolsete rahvalaulude ülestähendamisega kogunema hakanud mahlkata sõnaseadet on aidanud Kirjandusmuuseumi fondidest ning peldikute seintelt edasi kanda tänasesse massikommunikatsiooni (vrd nt TVs ja ringhäälingus kõlavaid ansambli «Onu Bella ja Öörahu» laulude tekste).

Mulle tundub, et oleks eksitav ning tarbetu kogumiku pealkirjas väljapakutud märksõnadesse haakudes hakata vaagima õrna ja rōveda osakaalu M. Moguči luules. Tegelikult domineerib enamikus tekstides irooniline ja epateeriv käsitluslaad, mis ühtede luuletuste puhul pehmendab nende nilbust või labasust («C'est la vie», «Kuidas päästa isamaa», «Kohtukulli ei karda kotkas»), teiste puhul aga kitsimaigulisust («Emale ja tytrelle», «Armastust pole ju olemas», «Kurvalt ja kyyniliselt»). Kogus leidub üks sürrealistlik kõrvalepõige («Oi see lumi luuderohus»), parasjagu sarkastilisi luulendeid nonde ajastu ahistavate raamide vastu, ja kui lõpuks keegi nii veel tajuda suudab, siis «midagi on ka täiesti tõsiseltvõetavat» («Hilinenud synnipäevaluuletus»).

Kõige rōvedamatena mõjusid mulle «Õrnas ja rōvedas» kujunduselementidena kasutatud aastatetagused ajalehetekstid (kujundaja Inno Chaan). Nagu viimasel ajal ilmunud rotaprintkirjastuslikele luulekogudele omane (nt Sven Kivisildniku «Märg Viktor»/«Likõ Viktor»), on kujundus tõusmas iseväärtuseks.

Järeldõnas leiab P. Beier veel, et kui armas publik «Õrnast ja rōvedast» mingit moraliteed välja ei loe, siis on Matti Moguči «vist küll oma luulet ja sõnumit kurtidesse kõrvadesse karjunud». Et mitte jääda selle hoiatuse kätte pinlema, esitangi lõpuks oma moralitee väikese mõistujutu kujul.

Kes on elanud 1980. a-te alguse TRÜ Pälsoni tänava ühiselamutes, mäletab ehk, kuidas silmini purjus agressiivsed sellid õhtuti rāpastes koridorides oma SÕNUMIT välja karjusid. Vaid hallide ühikaseinte vahel sai tollal lahvatada vimm ümbritseva vale ja mandumise vastu. Ja ehkki too SÕNUM tundus rōökijaile geniaalne tingituna vaid nende napist lugemusest ja elukogemusest, oli kõigil sellel tähendus: protest ja vastupanu.

ANDRES HERKEL

Teadvus, teadus ja metapsühholoogia

Interdistsiplinaarne lähenemine probleemidele on nüüditeaduse arengut iseloomustav joon. Mitte iga teadus eraldi ei kapseldu oma probleemistikku, vaid mitu erinevat teadusharu püüavad ühtsama nähtust eri aspektidest valgustada. Ühing «Teadvus» (vene k «Soznanije») uurib teadvust ja ta ilminguid. Viimasel seminaril 12.—17. veebruarini 1990 Venemaa iidse pealinnas Vladimiris osalesid filosoofid, psühholoogid, psühhiaatrid, neuroloogid, füüsikud, semiootikud jt. Püüan peetud ettekannetest põnevamaid vahendada. Varem on analoogilist seminari refereerinud Märt Läänemest (vt «Vikerkaar» 1988, nr 2).

Jevgeni Latuškini ettekande pealkiri oli «Võimatuse printsiip zenbudistlikus psühhoteraapias». Kõigepealt kritiseeris kõneleja ettekujutust teadvuse seisundite hierarhiast. Paljudes Lääne ja Ida õpetustes on konstrueeritud mudeleid sellest, missugused teadvuse seisundid ja missuguses järjestuses on psühhoteraapilise protseduuriga saavutatavad. Tundub, et tegemist on hoopis konventsionaalse müstifikatsiooniga, mis tuleneb inimese kalduvusest psühholoogilist kogemust kirjeldada, kategoriseerida. Zenbudismis loobutakse konventsionaalsetest mõttestampidest ning teoreetiliste skeemide tuletamisest. Samuti ei maksa üle hinnata varasema kogemuse osa meie ees seisvate ülesannete lahendamisel — enne kui ülesanne on lahendatud, ei saa inimene öelda, milline varasem kogemus teda aitas, lahenduskaik viiakse varem tuttavasse skeemi *post factum*. Tähtsal kohal on zenbudismis sotsiaalsete konventsioonide kriitika. Sotsiaalsete konventsioonide süsteemid sisaldavad loogilisi vasturääkivusi, võimatusi. Zenbudistlik psühhoteraapia arvestab võimatuse printsiipi. Kasutatakse spetsiaalseid ülesandeid, *koane*, mida pole võimalik lahendada tuginedes konventsionaalsele loogikale. Inimene õpib loovalt lahendama ka näivalt lahendamatu ülesandeid ja olukordi. Kui aga inimene end kõigi konventsioonide järgi kohandada tahab, tingib olukorra võimatus sisemist lõhestumist. 50-ndate aastate keskpaiku uurisid ameerika psühhiaatrid Gregory Bateson jt skisofreenia kujunemist perekonnakonfliktide näitel. Uurimuse teo-

reetiliseks väljundiks sai topeltsideme ehk topeltlõksu kontseptsioon. Tüüpiliseks topeltsidemeks on olukord, kus ühelt poolt deklareeritakse inimese vaba valikut, ent teiselt poolt piiratakse seda. Näitlikult väljendudes: *sina pead mind vabatahtlikult armastama, austama, abistama jne*. Sellistele topeltsidemetele tugineb nüüdisaegne ühiskonnaelu suuresti. Nii kujutavad J. Latuškini meelest kõik juudivastased ideoloogiad endast variatsioone topeltsideme teemale. Häda on selles, et ühiskond serverib lõhestavaid paradokse surmotsiselt, inimene ei suuda neile spontaanselt ja loovalt reageerida. Aga võimatusi saab J. Latuškini järgi ületada vaid spontaanse ja loova lahendusega. Teadvuse kontroll ja kramplik püüd keskenduda tegelikult takistavad keskendumist. Ülepingutatud enesekontroll seostub enamasti tendentsiga teisi oma kontrollile allutada, nad võimatuse printsiibiga võimatusse olukorda suruda.

Elkõnelejat parafraaseerides nimetas Aleksandr Zintšenko oma ettekande teemaks «Psühhoteraapia printsiipaalne võimalikkus». Psühhoteraapias on täheldatav paradigmanihe. Rõhuasetus nihkub seisundi interpretatsioonilt, millele tugines klassikaline psühhoanalüüs, rohkem läbielatavale seisundile endale.

Uue paradigma võimsaimaks kandjaks peab A. Zintšenko ameeriklast Stanislav Grofi. S. Grof esindab transpersonaalset suunda, mis kujunes 60-ndate aastate keskpaiku ühelt poolt jätkuna senistele teoreetilistele otsingutele, teiselt poolt (ja eeskätt) seoses huvi tõusuga narkomaania, psühho-deelia ja hingamisharjutuste vastu. Rõhutada seisundi esmatähtsust ja mis tahes interpretatsioonide tinglikkust, eristab S. Grof siiski neli elamuste taset, mis on saavutatavad näiteks LSD pruukimise või hingamistehnikaid kasutades. Nimetuste järgi on need esteetiline, biograafiline, prenataalne ja transpersonaalne tase. Seega kulgeb elamuste suund otseku ontogeneesi pidi tagasi, jõudes üsasise, prenataalse arengu faasi kordamisest veelgi ürgsema transpersonaalse tasemeni. Transpersonaalne teadvuseseisund pole kirjeldatav või — teistpidi öeldult — seda võib kirjeldada täiesti suvaliselt.

Transpersonaalse psühholoogia teene on, et Lääne kultuuris asetati uude valgusse niisugused seisundid, mida varem peeti eranditult psühhootilisteks. S. Grofi patsientideks

on psühhootikud, narkomaanid ja alkohoolikud, keda ühendab suutmatus läbielatud seisundeid mõtestada. Selliselt on seisundi interpretatsioon tähtis, mingil moel tuleb elamused konventsionaalsesse skeemi viia. Terapeudi funktsiooniks ongi leida terminid seisundi kirjeldamiseks. (Narkomaanide puhul täidab seda funktsiooni enamasti nende endi subkultuur, kus käibivad teatud kollektiivsed mudelid selle kohta, kuidas üht või teist seisundit kirjeldada.) Nõnda erineb S. Grofi poolt arendatav alternatiivne psühhiaatria neist ettekujutustest, millel põhineb alkoholismi- ja narkomaaniavastane võitlus meil. Siit tuleneb ka huvitavaid teoreetilisi tähelepanekuid — näiteks see, et psühhootikut saab ravida ainult tema luulu kontekstis, mitte väljaspool seda. Luulu ei saa ega ole tarvis ümber lükata.

Mihhail Menski ettekanne puudutas mõtlemise võimalikke analoogiaid kvantide füüsikaga. Esimesena pööras sellekohaste paralleelide võimalikkusele tähelepanu Niels Bohr. Komplementaarsusprintsip ütleb, et mida täpsemini on üks asi mõõdetav-määratletav, seda udusem on teine. Oletame, et mõte sarnaneb teatud koordinaadile, mõtte suund impulsile. Koordinaati määrates hägustub impulss, impulssi täpselt määrates muutub uduseks koordinaat. Vastavalt segab mõttekäigu kramplik jälgimine mõtet ennast ja klammerdumine mingisse kinnismõttesse segab omakorda mõtte arengut. Nagu väga täpne mõõtmine hakkab segama mõõdetavat objekti, nii hägustab liiga terav mõtte jälgimine mõtet. Samas on mõtlemine mõtete üle, kriitiline refleksioon vajalik. Teadvuse paradoks ütleb, et ehkki mõtte teadlik jälgimine segab, ei saa me selleta läbi. Teadvustatud kontrolli tase peab optimaalne olema. Selle seisukohaga vastandus M. Menski ettekanne J. Latuškini omale, kes absolutiseeris teadvuse spontaanset reaktsiooni. M. Menski seisukohad mõtlemise ja kvantmehaanika sarnasusest said aktiivse kriitika osaliseks, ehkki esineja kogu aeg rõhutas analoogiate tinglikkust ja spekulatiivsustki. Ju on analoogiate otsimine ja esitamine ise teadvuse omadus ning loova mõtte alus. Nii jäi M. Menskil üle resümeerida, et ka kvantmehaanika-alased konverentsid suubuvad enamasti lõpmatusse kulgevaiks vaidlusteks abstraktsiooni kõrgemal tasandil.

Vadim Teglini etteasteks oli küsimus «Milleks on vaja aju funktsionaalset asümmeetriat?» Aju eri poolkerad täidavad erinevaid funktsioone. Need funktsioonid on avastatud töötades haigetega, kel üks poolkera-

dest on kahjustatud. Näiteks saavutatakse orienteerumist võimaldav ruumitaju läbi kahe poolkera koostoime, eraldivõetuna näeks parem poolkera pöördperspektiivi ja vasak poolkera lineaarperspektiivi. Seega pole pöördperspektiiv pelgalt keskaja ikonograafide väljamõeldis, vaid sisaldub varjatult meie teadvuses. Keelekasutuses vahendab parem poolkera semantikat ja märgi suhet denotaadiga, vasak poolkera koordineerib sünaktiilisi kombinatsioone. Keele valdamine põhineb poolkerade koostoimel.

Uudse aspektina esitas V. Teglin poolkerade funktsioonid loogiliste süllogismide lahendamisel. Parema poolkera (kui vasak ei tööta) lahendab süllogisme empiirilisel (ülesanne: *kui kõik jääkarud on valged ja Bobik on jääkaru, mis värvi Bobik siis on?*; vastus: *pole Bobikut kunagi näinud, sellepärast ei tea*). Vasak poolkera (kui parem ei tööta) lahendab süllogisme loogiliselt (vastus samale süllogismile: *järelikult on Bobik valge*). Psühholoogiahuviline lugeja näeb siin muidugi sarnasust Peeter Tulviste uurimustega (vt P. Tulviste. Mõtlemise muutumisest ajaloos. Tallinn, 1984). Katseülesannete valikul ongi Teglin Tulvistelt malli võtnud. Kui Tulviste järeldas, et kooliharidus õpetab inimesed süllogisme loogiliselt lahendama, siis Teglini uurimus avab siin kahtlemata uusi perspektiive — järeldub, et nii empiirilise kui loogilise lähenemise absolutiseerimine on lõppkokkuvõttes taandavat aju üksikute funktsioonide absolutiseerimisele. Terve mõtlemine suudab loogilist ja empiirilist lähenemist edukalt sünteesida.

Lõpetuseks tegi V. Teglin elegantset vihje ühiskonna normaalseks funktsioneerimiseks vajalikule asümmeetriale — ükski valitsus ei saa edukalt toimida ilma opositsioonita ja valitsemisel peavad seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim lahus olema. Funktsionaalse asümmeetria printsip on universaalne ja kehtib mis tahes keerulisemate süsteemide puhul. Aju ja ühiskonna vahele otseseost joonistamisest V. Teglin ettevaatliku mehena loobus.

Seminari kulminatsiooniks sai **Juli Sreideri ja Nikolai Mushelišvili** ühisettekanne «Teadvus kui metapsühholoogia aine». Teadvus on looduseülene fenomen, mida ei saa taandada mingit liiki materiale. Sellepärast ei saa teadvust uurida loodusteadusliku eksperimentaalpsühholoogia meetoditega. Teadvust peab uurima metapsühholoogia ehk teadvuse metafüüsika. Metapsühholoogial pole meetodit, sest meetod seab alati raamid, nõuab põhjuslikkuse printsibi ranget rakendamist. Teadvuse akt on vaba. Võib ehk öelda, et metapsühholoogial on aine, kuid seda ainet —

teadvuse ilminguid — ei saa selgelt piiritleda.

Metapsühholoogia ei eita tavalist psühholoogiat, aga kui orientatsioon metapsühholoogiale puuduks, taanduks kogu psühholoogia füsioloogiale. Metapsühholoogia on omamoodi filosoofiline kriitika, mis sääraseid lihtsustused ära hoiab.

Metapsühholoogia ei esita teadvuse teooriat, sest teoorialgi on raamid, mis ahistavad. Metapsühholoogia puhul saab rääkida vaid metateooriast, mis ei anna kindlaid raame. On küsimusi, mille lahendamiseks metapsühholoogia üldse loobub — mis on teadvus?, kuidas teadvus tekib?, kuidas prognoosida teadvuse seisundi muutumist?, kuidas luua tingimused teadvuse seisundi muutmiseks? — need on küsimused, mis eeldavad seletavat, põhjendavat vastust. Seevastu lubab metapsühholoogia kirjeldava vastusega küsimusi — mis ei ole teadvus?, kuidas määrata teadvuse dünaamikat inimese elu jooksul?, kuidas introspektsiooni järgi teadvusest rääkida?, kuidas teadvuse akt hilisemas kommunikatsioonis avaldub? Teisisõnu öeldult eelistab metapsühholoogia fenomenoloogilist lähenemist positivistlikule. Rahustuseks positivistliku vaatekoha pooldajatele olgu öeldud, et J. Sreider ja N. Mushelišvili ei suru oma lähenemist kellelegi peale, nende tõde pole «objektiivne tõde», vaid isiklik veendumus. Küllap on nende metapsühholoogilist lähenemist vaimselt suunanud gruusia filosoof Merab Mamardašvili, N. Liidust emigreerinud psühholoog ja indoloog Aleksandr Pjatigorski ning kindlasti ka eesti budoloog Linnart Mäll.

Ulejäanud ettekanded jäävad refereerimata. Üldmuljest niipalju, et teadvuse interdistsiplinaarsel käsitlemisel paistab arenguruumi olevat. Loodusteaduslik ja metapsühholoogiline lähenemine moodustavad teineteist täiendava tandemi. Nende vahel ja ümber on kohta filosoofiliste spekulatsioonidele, kõikvõimalike ja -võimatute analoogiate tuletamisele ning akadeemilistele anekdootidele ja kalambuuridele. See kõik on kokku tekst ja teadvuse väljund.

MART HELME Orientalistikapäevad Tartus

1988. aastal taasasutati Tartu Ülikooli juures Eesti Akadeemiline Orientaalselts, mille eelkäija loodi samas juba 1935. aastal. Enne sõda sai selts tegutseda seega üsna lühikest aega, pärast sõda lakkas selle tegevus aga sootuks. Siiski ei saa öelda, nagu puudunuks orientalistikaalane tegevus Eestis sel ajal üldse. Sellealase tegevuse keskusena toimis endiselt Tartu ja see koondus eelkõige TÜ orientalistikakabinetti, mida pikka aega juhatas tuntud polüglott Pent Nurmekund. 70. aastatel lisandus kabinetile veel orientalistikaring, mis aeg-ajalt korraldas üsnagi kõrgetasemelisi ja suurejoonelisi üritusi. Peamiselt just orientalistikaringi vilistlaste ettevõtmisena hakati kümnendi lõpuaastail Tartus korraldama ka orientalistikapäevi.

Nüüd on EAO orientalistikapäevade korraldamise enda peale võtnud. Ent kui vahepeal just orientalistikapäevad ja neil tehtud ettekanded olid märgiks, et vastav tegevus Eestis kõige kiuste siiski veel hingitseb, siis nüüd võime öelda, et see ettevõtmine on vaid jäämäe veepealne osa. Napile tegevusajale vaatamata on EAO suutnud korda saata märkimisväärselt palju: «Loomingu» Raamatukogus on välja antud tõlkekogumik «Ex Oriente», millele praegu plaanitsetakse järege, käima on pandud oma ajaleht «Sõnumitooja», mis järjeloona avaldab juba sajan-deid bestsellerina püsinud vanaindia armuõpetust «Kaamasutra», loodud on Orientalistika Fond, sõlmitud mitmel tasemel sidemed Mongoolias, Hiinas, Lõuna-Koreas ja Jaapanis (kui kõnelda vaid sidemetest Idas), välja on võideldud esimesed kohad stažeerimiseks Hiinas. Muide, viimastega seoses — stažeerimisvõimalusi on Moskvast Eestile pakutud juba aastaid, seni on tundmatuks jäänud funktsionäärid need aga peaaegu eranditult tagasi lükanud.

Seltsi nii laiuti kui sügavuti arenev toimiline tegevus jättis oma pitseri ka seekordsetele orientalistikapäevadele, mis toimusid Tartus 16.—18. veebruarini. Muidugi köitis nüüdki üldsuse tähelepanu eelkõige ettekandekoosolek 17. veebruaril TÜ aulas ja Linnart Mälli, Arvo Iho ja Sven Grünbergi telefilm «Milarepa laulud» esilinastus ning kohtumine autoritega TÜ klubis, ometi räägiti Eesti orientalistika tuleviku tarvis tähtsamad jutud maha seltsi juhatuse ja üldkogu koosolekutel 16. veebruaril. Millest seal siis kõneldi? Kui öelda lühidalt, vaid märksõnade kaupa, siis järgmisest: rahaasjadest, kirjastustegevusest, Orientalistika Fondist, stažeerimisvõimaluste laiendamisest, välissuhetest, seltsi maja ehitamisest ja kahe suure

rahvusvahelise konverentsi korraldamisest suvel.

Ent siiski, millest räägiti 17. veebruari ettekandekoosolekul? Väga paljust ja väga erinevast. Tarmo Kulmar võrdles Kolumbuse-eelse Ameerika riikide näidete varal erinevaid valitsusvorme ja nende püsivust ning efektiivsust; Ülo Valk vaatles läänemere-soomlaste kujutelmi surmajärgsest elust ja otsis neile vasteid teistest kultuuridest; Sergei Stadnikovi huvitas, kuidas projitseerisid vanade egiptlaste religioossed arusaamad nende argiellu ja vastupidi; Linnart Mäll analüüsis üht budistlikku suutrat ning esitas sellega seoses küsimuse, miks mõni tekst on aktuaalne oma kaasajas ja kodupaigas, mõni teine aga võõras ajas ning võõras kohas;

Peeter Volkonski rääkis Kesk- ja Sise-Aasia rahvaste eepostest ning rahvalaulikutest ning tões, et rahvas, kes unustab oma laulud ja laulikud, käib ka ise alla; Jaan Kaplinski kõrvutas muistsete hiinlaste ja vanade kreeklaste mõningaid filosoofilisi tõekspidamisi; Andres Herkel katsetas, kas on üldse võimalik seada omavahel vastavusse budistlikku psühholoogiatraditsiooni ning kahekümnenda sajandi Euroopa hingeteaduse saavutusi; Mart Helme küsis lõpetuseks, kas kamikazed olid ikka tüüpilised jaapanlased.

Ettekanded olid paeluvad, publik saalis tähelepanelik ning keskmiselt arvukas. Üldkokkuvõttes tõendasid tänavused orientalistikapäevad aga, et buumi ja kõmu ajad on möödas. Asjaga tegelevad vaid need, kes selle vastu tõesti huvi tunnevad.

MEIE PARANDUSI JA TÄIENDUSI

«VIKERKAARES» 1/90, lk 53 ja 2/90, lk 31 avaldatud fotod pärinevad Kirjandusmuuseumi fotokogust.

«VIKERKAARES» 4/90 esikaane pöördel on «Tiit Väärmäe foto», peab olema «Tiit Veermäe foto»; lk 78 all on juttu A. Zinovevi uurimusest «Gorbatšjovism», peab olema «Gorbatšjovism».

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašira, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Ren Raud, Toivo Sikk, Rein Veideman, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Tõnu Õnnepalu 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus) ja sip reedeni k 13—15 tel 30)-
45. Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haa-
ring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 04. 04. 90. Trükkida antud 14. 05. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,5. Arvestuspoognaid 10,30. Trükiarv 30 000. Tellimuse nr. 1568. Hind 45 kop. Tallinn, издательство «Периодика». Адрес редакции: 20003, Tallinn, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК К.ПЭ. 200090, Tallinn, Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 6, июнь 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245